

Редакционен съвет:

проф. д-р Никола Георгиев
проф. д-р Валери Стефанов
проф. д-р Иван Куцаров
проф. д-р Панайот Карагьозов
доц. д-р Жоржета Чолакова
доц. д-р Маринела Вълчанова
доц. д-р Маргарита Младенова
доц. д-р Владимир Пенчев
доц. Янко Бъчваров

Редакционна колегия:

Ани Бурова (главен редактор)
Анжелина Пенчева
Михаела Кузмова
Славея Димитрова

Съставители на броя:

Славея Димитрова
Михаела Кузмова
Владимир Пенчев

Редактори на броя:

Славея Димитрова
Михаела Кузмова

Адрес на редакцията:

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
бул. „Цар Освободител“ 15, каб. 158
София 1504
България
e-mail: homobohemicus_redakcia@abv.bg

Списаниемто се издава с финансовата подкрепа на
Ministerstvo zahraničních věcí České republiky –
Odbor kulturních a krajanských vztahů

ISSN 1312 - 9252

съдържание

ЧЕШКОТО ВЪЗРАЖДАНЕ - ПРОЧИТИ И ПОЧЕРЦИ

- 7 Франтишек Кутнар. Материални и духовни белези на нацията и на национализма (прев. Хр. Дейкова)
- 22 Милош Ржезник. Проблемът за модерността на националните движения на „малките народи“ (прев. Вл. Пенчев)
- 27 Мирослав Хрох. На прага на националното битие (прев. М. Михайлова)
- 42 Владимир Мацура. Стремещт към културна еманципация (прев. М. Костадинова)
- 58 Феликс Водичка. Възраждането като литературен проблем (прев. А. Пенчева)
- 85 Милош Ржезник. Нация и език (прев. Вл. Пенчев)
- 96 Емилия Македонска. Щрихи към едно възраждане
- 100 Александър Стих. Чешкият език и граматургичният текст през XIX век (прев. М. Кузмова)
- 122 Катарина Седлакова. Словашкият лингвист Мартин Хатала – професор по славянска филология в университета в Прага
- 134 Ярослав Крейчи. Херакъл в нас (прев. А. Недева)
- 139 Ярослав Крейчи. Да се кроят недръзите на един народ вреди на самия народ (прев. А. Недева)
- 148 Иржи Рак. Славянските побратими (прев. Р. Железарова)

АНТОЛОГИЯ

- 168 Стихове на Иван Пейчев в превод на Людмила Кроужилова

БИБЛИОТЕКА

- 198 Искра Баева. За мотивите, дълга и обществената мисия
- 202 Ирина Коларска. История на село Войводово – поглед към минало, настояще и бъдеще
- 206 Емилия Македонска. Юбилеен сборник за Йозеф Добровски

ХРОНИКА

- 210 Ivana Srpková. Artis Bohemiae Amicis pro bulharský Bohemia klub
- 213 Авторите в този брой

*На проф. Иван Павлов,
с почит*

Настоящата книжка на „Хомо бохемикус“ е замисляна дълго, но е осъществена спонтанно. Надяваме се, че тя ще постави началото на поредица, проследяваща различни етапи от развитието на чешката култура.

Изходна точка за съставянето на този брой бе съмнението. Съмнението в глорифициращите прочити на Възраждането, в еднозначните тълкувания, в представите на чехите за самите себе си, във възрожденското и съвременното митотворчество. Водени от това съмнение, направихме опит да погребем текстове, които разкриват иманентната противоречивост на Чешкото възраждане, чийто проект само привидно изглежда монолитен. Тъкмо тази „скрита“ противоречивост предполага и поражда разрояващи се интерпретации. Ясно осъзнаваме проблематичността на предложения от нас подбор, тъй като си даваме сметка за невъзможността да обхванем многообразието на проблемите и осмислящите ги концепции.

Като предизвикателство на този брой се очерта не само изборът на включените в окончателния вариант текстове, но и мисленето за съставителството и превода като сливане на противоречиви гласове.

Съставителите

Материални и духовни белези на нацията и на национализма

Франтишек Кутнар

Понятието „нация“ винаги е било свързвано с органистичното разбиране за обществото. Нацията не се създава и представлява само от определена група, а от всички взети заедно чехи, които са нейни членове и „удове“. Точно така се изразява Ян Нейедли в статията си „За любовта към родината“¹: „Цялата нация, това сме всички ние, ние сме нейни удове.“ Както без колектив няма индивид, така и без индивиди няма нация. Нацията свързва жизнено и органично всички свои членове, които се намират в еднакво отношение към нея. Я. Нейедли определя *тайчиния език и нравите* като двата съществени белега на *нацията*, в които се проявява нейната своеобразност и чрез които нацията живее и се различава от останалите. Тези два белега Нейедли приписва, така да се каже, иманентно на определена родина, от което би следвало да се разбира, че те са пряко географски обусловени. В чешкия езиков израз *národ* не се отразява пряко съзнанието за самостоятелно държавно съществуване, защото разликата между *Volk* и *Nation, peuple* и *nation* не се чувства така осезаемо в нашия

¹ J. Nejedlý, O lásce k vlasti. In: Hlasatel český I, 1806, с. 14-15.

език. Но в понятието *národ* на нашия национализъм този елемент

присъства. Чехите са *národ* (Nation), а съвсем не прост *lid* (Volk). Следователно им се приписва и *онова политическото*, което е необходимо, за да се обхване напълно съдържанието на понятието нация. Подобна представа като тази на Франтишек Мартин Пелцъл, а именно, че със загубването на самостоятелността си на Била Хора чехите престават да бъдат нация, има и Петер Беер, изхождайки от еврейската история. Той твърди, че след унищожаването на Йерусалим еврейският народ (*židovský lid, das jüdische Volk*) представа да бъде отделна нация (*eine besondere Nation*).² При Беер се отчита и фактът, че евреите като нация нямат собствена територия и общо местоживееие. Ако нацията няма своя най-висша политическа организация и обща територия, тя представа да бъде нация и се превръща в народ без дом и родина. Затова е разбираемо защо във възрожденския патриотизъм и национализъм се обръща толкова внимание на *общата родина*. Тя е *физическата, териториалната основа и материалната обединяваща връзка на нацията*, тя е гаранция за нейната неразделимост и независимост. В днешно време *кръвното родство и единение* се включва в съдържанието на понятието за нация в много по-голяма степен отколкото в предишните периоди, когато все пак се срещаме с понятието чешко рождение, без обаче то да има такова основно значение за определяне на принадлежността към нацията. Това е резултат от немско влияние и най-вече от влиянието на Фридрих Лудвиг Ян, който твърди, че значимостта на нацията зависи от нейната чиста кръв.³ Разбира се, тук не става въпрос за расисткото понятие „чиста кръв“, а за съзнанието за кръвно родство на всички членове на нацията. По-тясното кръвно родство между отделните членове на нацията не се

² P. Beer, *Das Judentum*, II., 1810, с. 36.

³ Превод на откъс от Фридрих Лудвиг Ян в *Přvotiny řeckých umění I*, 1813, с. 199 и сл.

разбира така, че кръвта е носител на националните белези, макар че Ян Непомук Йозеф Рулик припомня на чехите да не се отричат никога

от това, „с което сте закърмени от своите достойни чешки майки, и от първия залък чешки хляб, който сте яли, т.е., че сте чехи“.⁴ Това, разбира се, е казано по-скоро метафорично и по отношение на националната принадлежност изобщо. По подобен начин във вестник „Виденске учене новини“ Имануел Вилем Шимко говори за славянската кръв, която тече в жилите на мъжете и жените, а Я. Нейедли се надява, че отродилите се и понемчили се чехи ще се опомнят, че „произхождат от чешка кръв“ и така ще се пробудят за любов към родината и ще се върнат в лоно на чешката майка.⁵ Така и Йозеф Франтишек Милослав Раутенкранц подканя аристокрацията, която има чешка кръв и мислене, да полага грижи за въздигането на чешкия език.⁶ Рождението обаче не е единственият източник, от който извират характерът на чешкостта. Другият е *възпитаването в чешки дух и мислене*. Когато говори за родения и за възпитания като чех, Крамериус свързва тези две понятия.⁷ Отношението към кръвта в чешкия национализъм остава обаче *естествените и биологично обосновани граници* и не преминава в идеологическа величина, която да преопределя и преобразува останалите белези.

Много по-строго и по-материално обяснява отношението

⁴ J. Rulík, Kalendář historický IV, 1803, с. 123 и сл.

⁵ Videnské učené noviny V, 1817, бр. 7, и J. Nejedlý, K vlastencům. In: Hlasatel český IV, 1818, Úvod, с. 16.

⁶ J. F. M. Rautenkranc, Proč by se mělo v hlavních školách království Českého učiti také česky a češtině. In: Hlasatel český IV, 1818, с. 97.

⁷ M. V. Kramerius, Večerní shromáždění Dobrovického obce, sv. 1, Praha, 1801, с. 144.

⁸ T. Fryčaj, Zrcadlo výborného sedlského obcování, představující Život a příběhy...Františka Vávka II., 1807, с. 154, и III., 1808, с. 7.

на кръвта към нацията Томаш Фрччай.⁸ При него връзката с кръвта се разбира в биологичен смисъл, изхожда се от популацията. Като „верен родолюбец“ той скърби за това, колко „хиляди ведра чиста славянска кръв“ изтичат от вените на неговите сънародници по селата при неразумното **пускане на кръв**. Неговото патриотично опасение произтича от това, да не би така

нацията да бъде телесно отслабена. Броят и телесната сила на нацията за него са решаващи. Затова се радва при всяко раждане на нов член на нацията, „че отново в благородното славянско племе избуя нова издънка“ (III, с. 7). Кръвното родство и самата кръв се включват в понятието за нация като белег за национална принадлежност. Със заложената в себе си сила и с природния си характер този биологичен момент се доближава до друго, построено на естественонаучна основа, становище за разбирането на нацията, а именно, че определени белези от националния характер не са плод на развоя и възпитанието, а са продукт на средата.

Историзъмът като духoven белег на нацията придобива в периода на революцията и Наполеоновите войни по-романтична форма и по-тенденциозна окраска.

Националната легенда не е за него просто приказка, която трябва да се разглежда критично и да се поправя или в името на историческата истина да се отхвърля. В духа на романтичното приближаване към народа в нея се вижда и нещо действително – едно определено историческо ядро, и тя се използва национално като възпитателен фактор.⁹

Романтичният историзъм отново, както по-рано и национално ориентираното просветителско възраждане, започва да проявява по-положително отношение към Хайек, чувстватйки, че в него звучат стари народностни напеви, и затова го уважава и го провъзгласява за „удобен и богат

извор на художествени мотиви“.¹⁰

⁹ K. L. Woltmann, Inbegriff der Geschichte Böhmens I., 1815, Úvod.

¹⁰ J. Linda, Vlastenecký zvěstovatel, 1821, с. 213.

¹¹ F. Švenda, Kronika královéhradecká, I.-IV., 1799-1818. Подобно и J. Schiffner, Galerie aneb Vyobrazenost nejslutnějších osob a pamětních věcí země České, I.-IV., 1803-1802 u F. A. Pabst, Der patriotische Genius Böhmens..., Praha, 1809.

Историзмът освен това в много по-голяма степен осъзнава необходимостта от задължително възпитание на народа и не само що се отнася до общочешкия исторически материал, но и до регионалния исторически материал.¹¹

Историзиращият индивидуализъм намира проява в разкриване на

значението на националните герои, които са живели и са се жертвали за родината.¹² Националните герои за свобода и независимост, както и тези на културния фронт разнасят името на своя народ сред най-отдалечените народи и в бъдещето. Те живеят и след смъртта си със своите дела и със своето творчество, които често се явяват наследство и завет за всички народи. Затова всеки народ трябва да се гордее със своите герои и ако се възхищава и следва техния велик пример, може чрез това величие да си извоюва право на безсмъртие. Бидейки част от националната воля, *посмъртната функция на националните великани да допринасят за фортирането на нацията* се изразява в това, че тези герои винаги говорят от името на народа, представляват го, обосновават неговото съществуване и му извоюват място между останалите народи. В посмъртния завет и в посмъртното влияние на героите на делата и духа миналото е съживено и присъства в настоящето, оценява се като аргумент, оправдаващ живота на нацията. Култът към светските герои във възрожденския историзъм е подобен и равностоен на почитта към народните светци. Това са прояви на едно и също национално явление, което осигурява на народа нагиндивидуални и извънвремеви стойности.¹³

От чертите на човешкия характер в съдържанието на

¹² J. Nejedlý, Akademische Antrittsrede, gehalten den 16. November 1801, Praha, 1801, с. 8-9.

¹³ Историческа тематика се разработва по патриотични побуди и в театрални пиеси с убеждението, че „патриотичен дух и рагее не за общото благо“ могат с най-голямо въздействие да се побудят тогава, когато чехите се запознаят със своето минало. (J. N. Štěpánek, Obležení Prahy od Švédů, 1812, Úvod).

¹⁴ J. A. Pavlovský, Předmluva. In: Výkladové pírorozeného práva, Praha, 1801.

понятието нация на първо място се поставя *нравствеността*, при това в най-общ смисъл, защото няма нация, която да не зачита нравствеността.¹⁴ И естествено, след като моралът се определя като белег на нацията, неговото съдържание налага религията като източник на нравственост и закона като формална юридическа нейна проява. *Нравствеността*,

религията и законът се провъзгласяват за свещен съюз, който свързва човека с човека, гражданина с гражданина и затова трябва да е обединяващо звено и белег за национална общност. Добрите нрави гарантират съществуването на нацията и държавата. Покварата на националните нрави и отвърщането от религията води до гибелта на нацията.¹⁵ Това е национално-историческата философия на католицизма, според която отвърщането от религиозните и нравствените устои е причина за националното нещастие. Пого нрави не се разбират нрави и обичаи в широк смисъл на гумата, а се имат предвид религиозният морал и ортодоксалната вяра.

Навлизането на чужди обичаи също така причинява вътрешната поквара на нацията. Главно загубата на старочешката искреност и почитеност разяжда според Антонин Ярослав Пухмайер националната чистота, подобно на егоизма и користолобуието, които противостоят на патриотичния алтруизъм.¹⁶ Родината във философските течения на индивидуализма и материализма е оставала встрани, личната изгода е била главното. Пухмайер е доловил националната опасност от политическото и икономическото насилие, което отслабва народа и той се пребива под натиска на властта или се накланя натам, накъдето го примамва богатството.

Религиозният елемент в чешкия национализъм от времето на Наполеон придобива нова пламенност. В религията се вижда фактор за земното благо на нацията, гаранция за нейното спокойствие в настоящето и за вечното ѝ съществуване.

¹⁵ V. Nejedlý, Nedělní kázání na celý rok I-II, Praha, 1806, с. 160.

¹⁶ A. Puchmajer, Věnování Františku hraběti Šternberkovi. In: Sebrání básní a spěvů IV., Praha, 1802.

¹⁷ V. Nejedlý, Nedělní kázání na celý rok I-II, Praha, 1806, с. 417 и Sváteční kázání na celý rok I-II, Praha, 1807, с. 421.

Войтех Нейедли е най-типичният инициатор на *ренесанса на религиозния елемент* в нацията.¹⁷

По примера на унищожаването на евреите, които изоставят Бога и се отдават на греховни деяния, той показва с какво живее нацията

и как изчезва. Нация, която се отказва от Бога и от добрите нрави, загива, защото унищожаването на религията е унищожаване и на страната. Само обръщането към истинското християнство може да гарантира щастието и живота на нацията. От принципа на християнската любов В. Неједли извежда и изискването за *религиозна търпимост*. Провъзгласява го много категорично и съзнателно в противовес на омразата, която изпълва католиците в отношението им към евреите и към некатолиците. Ако Бог ги търпи, то трябва и човекът да ги понася, защото Бог не му е дал нито право, нито власт да ги погубва и изтребва.¹⁸ И некатолиците са хора, надарени с разум и безсмъртна гуша, и между тях има честни хора, които изпълняват своите задължения. Нетърпимостта е зло, което води до войни и до нравствен упадък. Освен принципа на християнската любов домашният исторически опит също убеждава Неједли в необходимостта от религиозна търпимост. На религията се възлага и важната обществена задача да предотвратява със своето учение възникването и разпространението на злото в обществото. Тя трябва да гради морала на нацията, да следи и да се грижи за нейното възпитание.¹⁹ Религиозна опора на национализма са били, както винаги, *народните светци*, които са свидетелство за божията любов към чешкия народ. Със своята неизразима мъдрост Бог допуска всеки народ да го възхвалява на своя език и по свой начин.²⁰ Простата религиозна почит, свързана с радостното

¹⁸ V. Nejedlý, Nedělní kázání na celý rok I-II, Praha, 1806, с. 182.

¹⁹ J. Nejedlý, Akademische Antrittsrede, gehalten den 16. November 1801, Praha, 1801, с. 118.

²⁰ V. Nejedlý, Sváteční kázání na celý rok I, Praha, 1807, с. 184 и M. V. Kramerius, Historické vypsání velikého Mongolského císařství, Praha, 1803, с. 126.

чувство, подхранвано от светостта на сънародниците, се превръща в метафизична подкрепа на национализма. Периодът на военна опасност обръща пряко вниманието на пражките проповедници към народните светци като пример за твърда

вяра и дълбока любов към родината, от тях дори се търси помощ срещу неприятелите. При проповедите свещениците с гордост изтъкват, че чрез своите светци чешката родина е известна в целия християнски свят. От светците проповедниците търсят помощ срещу безбожния френски враг и молят вярващите да бъдат и да останат винаги верни на Бога, религията и родината в името на своите свети преци.²¹ Отново оживява и почитта към Дева Мария от времето на барока, проявяваща се чрез богородичните поклонения и в издаването на популярни книжки за почитането на Богородица. С поклоненията до

²¹ Срв. проповедите на Матерн Шефер, Geschichte der heiligen buhmischen Landespatronen, I изд., 1796, II изд., 1800, проповедите за св. Кирил и Методий, за св. Войтех, св. Зигмунд, св. Ян Непомуцки, св. Вит, св. Иван, св. Прокон, св. Лудмила и пог. Най-вече при св. Лудмила, с. 199: „Sieh doch, verewigte Herzogin! glücklichste Landesmutter! sich die Feinde, welche weder Gott, noch Religion achten – die blos den Trieben ihrer wilden Leidenschaften folgen, und selbst die Menschlichkeit schänden – diese fürchterlichen und gefährlichen Feinde erfrenchen sich unserem Vaterlande Verderben und Sturz zu drohen.“ В същия национално-исторически дух са писани и религиозните книги на Йозеф Шифнер, преведени на чешки от Я. Рулук (J. Rulík, Vypsání životů svatých českých patronů, I-II., 1800-1801 или Galerie aneb Vyobrazenost nejslovutnějších a nejznamenitějších osob země české, I-IV., 1803-1809.) Житията на различни светци са били писани в политически трудни периоди като пример за подражание.

²² J. Rychlovský, O nábožném putování k svatohorskému obrazu Panny Marie, Praha, 1801.

светите места, свързани с Богородица, родината също е била прославена и издигната сред останалите чужди страни.²² Религиозното е тясно свързано с моралното и социалното. И възрожденският национализъм свидетелства за тази връзка, като се изпъва с *нравствени и социални идеали*. Моралните и социално справедливи възгледи са съществен елемент от възрожденската действителност. Целта е човек да бъде набожен, честен, правдолюбив и благороден, с една дума, добър човек. „Колко добре щеше да бъде, братя!, ако всички вие бяхте добри и благородни, ако безбожността в целия свят беше изкоренена, ако всички ние живеехме в братски сговор, ако любовта към човека се проявяваше в дворците, а всеки един човек от простите колиби можеше да се радва на щастие.“

Тези прости, но искрени гуми на Крамериус са пламенна изповед на морално-социалното съдържание на възрожденската чешкост.²³ Социално справедливото, а понякога дори радикално становище е подкрепяно от библейския принцип: „Който не работи, не трябва да яде“ и благоразумният господар Липан на Крамериус го приема за свой принцип в обществения живот.²⁴ Морално-социалното съдържание, възглед и чувство на възрожденския национализъм провъзгласяват селяните за равни братя в националното общество. В „Слово към доблестния и благопросветен Бохемариус“ открито се призовава: „Да не се срамуваме от селяните, те са наши хора, наши братя. Ако искаме да сме по-добри от тях, да им бъдем за пример в добродетелността“.²⁵ Съзнанието за социална подкрепа на бедните и слабите, съзнанието, че е необходимо всеки отделно и народът като цяло да живее морално и да бъде воден и поучаван устно и писмено, се налага в национализма все по-изразително и по-отговорно. Социалният характер на чешкия национализъм и неговият *обществен алтруизъм*, насочен против личния и класовия егоизъм, поддържат жизнеността му и са гаранция за това, че огънчето на чешката нация не догаря и няма да догори. Това, разбира се, е програма на интелигенцията, която тепърва трябва да се изпълнява в отношението към народа и нацията, затова интелигенцията не трябва да се възгордява, а предано и честно да служи на това най-важно дело. Нацията живее в селяните и в простите бедни хора, обаче духовността ѝ е в национално отпадената интелигенция. И затова съвсем

²³ M. V. Kramerius, Příklad lidu, II., Praha, 1807, с. 176.

²⁴ M. V. Kramerius, Historické vypisání velikého Mongolského císařství, Praha, 1803, с. 120.

²⁵ J. Jungmann, Slovo k statečnému a blahovzdělanému Bohemariuovi, In: Prvotiny pěkných umění I., 1813, с. 195.

естествено обществената справедливост, основаваща се в нравствено отношение на творчеството на културните слоеве, става основен тон на съзнателната възрожденска работа.

Стремежът към образование на народа, към по-високо образование въобще и *към културно изравняване на низшите съсловия с висшите* като белег на културното съдържание на възрожденския патриотизъм и национализъм е заложен в самото понятие за възраждане. Възрожденските популяризатори съзнателно не искат да изнасят в своите книги нищо ново и непознато, а просто да разпространяват сред обществото резултатите от научните изследвания, публикувани на латински или немски, за да стигнат до знанието и до съзнанието на чешкоговорещия народ.

Възпитанието на народа е същественният смисъл, съдържание и метод на културното, нравственото и социалното възраждане. Така е бил избран най-ефикасният начин за разпространяване на научните знания сред широките маси и за преобразуване на научното богатство в стимулиращ възраждането и създаването на нацията материал.

Типичен пример за това как популяризаторската работа в годините на Наполеоновите войни е била използвана за национално осъзнаване е Матей Вацлав Крамериус. От средата на 1802 г. той печата в своя вестник забавното диалогично приложение „Пражкият пратеник“, в което Пратеникът разговаря с господаря Липан. В разказа на Пратеника за чужди страни Крамериус включва информация за наскоро излезли книги и за дейността на патриотите. В разговора за Египет дори проповядва и призовава към национално съгласие, единство и съседска помощ, докато говори за новата и по-добра земеделска техника (овощарството и под.). Това е психологически добре избран и педагогически ефективен народовъзпитателен подход. В пътеписната част е включен екскурс за „истинската патриотична любов“, която е характерна за всички народи от най-древни времена. Само чехите не могат да се пробудят от дълбокия си сън. Крамериус обяснява, че патриотичната любов се състои в любовта към собствения език, но не означава

презиране на друг език. На друго място негодува против „недостойните патриоти“, „пагналите чехи“ и учи обикновения читател на самоосъзната чешкост, която гордо провъзгласява „Аз съм чех“. Пропагандира купуването на чешки книги, защото истински патриот е този, който обича да чете и разпространява чешки книги. От описание на египетския лабиринт непринудено преминава към Лабиринта на Коменски, хвали езика му и защитава тезата, че всеки народ трябва да пише само на своя език. Пратеникът подтиква читателя към хигиена, към чистота на тялото и на духа, към въздържаност и прилично облекло, напътства при възпитанието на децата, той е за свободния избор на професия на децата, желае почтеност, вяност, любов и подчертава възпитателния пример на родителите. От безпристрастното описание на египетската история преминава към обяснение на славянското сродство, на друго място пък отрича неправилно разбираня селски консерватизъм. Отхвърля удобната фраза „Да си останем при старото“ и търси среден път между консерватизма и новаторството, като отрича старото лошо и приема доброто ново. *Национално-възпитателният дух и подход* на Възраждането придобива при Крамеруис най-своеобразното си въплъщение.

Бедността на чешката литература в сравнение с немската възрожденците чувстват като най-голям национален недостатък. Именно на недостатъчната и бедна чешка литература Юнгман отдава причините за езиковия упадък и липсата на любов към чешкия език.²⁶ Затова *усилията за създаване на чешка художествена литература и наука* е най-националното дело. Чешката наука не е стремеж само на Юнгман и на неговата генерация. Още Станислав Вигра, воден от патриотична любов, замисля да издаде своя

²⁶ J. Jungmann, O jazyku českém, In: Hlasatel český I., 1806, с. 348.

Аритметика на чешки. Същото намерение има и неговият ученик и

издател на книгата Йозеф Станислав Яндера, който е убеден, че чешкият народ е достоен да има книга за математическото умение на своя майчин език.²⁷

Настоятелен зов за чешка наука са гумите на Юнгман в „Антибохемия“.²⁸ Чешкият език е способен и подходящ не само за изкуството, но и за всички клонове на науката.

Образованието се оценява от възрожденския национализъм като *средство за обществен възход*, чрез който може да се постигне изравняване с висшите съсловия и по-добър стопански и политически живот. Образоваността придобива социално-политическа стойност за низшите съсловия, на които единствено тя придава по-голяма тежест в страната и в държавата.²⁹

Ако по времето на революцията и на Наполеоновите войни държавата и цялото общество разбират *значението на пропагандата* на определена идея, то сега и възрожденският патриотизъм започва да я използва като ефективно средство за възраждане, и то много по-интензивно. Става дума преди всичко за пропаганда на възрожденското движение у дома, но разбирането за съдържанието на

²⁷ S. Vydra, Slovo vydavatelovo In: Ročátkové aritmetiky, Praha, 1806.

²⁸ J. Jungmann, Antiboheemia, In: Prvotiny řečných umění I., 1813, с. 185, 1815, с. 2 и 1817, с. 25, където вече се чува и гласът на Шафарик, който иска да води чешката литература от стихоплетството към истинската поезия и оттам към науката.

²⁹ J. Palkovič, Týdeník I., 3. července 1812.

³⁰ Вестникът на Крамеруус „Císařské královské vlastenské poviny“ от 11 януари 1812, с. 5, се обръща към чешките писатели с призив: „Позволете на всеки на света народ да познае чешките дарове, макар (= нека, печ. грешка) отдавна да се знае какво е Чех.“

чешкостта е трябвало да се разпространява и извън границите на родината. Ясно се е осъзнавало, че силите, нужни за осъществяването на тези задачи съвсем не са достатъчни, но все пак очертаните тенденции са характерни за съдържанието на чешкия национализъм, тъй като показват неговия идеен размах, който е по-широк от реалните му възможности.³⁰ Чешките писатели са и пряко подтиквани към вътрешна пропаганда на

възрожденската идея.³¹ Пропагандата се извършва посредством книгата, вестниците, чрез проповедите в църквата и словото в училище, но е можела да се извършва и чрез колективно въздейственото и сугестивното влияние на театъра. Затова не е маловажно и самоцелно, че в театралните пиеси на Ян Непомук Щепанек от последните години на господството на Наполеон се появяват, наистина в историческо рухо, но иначе преки призови към национално осъзнаване. В „Освобождението на родината“ от 1814 г. Щепанек зове: „Още ли сме чехи? Събудете се от дрямката и се опомнете“.³² Така също в „Обсадата на Прага от шведите“ Иржи Плахи от Тршебнице апострофира студентите: „Вие сте синовете на родината ... да докажем на света, че както в изкуството, така и при защитата на родината можем да се равняваме с останалите. Родината зове: обединение.“³³ Пиесите на Щепанек подбуждат и патриотизма на жените, които също трябва да са

³¹ Вестникът на Крамериус „Císařské královské vlastenské noviny“ от 11 януари 1812, с. 5: „Пробуждайте (т.е. вие, писатели) прославеното племе, да помни, че произхожда от земя, завоювана от нашите предци, славните славянски херои.“ По подобен начин в стих по повод инаугурацията на Ян Нейдл Рулук го подканя: „Събуди от сън заспаля Чех в родината, да се обърне към своя език“ (Kramériusovy císařské královské vlastenské noviny. 21. listopadu 1801, с. 369).

³² J. N. Štěpánek, *Osvobození vlasti aneb Korutané v Čechách*, Praha, 1814, с. 10.

³³ Jiří Plachý z Třebnice, *Obležení Prahy od Švedů anebo věrnost a udatnost česká*, Praha, 1812, с. 38

³⁴ V. Stach, *Vlastenecké písně*, музеев ръкопис в отдела за старопечатни издания на Националния музей в Прага, sub dat. 1800.

съпричастни към националните цели и стремежи. Пражкият гражданин в пиесата на Щепанек припомня на дъщеря си да не забравя, че е чехкиня и че нейно задължение е да обича родината. А и в „Патриотични песни“ на Вацлав Стах чешките жени гордо изповядват своя патриотизъм и любовта си към храбрите чехи.³⁴ Модерният чешки национализъм в началото на XIX в. осъзнава също така и трагичността на своята ситуация, обусловена от разположението на славянския остров между германци и турци, и произтичащата от това

хилядолетна борба на два фронта. Осъзнаването на тази експонирана географска и политическа ситуация не се основава само на разбирането за историческата чешка съдба, но и на съвременното битие и национален гнет. Юнгман предусеща, така да се каже, *тисъята на Палацки за непрекъснатия сблъсък и съприкосновение на чешката стихия с немската* като съдбовно предопределен елемент от нашия развой – неговият Славомил не вярва в гибелта на чехите именно защото от началото на чешката история „чехите са в непрекъсната борба с иноземци“.³⁵ Съзнанието за опасното разположение на чехите в Средна Европа се засилва още повече в годините на Наполеоновите войни, когато презизвиква сили и методи, произтичащи от тогаваишната ситуация, които трябва да осигуряват съществуването на нацията. Така Шебестуан Хневковски облча в одежда от миналото повелята за национално единство, която отговаря на географското положение, характеризиращо се с това, че чехите са обградени от големи и храбри народи.³⁶ Подобно съзнание за опасността на ситуацията се открива и в поетичното послание на Антонин Марек до Юнгман, в което се търси изход и освобождаване от германското обкръжение чрез насочване към славянството.³⁷ Но при цялото разбиране за незавидната ситуация остава надеждата за по-добро бъдеще и за запазване на езика и нацията, надежда, която е закотвена в упоритата работа и се опира на несломимата

³⁵ J. Jungmann, O jazyku českém. In: Hlasatel český I., 1800, с. 343.

³⁶ Š. Hněvkovský, Dívčí boj v Puchmajerově Sebrání básní a spěvů V., Praha, 1814, с. 68 и сл.

³⁷ „Което е от това, че мевтонците ни притискат от едната страна, а от другата живеем окаяно между отоманците“, Puchmajerovo Sebrání básní a spěvů V., Praha, 1803, с. 116 и сл.

³⁸ J. Rulík, Kalendář historický, IV., 1803, с. 123 и 124.

колективна и индивидуална воля „да бъдем и да останем чехи“. Същата идея в основата си имат страстните призови на Рулик никой да не предава и да не отреча това, с което е закърмен, всеки да остане верен на нацията, родината, езика, на владетеля и на религията.³⁸ От тази позиция

Чешкото възраждане - прочити и почерци

национализмът се обръща с пряк апел към народа и осъдително анатемосва отрогите се и лоши чехи. Промяната на езика би означавала, че сме се превърнали в „измет сред останалите нации, без характер и достойнство, без общ дух, без националност“.³⁹ Националната отплата обещава на верните членове на нацията безсмъртие, а националното проклятие заплашва лошите и отрогите се с вечен позор и безчестие.⁴⁰ Проклятието на ненационалните стихии и вечната отплата на националните, проклятието и отплатата, където *пламенната любов* и *свещената омраза* се допльват в едно, сигурно доказват как патриотизмът се променя в национализъм.

Превод от чешку: *Христина Дейкова*

Преводът е направен по: František Kutnar, *Obrozenské vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenské*, Karolinum, Praha, 2003

³⁹ J. Jungmann, Slovo ke statečnému a blahovzdělanému Bohemariusovi, Prvotiny pěkných umění, 1813, c. 195.

⁴⁰ J. Nejedlý, O lásce k vlasti, In: Hlasatel český I., 1806, c. 41 u 42.

Проблемът за модерността на националните движения на „малките народи“

Милош Ржезник

Както подчертахме вече многократно, процесът на формиране на модерните нации, а следователно и на националните движения на негдоминантните етнични общности, представлява интегрална част от обществената модернизация на „сългия“ XIX век. Той произтича от глобалните обществени промени и обратно – предопределя ги по-нататък. Стана дума, че чрез своето несъсловно, ако не и антисъсловно дефиниране на колективната идентичност, концептът за народа представлява „демократично“ по своята същност явление, тъй като още по начина, по който е дефинирана принадлежността към народа (всички граждани или всички хора, говорещи един език и имащи една и съща етническа принадлежност), следва, че необходима предпоставка в случая е идеята за естествено равенство на хората. Именно с тази си същност съвременната национална идентичност във всичките си вариации се оформя в два основни типа – политически и езиково-етнически – като отрицание на съсловния принцип на устройство на обществото. Трябва да се отбележи, че експлицитното съзнание за подобни предпоставки и отправни точки явно е по-силно и по-често срещано там, където нацията се дефинира на прага

на модерността с посредничеството на държавата и гражданското общество като *нация-суверен*, тъй като в тези случаи с концепта за нацията са пряко свързани определени нови представи и нови навици, отнасящи се до политическото устройство и функционирането на държавата. По-рядко това е налице при етничните движения у несъгубаните нации – макар и с нищо да не се променя антисъсловният и по своята същност по-скоро модерен характер на предлаганата колективна идентичност, не може да не обърнем внимание, че националните движения в този случай често, а понякога и прекалено дълго се изявяват като реакция на модернизиращите промени, предизвикани от ускорения социален и икономически, но също и политически и идеологически развой и/или реформаторските усилия на монархиите. Нека да припомним в тази връзка реформаторската същност на „германизационната” политика на австрийската държава и нейния отглас при чехите или унгарците, макар че истинското значение на този стимул би трябвало да се изследва още емпирично. Но тъкмо новите социални явления, довели до ликвидирането на традиционните устои на свикналите в продължение на векове с определен начин на социална ориентация и елементарна сигурност хора, предизвикват у тях чувството за заплахата, както и реакция, търсене на нови опори. Въпреки че категорично не трябва да се разглеждат едностранно съответните въздействия на социалните промени и държавните реформи върху възможностите за развитие на националното движение, а още по-малко като тяхно неизбежно последствие, е повече от ясно, че несигурността за традиционния селски и градски живот, предизвикана от новите форми на предприемачество, както и от все по-разгръщащите се миграционни процеси и дочувания се вече тътен на „безбожните” и „неморални” идеи, предлагат несъмнено благоприятни условия за

разкриване на разрушената обществена хармония. Антимодернистичната позиция, която често заемат националните движения, въпреки модерната си същност на пропагандирани идентичности, естествено, не се изчерпва само с евентуален отпор срещу разкъсването на традиционните връзки в социалната и икономическата сфера или срещу сриването на обществената тежест на традиционната култура, в която националните агитатори виждат основа и „съкровищница“ на националната култура и опора на националната самобитност и чистота. В много случаи, най-често когато се разгръща политическо и масово движение в името на народа, подобни становища произтичат от националните интереси в конкретната политическа ситуация, под влияние на съотношението на силите и вследствие усещането или разсъжденията за различни заплахи за националните интереси. С всичко това може да се обясни „реакционната“ от политическа гледна точка позиция на представителите на славянските национални движения в Хабсбургската монархия през 1848-1849 г. Обаче тъкмо на основата на този кристален пример може да се види, че става дума за теза, произтичаща не от антилиберални или от първични антимодернистични гледища, а преди всичко от конфликтите с другите национални движения, чиито либерални успехи биха могли да означават нанасяне на измислена или реална вреда върху националните интереси на съответната нация – и тъкмо това е случаят на сблъсъка между чешкото национално движение и великонемското, на словашкото или хърватското с унгарското, на украинското с полското в Галиция и т.н.

В подобни ситуации действително се стига и до програмно формулиране на лозунги за „предимство на националното пред свободата“, т.е. на националните интереси и движения за сметка на политическите и либералните. За мнозина национални агитатори това без съмнение е в сила и

от по-рано и отношенията между националните движения и либерализма, в цялото си многообразие, варират между най-крайните полюси, но заради латентната си опозиционност спрямо съсловността, спрямо неблагоприятната за съответния народ регулация на достъпа до социалния прогрес и т.н., поне част от представителите на националните движения са принудени да се сближат и с либералните идеи. Добър пример в това отношение е чешкото национално движение, в което, при това не само у Фр. Палацки, Фр. Л. Ригер, Фр. А. Браунер или К. Хавличек-Боровски, е налице предимство на либералните искания и в което се стига до съвместяване на двете позиции като взаимно обусловени. Подобно изключително силно взаимопроникване между националното и либералното движение се забелязва и в немския, унгарския, а също и отчасти в полския или италианския случай. Нещо повече, в немската ситуация през първата половина на XIX в. е много ясно видимо как заради антисъсловната си същност тамошното движение практически изключва възможността в него да се развие силна и репрезентативна консервативна линия. С развитието на масово движение обаче се засилват несъмнено и анттимодернистичните елементи в немския национализъм – най-вече заради това, че в крайна сметка се стига до успешна „национализация” на консерватизма (подобен процес въпрочем протича по онова време и във Великобритания, Холандия и другаде), в чиито рамки става възможно да се формулират нацията и народът като консервативни, традиционни ценности и на тяхна основа да се застане срещу редица нови явления. Това се отнася в голяма степен и за социалистическото движение, профилиращо се като интернационално и виждащо в националната капсулираност препятствие за осъзнаването на работническата класа. Подобна ситуация позволява представителите на работническото и

социалистическото движение да бъдат дефинирани като национални неприятели. Ерик Хобсбом показва убедително колко силно е обаче влиянието на национализма и в интернационалното движение, макар да е принуден да подчертае, че все още знаем много малко за тази проблематика. Да не говорим за мощното направление в социалистическото движение, което свързва работническото с националното движение на основата на убеждението, че всеки потискан човек страда и като представител на работническата класа, и като представител на поробеня народ, както и че еманципирането в едната посока обуславя еманципирането и в другата. Тази националсоциална идея при това не е латентно присъстваща само сред експлицитно неинтернационалистическото работническо движение, но в определени параметри е налице и в средите на държавотворните нации. Възторгът, обзел навсякъде работниците и социалистите в началото на Първата световна война, която от интернационалистическо гледище е изцяло братоубийствена, не би могъл да бъде обяснен без това.

Превод от чешки: *Владимир Пенчев*

Преводът е направен по: Miloš Řezník, *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*, Triton, Praha, 2003

На прага на националното битие

Мирослав Хрох

Тук сме изправени пред задачата да обобщим познанията си относно това защо всъщност възниква чешкото национално движение. Формирането на модерната нация, за което решаваща роля има успешното национално движение, е не просто събитие, заслужаващо да бъде разказано. Това е голяма комплексна промяна, която засяга всички сфери на обществения живот. Епическото изложение тук ще помогне също толкова малко, колкото и традиционно използваните досега подходи, които поставят въпроса какво значение за „нацията” е имало едно или друго събитие, промяна, личност. Ако анализираме една комплексна историческа промяна, трябва да имаме предвид, че тя се явява резултат от сложен сблъсък и преплитане на много културни, социални и политически изменения и лични интереси. Това важи особено по отношение формирането на нациите, където не можем да се лишим от мултикаузален коментар.

Ето защо в този заключителен опит да изясним зараждането и разгръщането на националното движение ще изходим от това, че то е реакция от големите социални, културни и политически промени, които протичат в Европа на границата между XVIII и XIX в. За по-голяма прегледност ще се опитаме да проследим този развой на три равнища. Първо, ще отчетем съществуването на безспорни исторически константи, които определят живота и мисленето на хората; второ, ще отбележим кои

модернизационни промени и сътресения формират новата действителност, с която историческите константи се конфронтират, и трето, ще поставим въпроса как обществото – отделните индивиди и групи – реагира при сблъсъка на новото със старото, на модерното с традиционното.

Към константите, които създават рамката на живота и мисленето на хората от края на XVIII в., можем да отнесем най-вече традиционните институции на „старото“ общество, каквото е мултиетническата Хабсбургска империя, наличието на съсловна система в някогашната чешка гържава, чийто наследник е земският сейм и чийто израз в тогавашното мислене е земският патриотизъм на аристокрацията и свързаното с него историческо съзнание. Това историческо съзнание е силно не само в редиците на аристокрацията, но и в отживяващия бароков патриотизъм на интелигенцията, голяма част от която израства в служба на католическата църква. Следващата константа има социален характер – това е патримониалната крепостна система, в чиято рамка е поставен животът на почти всеки индивид извън града, и градската система на традиционните занаятчийски цехове. По традиция животът на всеки индивид е вписан и в житейските координати, задавани от католическата църква, която, в резултат на победилата контрареформация, има безспорен монопол върху възпитанието на хората и контрол над мирогледа им. На територията на Чехия живеят две етнически групи, чийто език се различава готолкова, че да не се разбират помежду си. Членовете на всяка една от тези групи имат съзнанието за етническа идентичност, при което чешката етническа идентичност се явява като по-затворена и по-точно дефинирана.

Промените, които разтърсват и отчасти застрашават старите константи, можем да разделим на

модернизационни промени, външни влияния и вътрешни сътресения.

Сред модернизационните промени, от една страна, се открояват тези, които като цяло са независими от волята и желанията на индивидите, а от друга – тези, които са резултат от целенасочения стремеж за промяна на положението. Към обективните модернизационни процеси, които до значителна степен протичат независимо от желанията и плановете на индивидите, трябва да се включат и пазарните отношения, свързани с манифактурното производство, след това се нарежда бюрократизацията и накрая – социалната диференциация, към която се отнасят локалната пренаселеност на провинцията, пролетаризацията и урбанизацията. Оттук води началото си подкопаването на патримониалните граници и на отношенията вътре в патримонията, както и обективната тенденция за създаване на нови обществени връзки, които прекрачват патримониалните граници. Към модернизационните промени, които са свързани с волята на индивида и затова имат алтернативен и евентуално противоположен характер, се отнасят най-вече реформите на Йозеф II – премахването на крепостната зависимост, религиозната търпимост, предложението за данъчен и урбаниален указ, централизацията на управлението, затварянето на манастири и ограничаването на властта на църквата. Към този контекст се отнасят и реформите, започнати още при управлението на Мария Терезия – образователната реформа, ограничаването на градското самоуправление и реформата на правната система. С всички тези реформи, независимо от тяхната съдба и значение, държавата „от горе” прокаква сред поданиците си възможност за промяна и така нарушава типичната за традиционната, „неисторична” менталност представа – за неизменността на положението. Не по-маловажно е значението на антимодернизационните

стремежи на аристокрацията и църквата. Въпреки че са присъщи само на управляващите класи, те имат – поне за политически чувствителната част от безправното население – непрегвуден „просветителски” ефект, тъй като разкриват възможността за разколебаване на владетелския авторитет, а чрез следствията си – и алтернативността на историческите промени.

Внушителните модернизационни реформи нямат равни по рода си в историята на Чехия. Същото трябва да се каже и за интензивността на външните влияния и информации за промените и катастрофалните събития, които настъпват заг граница. Сведенията за събитията и идеите на Великата френска революция – макар и възприемани малко или повече критично – за пореден път показват изменчивостта на света и алтернативността на неговия развой. За образованата публика същият ефект имат и новините за премахването на църковните княжества в империята, за медуатизацията¹ и накрая за залеза на Свещената римска империя на немския народ.

Особено внимание заслужава психологическото въздействие на войните срещу Френската революция и Наполеон. На първо място това е небивалата интензивност на сраженията и военните походи, за които хората научават, и които, от своя страна, засилват впечатлението, че нищо не е постоянно, че всичко е подложено на непрекъсната изменчивост. Вестите за войните и самото въздействие на военните събития засилват и безспорната способност на въображението да се изправи лице в лице с несигурността – никога не е ясно как ще приключи военният поход, къде ще проникнат войските, кога ще се изтеглят и т. н. Този

¹ Медуатизация – международен юридически термин, означаващ отнемане на независимостта на гадено държавно образувание, преминаването му под управление на друга държава. (Бел. прев.)

ефект е възможен главно поради факта, че – отново за първи път в чешката история – обикновеният народ е мобилизиран за осъзнато участие във война срещу

етнически дефиниран враг - не срещу революцията, а срещу французите. Тази тенденция достига връхната си точка в не съвсем успешната кампания за създаване на опълчение. Не на последно място новините от фронта имат значение и за разширяване на географските познания и представи поне сред част от чешкото население.

Заедно с горепосочените промени и преживявания трябва да се даде оценка и на въздействието на вътрешните сътресения, които са представяни на населението като последица от войните. Тяхната дълбочина и сила също нямат аналог в чешката история. Тук спада най-вече обезценяването на парите и кулминацията на финансовата криза при банкрута от 1811 г. Във връзка с това е особено важно да се спомене, че най-тежко засегната от инфлацията е интелигенцията, работеща за твърда заплата. За засегнатите в по-малка степен земеделци и занаятчии катастрофални се оказват гладът и престоят на преминаващите войски, свързан със задължителното им изхранване.

Какво е значението на всички тези промени и сътресения за формирането на чешката национална общност? Разбира се, необходимо е да разграничим непосредствените, краткотрайни последици от последиците, имащи дълготраен характер, също както трябва да различаваме начина, по който обикновените хора, от една страна, и образованите, от друга, реагират на събитията. Преди всичко обаче трябва да се подчертае едно от основните ни наблюдения: а именно, че разгръщането на патриотичната агитация не е еднократно събитие, не е резултат от зряло колективно решение. Преходът от фазата на научния интерес към агитационната фаза на националното движение е постепенен и поетапно свързва и интегрира няколко позиции и дейности: просветителския патриотизъм на Крамериус, новото дефиниране на родината, езиковата програма на Юнгман, регионалния патриотизъм, интереса на църквата към езиковата

подготовка на духовенството и нуждата от социална еманципация на чешкия етнос. Интеграцията на всички тези компоненти се осъществява през първите три десетилетия на XIX в. Към този период се отнася и нашият опит за каузална интерпретация.

Отдавна е известно, че значението на отмяната на крепостната зависимост не бива да се надценява. Селяните се преселват в градовете още преди издаването на прословутия патент на Йозеф II и дълги години след него остават незасегнати от националната агитация. Но от гледна точка на дълготрайните предпоставки за национално развитие отмяната на крепостната зависимост не бива да се пренебрегва напълно. Тя трябва да се свърже с друга значителна промяна – реформата на правната система, която започва още по времето на Йозеф II и завършва, кой знае защо, чак по времето на Франц I с узаконяването на принципа за равнопоставеност на гражданите пред закона. Въпросът за отношението между освобождаването на селяните и правната реформа, от една страна, и формирането на нацията, от друга, би могъл адекватно да се изясни, като сравним различния резултат от тази промяна при чешкочешкия и немскочешкия селянин.

Селянинът, който принадлежи към немския етнос, е освободен от лична зависимост чрез еманципацията и правната реформа и става равноправен член на обществото, където доминира език е книжовният вариант на неговия диалект. Чешкият селянин е също равнопоставен пред закона, но за обществото, в което е приет като такъв, не е и не може да бъде равноправен член, защото говори „низш“ език. Във всекидневната си дейност той със сигурност не е обръщал внимание на тази промяна, защото неговият кръгзор остава и през следващите десетилетия ограничен от феодалното именуе, където отношенията на зависимост и неравнопоставеност не изчезват още дълго време. Първоначално само някои от

селяните, разширили контактите си със света, осъзнават неравенството – типичен пример в това отношение е селският кмет Вавак.

До този момент не излизаме извън равнището, чиито граници се очертават от предпоставките на голямата промяна. Към равнището на каузалните връзки ни отвежда фактът, че този тип езиково и културно обусловена неравнопоставеност много скоро се осъзнава от отделни образовани личности, които произхождат от чешките провинциални среди или добре ги познават. Аналогично противоречие между теоретичната равнопоставеност според закона и фактичката неравнопоставеност като резултат на езиковото неравноправие се заражда и в средите на градските занаятчии. И тук конфликтът най-напред е осъзнат от младите образовани хора, произлизащи от тези среди. Тази нова прослойка от интелегенти с плебейски произход също не е естествено явление. Нейното формиране става възможно благодарение на това, че образователните реформи отварят пътища за по-високо образование и на хората от низшите социални слоеве, към които спада значителна част от чешкото население. Завършването на немски гимназии, евентуално и университети, отчуждава тези млади хора от тяхната етническа и социална среда, без да им предложи вместо това някаква нова идентичност.

Тъкмо затова те, респ. някои от тях, изпитват нужда да намерят и по нов начин да определят своето място в обществото. Тези образовани хора, за разлика от предишните поколения, вече не се смятат за зависими поданици, които учат само по някакво щастливо стечение на обстоятелствата. Освен това централизмът изисква от тях да се идентифицират с гържавата (вместо дотогавашната „феодална” лоялност спрямо господаря и църквата), отслабвайки, и съответно заплашвайки по този начин, тяхното земско и етническо самосъзнание.

Така в средите на плебейската интелигенция се заражда „криза на идентичността”, която тя се стреми да преодолее чрез търсене на нова идентичност или по-точно казано, чрез преоценка на досегашните идентичности. От какво е повлияно това търсене и какви алтернативи му се предлагат?

Най-напред трябва да се посочи сръжжавно-династическата идентичност, която, подобно на Йозеф II, изисква от поданиците си и Франц I, особено след като се провъзгласява за австрийски император. Приемането ѝ обаче означава, от една страна, приемане на немския като нов майчин език и следователно пълно отричане от собствената етническа идентичност, а от друга – идентификация с сръжжавните елити. Това идентифициране не е зависело само от решението на отделните хора, тъй като интелигентът от престолюдието е трябвало да бъде приет сред тези елити. А това съвсем не е обичайно явление, случва се само по изключение. Елитите са затворени и се попълват предимно от собствените си регици. Голяма част от плебейските интелигенти е още по-малко приемливо за аристократическия провинциален патриотизъм.

Малобройната група учени, които, по един или друг начин, могат да действат „патриотично” благодарение на връзката си със земския патриотизъм на аристокрацията, си отива с поколението на Пелцл и Добровски.

Същевременно това поколение е носител на просвещенския регионален патриотизъм, който, наред с чешката етническа идентичност, става основният мотив за техните научни и просветителски патриотични усилия и стремежи. За поколението, което получава образованието си след реформите на Йозеф II, този просвещенски патриотизъм обаче не е никак привлекателен. Това е патриотизъм „от горе”, който в лицето на чешкия народ вижда интересен предмет на изследване, а защо не и обект на възпитателно въздействие. Този патриотизъм не е в

състояние да потърси пътища за преодоляване на неравенството на членовете на чешкия етнос, нито да се предложи визия за модерна общност от равноправни граждани. Тази неравнопоставеност на чешкия етнос не може да бъде заличена дори и от визията за гъбевична чешка нация, която при дадените обществени и политически условия води единствено до затвърждаване на привилегиите на немските елити и на второстепенното положение на чешкото население.

Патриотизмът на просвещенците обаче оставя след себе си едно забележително наследство, това е принципът за служба на родината като надличностен принцип, служба, на която по-късно Болцано дава най-висока нравствена оценка като израз на любов към ближния. Но в случая важното е това как ще се дефинира родината. Не е случайно, че по същото време, когато Болцано разгръща своята дейност, кръгът около Нейедли и Юнгман започва да мисли родината чрез нацията като културна, езикова общност. Младите студенти от чешки произход, които идват в Прага след 1805 г., тук, на университетска почва се сблъскват с изложения за светостта на любовта към родината, а извън университета – с идеята за нацията като общност от равноправни граждани, говорещи един и същ език.

През първото десетилетие на XIX в. младият чешки интелегент се сблъсква и с още нещо – това е вълната на от горе позволената и ръководена патриотична агитация, която на пръв поглед легализира личните стремежи на неколцина интелегенти. Не е било проблем, че под родина и нация тази официална концепция разбира нещо различно, важното е, че терминът „патриотизъм” получава, макар и временно, благословия „от горе”, а оттук и известна степен на легитимност.

Независимо дали в термините „родина” и „патриотизъм” гражданското равноправие е подчертавано или не, независимо дали в тях езиковият фактор е включван или не,

приемането им сред интелигенцията от началото на XIX в. сигнализира, че започва да се създава нов проект за общност, към която, в еднаква степен и с еднакви права, принадлежат всички жители и която се различава както от общността на жителите на една патримония или град, така и от обикновената общност на поданиците на абсолютистката държава. Този сигнал, разбира се, може да бъде чул само тогава и само там, където абсолютистският принцип е подкпан и където, под влияние на най-различни обстоятелства и общи преживявания (повечето негативни), се заздравяват отношенията между хората и укрепва съзнанието за обща съдба, а по всяка вероятност и за общи интереси. Твърде късно Метерних осъзнава опасния за Хабсбургската империя дезинтеграционен потенциал, който се крие за характеристиката на променящата се действителност с помощта на термините „родина“ и „патриотизъм“. За чешките патриотични среди от голямо значение е фактът, че точно по това време изцяло се формира теоретичният концепт за немската нация, чиито автори го дефинират подобно на концепта, който създава (независимо от тях) Юнгман. Фактът, че националната концепция на Фридрих Луввиг Ян и Фихте е публикувана близо пет години след като Юнгман написва своите „Две беседи“, не променя нищо по отношение на това, че тази концепция засилва неговата увереност и обогатява аргументацията му. Въпреки че през следващия период ранното национално движение е повлияно от идеите на немското национално движение, самата концепция за чешката нация като езикова общност се ражда независимо от немските патриоти. Освен това аргументът за социална еманципация не е използван в немските програми и си остава чешка специфика. Причината за сходството между чешката и немската концепция, от една страна, се дължи на аналогичната историческа ситуация, а от друга – на общото идейно възрождение, идващо не само от Й. Г.

Хергер, но и от примордиалистичната концепция за нацията като изконна общност.

Успехът на „езиковата“ концепция за нацията, който проследяваме тук, не може да бъде обяснен само чрез идеини предпоставки. Няма да е достатъчно и баналното обяснение, изтъквящо на преден план силата на личността на Юнгман. Между другото Юнгман не е имал дори необходимите комуникативни възможности за разпространение на своя проект. За да успее тази забележителна личност да наложи нещо, било е нужно проектът, визията, която предлага, да отговарят на нагласите на по-широк кръг хора. Проектът на Юнгман за нацията е приет не заради безспорния авторитет на създателя си, а заради това, че предлага аргументи, които отговарят на опита и нагласите на хората. Впрочем през този период Юнгман не предлага „програма“ в точния смисъл на думата, а по-скоро преценка на по-нататъшните възможности за развитие на чешкото общество. Тази преценка се базира на очакването, че безправното положение на чешкия език, което същевременно е и признак за социална периферност, ще доведе до това, че чешката езикова среда ще си създаде свой собствен свят, за чиито обитатели чешкият ще бъде, от една страна, символ на съпринадлежност, а от друга, най-вече средство за комуникация. Едва след като разволят през следващите две десетилетия след издаването на „Две беседи“ показва, че Юнгман е бил прав, нараства неговият авторитет и престиж. Именно благодарение на този факт тезата за Юнгман като за „създател“ на чешката национална програма се превръща в мит.

Възниква въпросът кои са онези мобилизиращи обстоятелства, които оказват такова влияние, че нарастващият брой на образованите хора и на представителите на средната класа приемат проекта за модерна чешка национална идентичност. На първо място

трябва изрично да се подчертае, че тази национална идентичност не се основава единствено на общия език. Ако беше така, нямаше по нищо да се отличава от етническата идентичност. Нейна неотменна част съставлява и изискването за равенство между всички членове на нацията и представителите на управляващите немски елити. Следващото свързващо звено е съзнанието за обща съдба, споделяна в миналото. Неведнъж можахме да видим как историята като общо минало на народа, възпята от историята на неговите владетели и управляващи класи, се оказва съществен фактор и аргумент за национално движение. И не само това, концепцията за нация, дефинирана от гледна точка на езика, не е все пак „откритие“ на Юнгман, а като цяло органически продължава старата чешка историографска традиция, която ни отвежда чак при Далимил. Въпросът за мотивацията за приемането на новата национална общност не бива да се стеснява до въпроса за езика. Интересът към мобилизиращите фактори означава преди всичко интерес към такива противоречия на интереси, които могат да бъдат важни за самосъзнанието на гражданите на нацията. Подробно се запознахме с проблемите, които чешката интелигенция е имала още по време на следването си и особено във връзка с възможностите за социален възход след завършване на образованието. Макар днес да е известно, че неблагоприятните перспективи за социален възход са обусловени от социалния произход на хората и едва след това от етническия им произход, за тогавашните патриоти причината е точно обратната – те смятат, че са игнорирани и недооценени главно поради това, че са чехи. Класическият конфликт между зависимите поданици и земевладелската аристокрация присъства сред мобилизиращите фактори опосредствано, латентната антиаристократична предубеденост никъде не се проявява

във вербализиран вид, а само в случайни намеци и коментари. Същото важи и за отношението към идеята и политическото потисничество по времето на император Франц. Както е известно, фактът, че патриотите си изграждат цяла рафинирана система от заобиколни пътища и лоялни отношения, не означава, че приемат това потисничество. Възщност самият акцент върху принципа на езиковата равнопоставеност, многократно подчертаван при Юнгман и останалите, по своята същност е антиабсолютистки - и се схваща именно в този смисъл. В крайна сметка установяваме, че и зловните нападки срещу „немците”, които срещаме при Юнгман и другите патриоти от този период, не са насочени срещу немския етнос, а са синоним за означаване на онази част от управляващите елити, която не симпатизира на чешкото национално движение.

Накрая трябва да споменем и двете групи, чиито симпатии към националното движение са предизвикани по-скоро от антимоdernи позиции. На първо място това е духовенството, което използва, а неведнъж и споделя съсловните протести срещу виенския централизъм и в чиито редици продължава да живее бароковият патриотизъм, често войнствено насочван срещу некаатолиците и йозефинистите. На второ място това са занаятчиите, разтърсени от погема на манифактурната и търговската дейност, за които - със или без основание - смятали, че са подпомагани от гържавата и които определено били в ръцете на етнически немци или на немскоговорещи евреи.

В периода, който проследяваме, всичките тези национално мобилизиращи обстоятелства са само загатнати, явяват се зародишен стадий на национално релевантните противоречия, които по-късно, особено през четиридесетте години, оказват решително влияние върху успеха на чешката национална агитация сред широките слоеве на населението.

Чак до второто десетилетие на XIX в. патриотичната дейност е „кабинетно” дело, интелектуална игра на малка група патриоти, запълваща свободното им време. Оттук води началото си онзи книжен литературен облик на техния патриотизъм, който създава впечатлението, че те живеят извън реалното време и пространство.

Този „кабинетен” характер лесно може да бъде обяснен с това, че освен литературното творчество и театъра патриотите не са имали друга възможност за комуникация. Политическата обстановка не им разрешава кръжоци, сбирки, социалното положение не им позволява да ръководят салонни изяви. Отзвукът от литературното творчество от всякакъв вид обаче е госта несигурен. Всъщност несигурността е много показателна черта за позициите на ранните патриоти. Превъзможват я – осъзнато или не – предимно като се скриват в своя микросвят и създават три вида текстове: „висока” литература за приятелите си, театрални пиеси и просветителска литература за народа. Така се заражда симбиозата между въображаемата и реалната „дейност в полза на народа”. Оттук също става ясно защо просветителските статии и театралните пиеси са най-популярният жанр на ранното национално движение. Друг начин за преодоляване на несигурността е създаването на въображаема публика, илюзия за читателски кръг, за който са били предназначени творбите. Това кореспондира с „имагинерното пространство” на чешката култура, което В. Мацура анализира, – онова търсене на друго битие извън всекидневието.

Положението обаче се променя. Постепенно възниква реален читателски кръг, който около 1820 г. проявява силен интерес към чешките списания. Паралелно възникват читателски общности и любителски театрални трупи. Някак независимо от мечтите и копнежите на патриотите, но в съгласие с тях, започва да се налага „приложната стойност” на чешкия език, която все по-

изразително допълвала символната му стойност. Временният контакт на плебейските патриоти с просвещенския патриотизъм на част от аристокрацията, осъществяващ се на територията на Патриотичния музей (Vlastenecké muzeum), дава на националното движение престиж и пространство за комуникация между Прага и провинцията – следователно и възможност за разширяване на „радиуса на действие“ на националната агитация. От трийсетте години на XIX в. националната агитация вече може да се опре на взаимоотношенията между символната и приложната функция и да направи от чешкия език не само въображаема, но и реална опора на чешката национална идентичност. Това се случва, когато вече започват да действат обстоятелства, благоприятстващи проникването на националното самосъзнание сред широките слоеве и насърчаващи националната активност. Това са преди всичко активизиращата се социална комуникация, училищното образование и задълбочаващите се национално релевантни конфликти на интереси. Благодарение на това окончателно се налага чешката национална идентичност, която в началото на века е била само едно от няколко алтернативни решения. Процесът на формиране на модерната чешка нация става необратима реалност. С това обаче се поставя началото на нова глава от чешката история.

Превод от чешки: *Миглена Михайлова*

Преводът е направен по:
Miroslav Hroch. *Na prahu
národní existence. Touha a
skutečnost. Praha, Mladá
fronta, 1999.*

Стремежът към културна еманципация

Владимир Мацура

Когато разглеждаме текстовете на зрялото Чешко възраждане, неминуемо се натъкваме на един на пръв поглед изненадващ факт. Въпреки значителната и очебийна нормативност на Юнгмановската култура, която предварително изключва възможността за публично прокламиране на различаващи се позиции и оценки, не може да не отбележим една поредица от тенденции, които рязко се противопоставят на представата за идейно уеднаквяване. Сблъскваме се със съществени колебания по въпроси, които в никакъв случай не можем да смятаме за периферни, при което споменатите различия не само предизвикват спорове, но и се проявяват в текстове на едни и същи автори, при това неотстоящи далеч един от друг във времето, така че едва ли бихме могли да ги разглеждаме като резултат на идейно развитие. Сякаш на нивото на непосредственото езиково изказване се потвърждава аргументацията на тези, които – особено през деветдесетте години на XIX и в началото на XX в. – противостоят критически на поколението на Юнгман в потребността да отхвърлят обременяващите остатъци от възрожденската идеология, която се превръща в спиралка. По това време се налага не само въпросът за моралната стойност на някои личности, тясно свързани с епохата на

същинското Възраждане, като Вацлав Ханка, Йозеф Юнгман и други, но също така и фундаменталният въпрос за моралната недостатъчност на епохата като такава. Въпреки яростните възражения и контрааргументи, тази морална въпросителна тегне над първата половина на XIX в., предизвикана от едни или други идеологически причини. Все пак остава под въпрос – колкото и странно да звучи – дали различията, които излизат на преден план при формулирането на определени позиции, са действителни идейни различия. Безспорно биха могли да бъдат. Така например, когато Людовит Шур формулира своята философия на нацията и езика в противовес на обединителната чехословашка концепция на Юнгман, по реди проблеми достига до изцяло противоположни позиции. Крайтъгълен камък става преди всичко въпросът за целесъобразността от по-нататъшно разширяване на броя на книжовните славянски езици. Следовниците на Шур, които с кодифицирането на книжовния словашки език отричат хегемонията на чешкия в „чехословашкото“ пространство, неизбежно изразяват противоположни възгледи по цял реди сходни проблеми, преди всичко по въпроса за славянското „многоезичие“. Фактът, че славяните говорят различни езици (във все още незасегнатата от Шур терминология на юнгмановците – наречия), получава в системата на зрялото Чешко възраждане предимно отрицателна оценка като „едно от най-големите препятствия по пътя на славянския народ към просвета и образование“ и „неравност“ (Колар). Подобно негативно отношение към въпроса за оценката на славянската „многояречност“ намираме и у Юнгман, който дълго не иска да се откаже от идеала на великата, всеобща славянска литература и в славянската взаимност вижда само „слаб, нищо незначещ отглас... на немското единство“. За Шур вече многояречността и племенното разделение на славяните са еднозначно предимство, той дори упреква немците, че не са се развили като отделни племена, за него

племенните различия са белег на „голяма духовна сила”, „жизненост и свежа приспособимост на нацията”. Очевидно тук имаме случай, при който противоположни твърдения разкриват принципна противоположност на становищата. При това е интересно да се отбележи, че положителната оценка, която дава Щур на многонаречността и племенното разделение на славяните, далеч не е принципно нова. Тя се появява от по-рано в текстове, които принадлежат към основния фонд на чешката възрожденска култура, каквито са „Бесеги” на Колар и „Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten” („История на славянския език и литература на всички наречия”) на Шафарик, където изрично – и то с хердеровска стилизация – се казва, че многонаречността „би могла да забави със столетия цялостното укрепване на нацията, но затова пък по-сигурно води към целта, предпоставяйки от едностранно развитие на силите или насочването им към една точка” (Шафарик). Не бива да надценяваме факта, че както Шафарик, така и Колар са силно свързани със словашката среда, и че следователно еднозначно положителната оценка на многонаречността у Шафарик и колебанието между приемането и отхвърлянето ѝ у Колар вероятно са обусловени от тяхното особено положение в чешката възрожденска култура. Същественото е, че това различие в твърденията при оценката на един толкова важен въпрос в рамките на юнгмановската култура съвсем не е възприемано като принципно, поне до момента, докато фигурира като различие в рамките на една идейна система. То се превръща в светогледно различие едва когато бива пренесено в една чужда концепция, в дадения случай – в тази на Щур, където бива включено в усилия, насочени в противоположна посока. Подобно на това и положителната оценка, която Щур дава на словашкия език, и критичното му становище спрямо чешкия, могат да намерят опора в реди твърдения, спаднали

към стандартния инвентар на чешката възрожденска реторика. Словашкият език (у Щур „силен и пълногласен“) може да бъде оценен и от чешката страна като „хубава реч“ (Юнгман мл., която „по отношение на благозвучието заради своето богатство на по-широки, по-звучни, по-ясни вокали има преднина пред чешкия език“ (Шафарик, Юнгман, Колар), а освен това е по-автентична. Чешкият език дори бива представян като „особена производна от словашкия“ (Палацки). Така например и привидно острите нападки против достойнствата на чешкия език от страна на последователите на Щур през четиридесетте години, и особено сравняването му с немския („чешкият и всички останали германски езици“, Хробон; също Щур), по същество не прекращават позволените граници на юнгмановската норма. В нейните рамки не са изключени изказвания по адрес на „грубоватостта“ на чешкия език (Шафарик) и на неговата обремененост от немския дух (Колар, Юнгман мл. и др.). Те безпрепятствено съществуват с изказвания, характеризиращи чешкия като език музикален, благозвучен, ненакърнено славянски, и следователно подходящ за ролята на всеобщ славянски език. Тези твърдения се оказват противопоставени едва когато се включват в различна идейна концепция – тогава предизвикват остра полемика. В рамките на една и съща идейна система юнгмановците не разглеждат противоположните атрибути на едно явление като действително противоположни и взаимно изключващи се. Затова идеалният славянски език (а заедно с него и чешкият) може да бъде характеризирани, от една страна, като език, който „не принадлежи към рационалните“ (Палацки) и следователно е „чувствен, поетичен, образотворен, не-логичен“ (Юнгман), от друга страна, като „логичен и чувствен“ (Колар) или дори с акцент на рационалната страна като език, достигащ „идеала за език на мъдреците“ (Бергнер). Прегласът в чешката вокална система може да бъде разглеждан като процес на облагородяване на

чешкия език (Юнгман) или като „прекомерно шлифоване” (нак Юнгман), отдалечаващо чешкия от останалите славянски езици, с други думи, като загуба на равновесието на гласните или загуба на благозвучието под влиянието на немския (Колар, Шафарик). Изрично се констатира, че *a* и *o* в чешкия са „германизирани” в *e* (Колар).

Всичко това идва да ни подсказва, че различията в твърденията далеч не винаги се третираат като различия във възгледите, което същевременно означава, че не се придава особено голямо значение на предметното съдържание на твърдението, на неговата истинност или неистинност, на степента на неговата адекватност спрямо действителността. Във възрожденските текстове изобило фактите охотно се подчиняват на закони, които не произтичат от познавателния процес. Дори в областта на сравнително лесно проверимите лингвистични данни се срещахме със случаи на свободна манипулация с фактите с оглед на конкретните нужди на аргументацията. Колар например подкрепя тезата, че славянският и италианският език се отличават с особено благозвучие с твърдението, че нито италианският, нито славянският имат дифтонги (Колар). Като цяло се подчертава, че в чешкия ударението невинаги пада на първата сречка – доколкото едно такова твърдение се вписва в програмата за налагане на квантитативното стихосложение като вътрешно присъщо на чешкото и дори на славянското стихосложение като цяло. Въпреки езиковата, политическата и икономическата диференциация славянските народи биват представяни като една единна нация, докато германските народи се разглеждат като обособени. Обективността на фактите се подчинява на ценности от друг порядък. Убеждението, че заг противоположността на твърденията в Юнгмановските текстове или заг очевидната им несъгласуваност не се крие идейният хаос или моралното несъвършенство на отделните индивиди или на епохата,

естествено, ни принуждава да се опитаме да намерим една достатъчно обща плоскост, в която отделните противоположни атрибути на едни или групи явления да станат еквивалентни, или в която явното несъответствие между фактите и действителността да се неутрализира. Такава плоскост несъмнено съществува. Славянският език например може да бъде оценяван като „не-логичен” или като „най-логичният”, защото и в двата случая атрибутът е признак, който го отличава от останалите езици, и на първо място, от немския, който в първия случай се оценява като „логичен”, „рационален”, а във втория – като „по-малко логичен” от славянския език, разбран като „логичен и естетичен”. Аналогично на това и прегласът може да бъде свързан едновременно с атрибута „резултат от процеса на облагородяване на чешкия език” и с атрибута „резултат от процеса на неговия упадък”. В първия случай атрибутът е част от аргументиране с положителните качества на чешкия език срещу надмощието на немския език, във втория случай е, напротив, стимул за процеса на освобождаване на чешкия език от немското влияние и неговото по-тясно включване в общославянското семейство. Негативната оценка на славянското многоезичие в рамките на Юнгмановската идейна система е обвързана с изискването за славянско единение и следователно с изискването за ясно отграничаване на чисто славянската област спрямо неславянската (германската) и в този смисъл е функционално еквивалентна на разглеждането на славянското многоезичие като положителен признак на свободното развитие на славянските народи в посока към вътрешно богатство и многообразие. Тоест в посока към признака, който да отличи славянските народи от германските, схващани от гледна точка на същата аргументация като движещи се към единство, а това ще рече – към несвобода и тоталност. Противоположните атрибути като част от цяла поредица твърдения, смятани като цяло за допустими в рамките на

Юнгмановската норма, са всъщност равносилни от гледна точка на същата функция. Едновременно с това произволността на атрибутите, приписвани на най-различни явления, е показателна за заниженото чувство за тежестта на фактите, за изтъкването на функцията, а не на самия факт, и за това, че във възрожденските текстове като цяло истинността е стойност, свързвана много често не с предметното съдържание, а с функцията на предметното съдържание в даден момент, с неговата целесъобразност. Противоположността на твърденията в рамките на Юнгмановската система просто не се смята за решаваща, ако отделните (макар и нееднородни и взаимно изключващи се) твърдения осъществяват главната предпоставка, обособяваща чешката култура, която към дадения момент е по-скоро потенциална, възможна, отколкото действителна и реално функционираща, от културата като такава, всъщност – от културата, основаваща се на немския език. Именно за такова обособяване на чешката и славянската културна област става дума и за целите на това обособяване може по принцип (което съвсем не означава, че винаги е било така и че въпросът за фактичката точност е бил напълно изключен) да се употреби практически всяко твърдение, ако пряко или чрез своите следствия води до такова обособяване на чешката култура спрямо немската културна сфера. В текстовете на зрялото Чешко възраждане цяла поредица от твърдения върху явления от областта на „чешката култура“ има видимо съотносителен характер. В тях атрибутът се присъединява към основната тема, като я допълва с определен елемент, но същевременно отрича друг атрибут, който в дадения момент пряко или непряко е приписан на някакво явление от областта на „немската“ или изобщо „чуждата“ култура, или пък отрича атрибут, приписван на някакво явление от областта на „чешката“ култура отвън, от гледна точка на „чужда“ идейна система. Тази привидно тремава формулировка ще стане по-ясна, ако я илюстрираме с пример.

Във възрожденските текстове се изгражда много подробна характерология на славяните. Множество твърдения приписват на славяните най-разнообразни качества, но на практика това никога не са качества, извлечени чрез обобщение на конкретен опит. Важен компонент на славянската характерология е атрибутът „свободомислие“, основан на митологично-etimологичната конструкция за славянската богиня Своба (Колар), или страстното отричане на etimологичната забвисимост между народността и название „славянин“ и съществителното нарицателно „роб“ в някои славянски езици (Sklave, Slaf, Schiavo, Esclave, Slave и т.н., Колар). Този атрибут е отричане на атрибута „робство“, който е често срещан в някои немски текстове от този период (К. Н. Poelitz, К. W. v. Rotteck, В. Hacquet, J. Kreil и др.). Друго отричане на същия атрибут е атрибутът „трудолюбие“, който измества негативната характеристика „побореност“, осъденост на безропотна ангария, към областта на положителните качества. Атрибутът „меки и податливи“, засвидетелстван още у Хердер и използван и в текстовете на Чешкото възраждане изключително само с положителна конотация (например „търпеливите като гълъби славяни“, „деликатните славяни“), съществува в чешките текстове заедно с атрибута „мъжествени“ (Колар), „борбени“, „храбри“ (Ханка), който в подобни характеристики предимно с немски произход бива приписван на немския народ. От друга страна, често срещаната в чешките текстове характеристика „смелост“, приписвана на немския народ и сродна на характеристики като „властващ“, „господарски“, „победоносен“ (К. Нойман и др.), бива заменяна с негативния атрибут „разбойнически“, „див“, „вандалски“, „варварски“ (Колар). Атрибутът „верен“ в чешките текстове – предметно свързан с представата за мекост и податливост – опровергава повтаряните официални и полуофициални обвинения в славянски заговори против трона. Атрибутът „набожни“ в чешките текстове

функционира като противовес на характеристиките от типа „без религия“ или „привърженици на многоженството“, които не са рядкост в немската публицистика, или пък като отрицание на осъдителната характеристика „хуситски“.

“Невинната веселост” (Колар) или „harm- und arglose Heiterkeit”¹ (Шафарук) отричат твърдения от типа „отдаващи се на неограничено пиене и на задоволяване на половия нагон”. Характеристиките на славянския народ като „образован” отхвърлят обвиненията в „дивачество” (*книга* и китайското *king* са едно, и ако славяните произхождат от индусите, то как биха могли да бъдат варвари”, Шафарук), атрибутът „старинност” полемизира имплицитно с немските характеристики „азиатски, неприсъщ на Европа”, атрибутът „чисти”, приписван на славяните, и у Колар прераства чак в митологизиране на белия цвят като славянски общонароден цвят, опровергава примитивните укори в недостатъчна грижа за хигиената у славяните (Kreil, Rotteck) и т.н.

Очевидно е, че тази съотносителност на характеристиките далеч надхвърля областта на чисто езиковата семантика. Разборът на текстове от тази гледна точка ни помага да разкрием един по-дълбок и по-съществен механизъм от общокултурно значение, тъй като характерологията на чешкия и „славянския” народ е една от най-важните съставки на възрожденската идеология. Съотносителността на отделните атрибути неизбежно изпразва откъм фактическо съдържание тяхната връзка с понятието и така издава цялостната обвързаност на дадения идеологически комплекс не със сферата на фактите, а с потребността от формално изграждане на чешката национална идеология като цяло, и преди всичко с необходимостта от еманципиране спрямо немската култура. Откъсването на зараждащата се чешка култура от силната немска култура протича парадоксално

¹ безгрижната и добросърдечна веселост

именно чрез връзката с нея.
Фактът, че чешката култура „се

освобождава” от немската, все още не я прави свободна, тя е до такава степен завладяна от зрелищния жест на собствената си самобитност, че се обръща не просто в друга, а в противоположната посока. Чешката култура от този период се изгражда не просто другояче, тоест независимо от немската, но буквално на огледален принцип, и следователно в непосредствена зависимост от немската култура. Това, което дотук успяхме да проследим в ограничен мащаб, протича във всички области на културната дейност. Още през четиридесетте години сме свидетели на обширния спор за чешката философия, в който Карел Хавличек Боровски и Вилем Габлер подлагат на съмнение смисъла на философията изобщо. В контекста на техните изказвания се крие опит за противостоене на престижа на немската нация като нация философска и да ѝ се противопостави един проект за чешката култура като култура без философия, чието място би заемал обикновеният „здрав разум“:

„...признавам, че никак не обичам да говоря и да слушам да се говори за философски становища, за задгъбочени възгледи, за проникване в самота същина на понятията и винаги, когато, както често се случва, философията се разминава със здравия разум, предпочитам да взема страната на този ценен божи дар и да застана срещу философите” (Хавличек).

„...аз съм убеден патриот и не копнея по немската философия, вярвайки, че здравият чешки разум е по-добър от немските твърдения... Дори изобщо да нямахме философията като наука, все някак щяхме да успеем да стигнем там, където са немците” (Габлер).

В литературата негативно съотнасяне с немската култура дава тласък на значителни промени в областта на поезията. Силаботоническото стихосложение, наложено от Йозеф Добровски, постепенно се оказва все по-нефункционално и непригодно за създаване на

представителна национална поезия, редица патриоти го възприемат от чешка гледна точка като национално безпризнаково и дори чисто „немско“. В една от своите метрически студии в „Крок“ Шафарик изрично подчертава, че „...чехите, поляците и руснаците... твърде са се отклонили от правия път, избирайки за основа немското стихосложение и налагайки си така окови, които на немците са наложени от самата същност на техния език, с които обаче славянските наречия неоправдано се обременяват“. Като противовес на силаботоническото стихосложение, в което всички виждат „оковите на робското понемчване“ (Шафарик), се търси опора в квантитативното стихосложение, което няма аналог в немска среда. Върху това основно противопоставяне се насладват други качества, чрез които на поезията, заложена на редуването на дълги и кратки гласни, се приписва „белег на образованост на нацията и нейния език“ – против силаботониката, която се схваща като признак на „суровост“, като „неестетично варварство“, символ на упадък на чешката култура изобщо – или качества, които свързват квантитативната поезия донякъде вече с политическата концепция за „свобода“ и „волност“. И хекзаметърът, една доста сложна метрична форма, бива – напълно неразбираемо от днешна гледна точка – разглеждан като форма, освобождаваща закостенелия, твърде обвързан от правилата на силаботоническото стихосложение чешки стих, като „песен на свободен предсказател“, който „не признава никакъв закон“ (Юнгман).

Така чешката Юнгмановска поезия намира естествена основа на стихосложението в античната метрика и дори в индийската метрика, някои от формите на която въвежда в чешки контекст Юнгман в своя „Кратък преглед на индийската прозодия и метрика според Х. Т. Коулбрук“, с което теоретически обосновава обширната прозодийна кампания на страниците на „Крок“. Още програмното

Чешкото възраждане - прочити и почерци

едноименно стихотворение, оповестяващо появата на списанието, е написано от Юнгман в „индийския размер, наречен патхиа“; индийските стихотворни форми, макар и в ограничена степен, проникват и в творбите на други чешки поети. Освен четирите поетични текста на Юнгман („Крчка“, „Есен“, „Утеха на мисълта“, „Рибарска песен“) и някои негови кратки преводи, намираме доказателства за използването на индийската метрика у Антонин Марек („На майчиния гроб“), Й. К. Хмеленски („Моето отечество“, „Ловец“, „Певец“ и др.), Й. С. Томичек („Чешките нивя“, „Чешките поля“), Ф. Шур и Ф. Шохай. Възприемането на принципите на санскритския стих и кръстосването му с античната метрика има своето място сред цялата съвкупност от явления, които явно или скрито отричат някои немски представи от този период за дълбинната непосредствена връзка между старите културни индоевропейски езици (латински, персийски, гръцки, санскрит) и немския и за непрякото родствено отношение между санскрит и славянските езици:

*Ти хвалиш се с произход древен, тевтонецо,
такар речта ти да е завареница на индийския,
а моята реч е родната му щерка*

(Юнгман)

Прозодичната кампания в „Крок“ е съпроводена от ред други статии, които си поставят за цел да събудят интерес към индийската култура, и преди всичко статиите на Антонин Юнгман „За санскрита“, „За Индиите“, „Грамматическо извлечение от „Нал“. Всички усилия са насочени към една цел - да освободят проекта за чешка култура от немското културно влияние, свързвайки я с други не по-малко престижни ценности. Възприемането на Коулбруковото описание на старата индийска метрика като основа за съвременната чешка поезия, разбира се, се разглежда не като

акт на слабост, а напротив – като победа на чешкия език и чешката литература. Така например Палацки пише на Пресъл: “Особен триумф на чехославянина е, че той отдавна е осъществил това, по което останалите народи напразно копнеят: индийското метрично стихосложение е въвел в своята реч”. Същевременно се правят опити да бъдат принудени поетите и от останалите славянски страни да приемат метрическия стих като признаково славянско стихосложение, въпреки че това изискване непрекъснато се сблъсква с твърдия отпор на езиковия материал. Такава агитация в полза на квантитативното стихосложение се провежда при срещите със славянски литератори в Чехия или при пребиваването на чешки родолюбци в други славянски страни, като особено силно в тази посока се експонира Шафарик в Нови Сад: „Тъкмо сега се опитваме да настроим сръбската прозодия на редуването на дълги и кратки гласни, както вече е настроена чешката”, съобщава той в писмо до своя приятел Палацки. „Бъдете сигурен, че всичко това ще ни се удаде” (Палацки).

Изграждането на чешката култура „чрез” отношението към немската култура става всеобщо явление. В регици културни области можем да проследим до каква степен културотворната чешка деятелност непосредствено изхожда от състоянието на тогавашната немска култура и как чрез „негативната връзка” чешката култура програмно се изгражда като не-немска. Този съзнателен стремеж към „не-немскост”, както вече имахме възможност да видим, ѝ налага една – парадоксално, отново зависима форма, която не произтича от логиката на домашната традиция.

Този процес е толкова закономерен и неизбежен, че с него ще се срещаме на всяка крачка. Ще имаме достатъчно възможности да проследим в останалите глави на това изследване как почти за всяко творческо начинание в областта на културата стои сверяването с това какво се случва в немската култура. При това не съществува

принципно противоречие между „негативната връзка“, изграждането на културата по пътя на отрицанието, тоест формирането на чешката (славянската) култура като култура „не-немска“, и изграждането на чешката култура чрез чехизирание и славянизирание на немски културни явления, с други думи – изграждането на чешката (славянската) култура чрез аналогия на базата на импулси от немската културна среда. Не бива в „негативната връзка“ да виждаме просто стремеж към национална автентичност, а в „аналогичната връзка“ – „изпадане под влиянието“ на силната немска среда. Цялостната ситуация е много по-сложна. Както негативната, така и аналогичната връзка са естествено следствие както от влиянието на немската културна среда, така и от общия стремеж към освобождение и независимост от немската културна сфера. Докато негативната връзка се опира на логическа формула от типа „ние сме самобитни, понеже имаме различни ценности от тези на немската култура“, аналогичната връзка се опира на формула от типа „ние сме самобитни, понеже имаме всички културни ценности, които има и немската култура, следователно сме самостоятелни“. Тези две културотворни позиции са тясно преплетени не само чрез своите функции, но и чрез практиката. Примерът с използването на индийската метрика при изграждането на чешката прозодия показва как върху основната негация (немското стихосложение е ограничено от силаботониката, докато чешкото или славянското е свободно, квантитативно) се напластяват елементи на аналогия: немците прокламират близостта на немския език до санскрита – и ние имаме право да прокламираме близостта на чешкия език до този културен език. В диалектичното единство на тези две позиции можем да разглеждаме богатия чешко-немски културен материал за компаративно изследване, който често при изграждането на култура чрез аналогия се изплъзва към областта на „изследването на влиянията“, към

позитивисткото регистриране на повърхностни сходства, без оглед на ролята, която изпълняват тези сходства, какъв цялостен идеен механизъм се крие зад тези сходства и как именно чрез „сходствата“ се налагат еманципационните цели на Чешкото национално възраждане.

За заимстване и изграждане чрез аналогия можем да говорим не само в областта на литературата и книжовността изобщо. Подобни явления се наблюдават и в други области, където културната дейност е свързана с езика, а и не само там: изграждали са се например аналогични институции, обществени и политически инициативи и др. В своята публицистика от периода на „Neue Rheinische Zeitung“² – по времето, което се смята за кулминация на „възрожденската епоха“ в развитието на чешката култура и за начало на една нова ера – отбелязва този факт и Фридрих Енгелс: „Ако започнете да четете историята на панслависткото движение в Прага през миналата пролет, ще ви се стори, че сте се върнали тридесет години назад в историята; трикольори, допотопни носии, старославянски литургии, пълно възкресяване на епохата и нравите на горските прачовеци; „Единство“ е чисто копие на немски студентски съюз. Славянският конгрес – това е ново издание на вартбургските празненства: същите фрази, същите фантазии, и при всичко това същото мрънкане“. В това изказване, нюансирано с патоса на младия немски революционер, неприятно изненадан от „контрареволюционната изява“ на славяните през 1848 г., много неща са представени твърде опростено: самият Славянски конгрес е поне в своята непосредствена функция аналог на франкфуртския парламент, за което е бил всъщност „огледално“ свикан, но все пак същността на това често срещано явление в тогавашната чешка култура Енгелс схваща доста точно. Още в размишленията над съществуването на подготвителен комитет на Славянския конгрес се натрапва немският оригинал, например според

² „Нов рейнски вестник“

протокола от 3.5.1848 г. Ян Еразъм

Воцел предлага комитетът да се организира като „Germanistenverein, Philologenverein”³. По подобен начин реч чешки списания черпят възхновение от немски оригинали, например списанието „Чешки народолюбец” на Хибъл, което излиза като превод на немското списание на Пабст, „Светозор” на Шафарик, който излиза с еднакви илюстрации и сходни материали като немската „Панорама”, така също и концепцията на „Чешката пчела” възниква по модела на популярното немско списание Pfennig-Magazin⁴ и т.н. Въпреки че като крайно следствие укрепването на аналогичната връзка с немската култура води до значително подчиняване на чешката култура на немския прототип, за периода (особено в началото, преди да започне масово да се поставя на дневен ред въпросът за автентичността) е характерно много ясното осъзнаване на еманципационния смисъл на този процес: преобличането на чуждите реалии в чешко „рухо” и „носия” (според тогавашните формулировки) е било възприемано не толкова като експанзия на чуждата културна стихия (спрямо чуждата експанзия чешката възрожденска култура е особено чувствителна), колкото като акт на чешка културна експанзия. Съотносителният характер на чешката култура се проявява в това, че „субстанцията на чешката култура”, нейното същинско съдържание, до този момент несамостоятелно, биват забулени от функция, която чрез сходствата с немската култура манифестира собствената си (все още непостигната) пълнота и чрез различията подчертава собствената си (също така все още непостигната) специфика.

Превод от чешки: *Маргарита Костадинова*

Преводът е направен по: Vladimír Macura. *Znamení zrodu. České národní obrození jako kulturní typ*, N&N, Praha, 1995

³ Сдружение на германистите, сдружение на филолозите

⁴ „Списание за един грош”

Възраждането като литературен проблем

Феликс Водичка

Във всяка област на човешкото познание е добре от време на време да се подлагат на ревизия резултатите от досегашните изследвания, да се проверява конструктивността на старите теории и понятия, които са ни давали възможност да овладяваме и проумяваме сложната действителност. В социалните и историческите науки такъв подход е, може да се каже, неизбежна необходимост. Самото развитие на научното познание и новите гледища и методи в нашата работа ни карат да изучаваме една или друга теория във взаимовръзките ѝ с действителността и да съживяваме проблема с оглед на научната му актуалност. В повечето случаи се оказва, че много трудности и недоразумения, пораждани дискусии, се коренят в неединната терминология или в различните отпращащи точки, от които изследователите подхождат към даден проблем.

Настоящият текст е посветен на един от онези проблеми, които вече неведнъж са били решавани и коментирани полемично – проблема за чешкото литературно Възраждане. Целта ни не е да заменим на всяка цена старата теория с нова, а по-скоро да преценим от литературноисторическо гледище пригодността на по-старите тези, да се опитаме да изчистим проблема от наносите на прежни полемични битки, които вече са забили актуалност и са скривали същинската тектоника на проблема, и да се помъчим да разберем пред какви трудности изправя въпросът за Възраждането литературния историк, ако той желае да вникне именно в литературната му проблематика.

Същност на Възраждането като историческо явление.

Необходимо е първо да уговорим какво ще разбираме пог Възраждане. Самите дейтели на Възраждането са го наричали „възкресение“, „ново рождение“, „народен Ренесанс“ и едва от Масарук и Вълчек насам се е наложил терминът Възраждане. Изтъквало се е, че чешкият обществен и литературен живот всъщност никога не е преставал да съществува и че не е нужно да наричаме възкресение явление, което в действителност е представлявало просто обновление на нещо. Но ако проследим по-подробно начина, по който „Възраждането“ е било дефинирано в опозиция с „възкресението“ или „новото рождение“, ще установим, че не става дума просто за по-сполучливо обозначение на едно и също нещо, а за това, че в думата „Възраждане“ е скрит и друг смисъл, който насочва вниманието встрани от проблема за чешкото „ново рождение“.

Тук ще посочим няколко аспекта на „Възраждането“, датиращи именно от времето, когато възрожденският проблем е бил за първи път ревизиран научно, т.е. в края на XIX и първите години на XX в.

Нека най-напред да припомним какво е било „новото рождение“ за **Якуб Мали**, представител на Юнгмановата критическа школа и автор на първата обстойна монография за Чешкото възраждане („*Naše znovuzrození*“, 1888, předmluva): „Велико време, през което нашата нация успя да се въздигне със собствени сили от дълбокия си упадък отново за достойно съществуване и да застане редом с европейските нации.“

А сега нека сравним с това изказване мненията на Масарук, Вълчек и Новак:

Т. Г. Масарук: „Нашето национално Възраждане, за чието осъществяване полагаме съзнателни усилия вече сто години, още от самото си начало представлява духовна борба срещу контрреволюционния гнет, то е продължение на реформаторските усилия и идеи, за които Ян Хус умря мъченически.“

Под Възраждане (калка от италианската дума „ренесанс“) разбираме *начало на нова епоха* в същия смисъл, в който споменатата чужда дума се използва отгавна като обозначение за една нова епоха, която в науката и изкуството *се противопоставя на средновековния светоглед, наложен от католицизма...* Нашият Ренесанс, нашето Възраждане (ново рождение, пробуждане, възкресение и т.н.) се противопоставя на същия средновековен светоглед; при това му се противопоставя за втори път, понеже историята се е случила така, че първият ни опит за обновление, този на реформаторите, е бил задържан, възпрепятстван от системни контрареформационни, антивъзрожденчески усилия. Точно затова съвсем естествено нашето обновено Възраждане тежее исторически към Реформацията ни – то е втори опит, дошъл след първия опит” (Jan Hus, кар. 1, vud. v Knihách pro každého III, 1-2, с. 321 и сл.).

Ярослав Вълчек: „Йосиф II, възпитан в духа на Просвещението, отваря земите си за възрожденските идеи; от чешките крепостни селяни, които той освобождава, на макар и с посредничеството на един чужд език, се формира новото ядро на нацията, раждат се онези стотина чешки образовани люде, които, попили чуждата просвета, се заемат да създадат своя, родна просвета. *Без интелектуалното възраждане в цяла Европа нямаше да го има и Чешкото възраждане.* Не става въпрос за чудо, а за естествен развој” (Naše obrození. Rozpravu filologické, 1898, s. 3).

Арне Новак: „Общоевропейският упадък, част от който е и нашият народностен и културен спад през XVII и първите две трети на следващия век, може да се приеме за резултат от две световни събития: Трийсетгодишната война и културно-социалния преврат, дошъл след краха на Реформацията и Ренесанса. Следователно ако искаме да вникнем вярно в същността на нашия упадък след Трийсетгодишната война, не е достатъчно да обръщаме внимание само на чешките му причини, да си припомним

само антинаролната и контрареформационната политика на Виена и Рим. *Въпросният упадък трябва да се разглежда в рамките на упадъка на цяла Средна Европа, и най-вече в тясна връзка с упадъка на немския народ. ... Със своя несекващ интерес към литературните стремежи на Европа, с динамиката и оживеността си нашата книжовност показва, че в никакъв случай не бива да се говори за някакъв неин заник или смърт. Просвещението продължавало да работи интензивно в полето на науката и – не на последно място – в полето на националното осъзнаване. Нашите рационалисти, на които днес с право изказваме благодарност за това, че са изпълнили първата огромна половина от задачите на Възраждането, никога не са говорили за пълно прекъсване на народността и литературния континуитет. Чисто романтичният възглед,*

¹ Арне Новак по същество дефинира Възраждането по начин, сходен с този на Вълчек, и в третото издание на „Обзорна история на чешката литература“ (Přehledné dějiny literatury české) от 1922 г. го формулира така: „Под национално Възраждане разбираме *значило историческо движение, което последователно и сходно с обществената и идейна еманципация на европейците от третата претина на XVIII в. и началото на XIX в. дава на чешкия народ нови фори на живот, нови идейни елементи, нови научни и художествени явления, но преди всичко – ново съзнание за национална самостоятелност и самобитност.*” Едва в четвъртото издание той счупва острието на едностранчивостите в тази дефиниция и посочва след Хануш, Пекарж и Стракош родните традиции на чешкия национализъм и историзъм.

че става въпрос за изцяло нова епоха, за изцяло нов етап от живота на народа, е присъщ едва на младото юнгмановско и, нека го наречем така, патриотично поколение. Този възглед е в много по-голяма степен дан, платена на философската и културна среда, от която са произлезли създателите му, откоакото отражение на действителността” (Obrození či vzkříšení? Obzor literární a umělecký 3, 1991, s. 2, 4).¹

От горните цитати става ясно не само какви противоречия са се натрупали с времето в научната дискусия относно интерпретацията на националното Възраждане и породилите го причини, но и

това, как самият исторически феномен – т.е. въпросното Възраждане – е бил дефиниран нееднозначно. Докато при Мали Възраждането се тълкува все още като резултат от стремежа да се преодолеят разликите между социалното състояние на чешкия народ и това на други, водещи европейски народи, то постепенно представата за Възраждането се разширява с нови елементи, преди всичко с такива, които придават квалифициращ характер на цялата културна и обществена ориентация на новото време. Така започва да интерпретира Възраждането Масарик, който съзира в него възобновяване на борбата срещу средновековния светоглед. И школата на Вълчек, която не възприема тезата на Масарик за възрожденския хуманизъм като съзнателно продължение на хуманизма на Чешките братя, вижда същността на Възраждането в идейния стремеж на модерното човечество от просветителския XVIII в. насам. Не без основание можем да изкажем и предположението, че Вълчек отъждествява Възраждането с Просвещението. Арне Новак дори отива тъй далеч, че направо отрича спецификата както на чешкия културен упадък, така и на Възраждането – чешкият народ е минал през същия упадък, като немския, ето защо не съществува някакво специално Чешко възраждане, а има само европейско идейно пробуждане, част от което е и нашето Възраждане. Нека си зададем такъв въпрос. Дали трябва действително да се разделим с представата, че проблемът „Чешко възраждане“ в смисъла, в който го е схващало самото Възраждане, не е съществувал? Възможно ли е да тълкуваме упадъка, който претърпява чешката народностна общност в края на XVII и в първите две трети на XVIII в., само в абстрактен идеен и обществен смисъл и дали той е наистина само европейски по характер, без специфични последици за чешката национална общност в сравнение с повечето други народи? Ако беше така, ние бихме могли веднъж завинаги да се простим с понятието Възраждане и

да разглеждаме и без това понятие историческото развитие на чешкия народ, например чрез категории, описващи доминиращите идеи (Контрреформация, Просвещение, романтичен национализъм) или чрез общосоциални категории, и да проследим израстването на чешкото буржоазно общество до водеща класа през XIX в. Разбира се, такива въпроси е могло да бъдат задавани още през 1901 г., когато Арне Новак пише статията си „Възраждане или възкресение?“, насочена полемично срещу Вондрак². Но по-късно дискусията се измества в посока към изясняване на причините за Възраждането, към въпроса дали то е било извикано на живот от местни сили, или започва

² В статията си „Zur Renaissance der buhmischen Literatur zu Ende des vorigen Jahrhunderts“ (Archiv für slav. Philologie 22, 1908, 46–52) той застъпва по-старото обозначение „възкресение“, тъй като литературата от средата на XVIII в. не можела да се обозначава като жизнеспособна. По-късно Арне Новак преразглежда статията си критически. В литографираните страници на своите лекции „Теория за националното Възраждане“ (Бърно 1929) самият Новак пише за „прекомерното рвение на един ученик на Вълчек“ и за „едностранчивостта на един млад германист, който се е възгорял, че разбира развойната логика на немската литература“. Според него във въпросната студия на гвайсетгодишния студент има някои „добре поднесени и сполучливо формулирани отделни постановки и проличава по-голям интерес към синтеза, отколкото при учителя на автора на студията, който явно просто се

под влиянието на всеобщата идейна ситуация в Европа. И ние днес няма да възобновяваме термина „възкресение“, тъй като обозначението Възраждане е вече общоприето, тъй и не са важни термините, а самото явление. Но от общоисторическо, езиково и литературно гледище за нас е ясно, че самият феномен на Възраждането като специфичен проблем на чешкия културен живот съществува. Развоят на културите чрез натрупване на количествени промени и на идеи в тях може да бъде разбран с помощта на виждането за иманентна автономност на развойния процес. По подобен начин в литературата може да се проследи развоят на литературните направления. Всички тези промени в повечето

поставя в негова услуга, без да има по това време собствена преценка. Тогава не виждах проблемите, съпровождащи събрания и обработен от Вълчек материал, и не бях способен да се предпазя от някои преувеличени съждения, заради които с право работещият във Виена Вондрак кореше тогавашната пражка научна общност. Цялата статия, която сега намирам за благополучно и леко преболедувана болест, с нищо не допринесе за напредък в решаването на въпроса” (с. 19–20).

случаи имат по-широк общоевропейски характер, но съществува и специфичен чешки проблем. Той се състои в това, че чешката народностна общност през втората половина на XVIII в. се озовава в положение, което в сравнение с народностното битие на всички останали народи е упадък. Докато в началото на XVII в. чешкият народ може да се конкурира успешно в творческата

област с другите народи, да им бъде приблизително равностоен в онази степен на демократизиране на културния и политическия живот, която са достигнали и останалите културно осъзнати европейски народи, то през втората третина на XVIII в. в културната и обществена позиция на чешкия народ в сравнение с повечето от останалите народи се наблюдава низходяща тенденция. За това явление има специфично чешки исторически причини, свързани с гоненията срещу чешката интелигенция и чешката некатолическа аристокрация. Заради промяната в господстващата идеология и промяната в чешката политическа ситуация в рамките на Европа поражението на конкретното идейно направление в чешката политика е свързано и с парализиране на народностните му сили. Несъмнено е, че през XVIII в. чешкият народ не престава да съществува, че той говори на чешки, че непрестанно се издават чешки книги, но не бива да се премълчава, че политическият елит и образованите слоеве на обществото се отчуждават от народностно индивидуализираните чешки прояви и че дори в някаква степен се срамуват от тях, и то много по-явно, отколкото представителите на немския народ по същото време. Още от Средновековието наблюдаваме почти у

всички европейски народи народностно-индивидуализиращ процес в обществения и културния им живот. Видимо свидетелство за този процес е ролята на народния език като инструмент на общественото и културно строителство и на творчеството. Този процес не е еднакво бърз у всички народи, а в някои периоди е възпиран. Така например Ренесансът с класическата си културна ориентация укрепва водещата позиция на античните езици, а классицизмът с наднародния си принцип за „вечна красота“ укрепва водещата позиция на френската културна ориентация. Естествено, има и специфични особености на историческото развитие, които се проявяват като хетерономни намеси в естествения културен развой и засилват или забавят народностно-индивидуализиращия процес. В чешката история хуситството е подкрепяло въпросния процес, докато историческата ситуация след битката при Била Хора го забавя до такава степен, че чешкият език, а заедно с него и чешкото народностно съзнание, са изтикани от обществените и културните функции, извоювани от тях в миналото, и то в степен, далеч по-голяма, отколкото у повечето културни европейски народи. Нашият барок не само няма нужната вътрешна сила, за да извоюва отново за нуждите на народностната индивидуализация позициите, изгубени поради характера на хуманизма, а изгубва още позиции. Ако упадъкът беше само общоевропейско развойно явление, той нямаше да бъде възприеман от тогавашните чехи като специфично чешки проблем. В това отношение могат да ни послужат като достатъчно убедителен материал свидетелствата на Бохуслав Балбин в неговата, впрочем писана на латински, „Защита на чешкия език“ (*Dissertatio arologetica pro lingua Slavonica, praecipue Bohemica*), както и свидетелствата на Добровски или на други възрожденски „защити“ (тези от тях, съставени от представители на аристокрацията, дори са писани на немски). Може да се

възрази, че в Германия пък е имало силно френско влияние и този факт е предизвикал борба за еманципация там. Но у нас не става въпрос само за освобождаване от засилващото се влияние на френския европейски културен център, а и за еманципация от влиянието на немския; следователно загубите в тогавашния баланс на народностно-индивидуализиращия процес са много по-мощни и по-дълбоки³. Задача на историците е да преценят степента и последиците от тези загуби. Все пак има едно нещо, по отношение на което, както изглежда, днес има яснота. Въпреки че Хануш в съчинението си „Народният музей и нашето Възраждане“ (Národní muzeum a naše obrození) доказва, че възрожденските национални стремежи и чешкото самосъзнание не са били чужди и на аристокрацията, тоест, че и тази прослойка има дял в националното Възраждане, все пак е несъмнено, че именно отчуждаването на аристокрацията от чешкото народно тяло е типичен белег на обществената криза, която преживява чешкият народ в средата на XVIII в. А заедно с нея от това тяло се отчуждават и образованите чехи – без значение дали произхождат от аристократичните, или от бюргерските кръгове, – които при изпълнението на функциите, произтичащи от естеството на социалната им различност, тоест именно от това, че са образовани, използват наред със стария международен език – латинския, и модерния световен език – френския, още и немски, но не и

³ Нека си припомним само немската литературна ситуация от третата четвърт на XVIII в., когато на немски успоредно пишат Готшер, Клопшок, Лесинг и Хердер, или ситуацията със създаването на полски език книжнина от същия период, за да се види колко съществено различна е чешката ситуация дори от тази в съседните нам литератури.

чешки език. Така от народностно-индивидуализиращия процес бива отчуждено не само аристократичното съсловие, което все пак има в отмиращия феодален строй водеща обществена и решаваща политическа позиция, но и образованите хора, които са

зръбнакът на културното творчество и културната традиция. В този смисъл, ако има упадък като обективно установен факт, това оборва тезата, че не съществува специфичен чешки проблем за Възраждането, състоящ се в **стремежа да се компенсират разликите в народностно-индивидуализиращия процес в сравнение с водещите европейски народи**. Този проблем - преодоляването на разликите, набаксването на изостаналото и пропуснатото, - съществува, дори ако допуснем, че народностно-индивидуализиращият процес е бил активизиран в по-широк европейски и световен мащаб и от идеята еманципация и от първите прояви на модерния национализъм в края на XVIII в.

Генетично гледище при решаването на проблема за Възраждането и недостатъци на това гледище. Показателно е, че чак до наши дни научното решаване на историческия проблем за Възраждането се съсредоточава предимно върху въпроси, свързани с генезиса му. Този факт е свързан с цялостния характер на позитивистичния научен метод, съсредоточен върху търсенето на причините. Изказаните мнения могат да бъдат групирани около три тези:

1. Възраждането като продължение, евентуално съзнателно позоваване на чешката Реформация (Масарик);
  2. Възраждането като резултат от развитието на европейската мисъл (Юнгман, Палауки, Кайзъл, Гол, Я. Вълчек, в началото Пекарж, Арне Новак и др.);
  3. Възраждането като регенерация на родния (бароковия) национализъм (Рубичка, Мали, Хануш, Пекарж, Стракош и др.).
- Първата теза (тази на Масарик) за **Възраждането като продължение на Реформацията** може да бъде основа за разсъждения само ако искаме да обясним Възраждането в широкия смисъл, т.е. в смисъла, в който го е схващал самият Масарик, ако имаме предвид някои качествени знаци на възрожденското време, например неговата хуманитарност.

По отношение на самия въпрос регенерацията на националния процес е повече или по-малко ирелевантна. Тезата на Масарик за съзнателно продължение не успява съвсем да устои на историческата критика. Не е възможно тя да бъде обоснована така, че да зазвучи общовалидно, а именно като общовалидна я представя Масарик в съчинението си „Ян Хус”: „От Добровски до Палацки, Хавличек и Сметана има един непрекъснат и все по-осъзнат стремеж за позоваване на духовното наследство на бащите-реформатори и за продължаване в техния дух.” Дори споменаването на посредническата роля на словашката културна евангелическа среда (Колар, Шафарик, Палацки) не може да докаже тезата на Масарик в целия ѝ обхват. Но това не значи да се отрече стойността на тезата на Масарик за хуманистичната идея като основна идея, даваща смисъл на чешката история. Като философ Масарик се стреми да види цялостните очертания на историческото мислене и историческите цели, да търси общ смислов знаменател и в периоди, отдалечени и раздалечени един от друг, да открива взаимовръзки и да интерпретира с обединително и надвремево тълкуване там, където позитивистично ориентираните историци виждат проява само на тенденции и импулси от конкретната епоха. Те са били свикнали да търсят конкретни причини за всички явления и затова концепцията на Масарик им се струва антиисторична, опростяваща живота с цялата му сложна променливост и конкретно многообразие. Така че противоречията между Масарик, неговите привърженици и противници произтичат от различната отправна точка на цялостното разбиране за гадената проблематика. Това е съзнавал още Зденек Нейедли в „Ческа култура” (I, 1913) в статията си „Към спора за смисъла на чешката история”: „Ако разсъждаваме за Масариковата философия на историята днес, от дистанция, трябва да си дадем сметка, че нейната историческа стойност не идва от верността и

валидността на анализа на фактите от историята. Наистина Масарик придава на концепцията си за историята философска перспектива, но както е известно, той не е възприемал трудовете си като насочени към историческото познание, а като част от борбата си за нова социална действителност на чешката нация. Чрез историческия си анализ той подготвя „литературната почва за същинската работа по чешкия въпрос“ („Česká otázka“, předmluva)... Конкретната политика на Масарик в освободителната борба е издържана идеологически в духа на неговата концепция за чешката история. Масарик придава на концепцията си за съвременността вътрешен смисъл с това, че в историческата борба, кулминирала (с неговото собствено активно участие) с провъзгласяването и изграждането на Първата чехословашка демократична република, вижда процес, обусловен от органичната връзка с хуманното съдържание на Чешката реформация и Чешкото възраждане. Тезата на Масарик не може просто да бъде оборена с възражения, тя не е само конструкция, позволяваща да се разбере научно сложността на историческото изследване, а сама по себе си е историческа сила, с помощта на която е било възможно смисълът на миналото да се пренесе в очертаването на сегашното. Втората теза е за **всеобщ характер на европейското Възраждане, част от което е и Чешкото възраждане**. На тази теза се позовават многобройните монографии, откриващи влияния на чужди импулси върху Чешкото възраждане (най-вече Мурко). Тя подвежда със създаването от нея впечатление, че Чешкото възраждане е само отглас от идеи и виждания, вече изказани някъде и само приложени наготово у нас. Би било исторически примитивизъм, ако тръгнем да тълкуваме процесите в обществото така „изотвън“. Всъщност самият резонанс на определени идеи предполага, че и в домашна среда ситуацията е наряла – пък макар и само в съзнанието на определена част от

обществото – толкова много, че става въпрос тези идеи само да бъдат осъзнати и изречени. (...) Разбира се, и днес не се оспорва фактът, че самата духовна европейска атмосфера, насочена към общата социална еманципация, а по-късно – към национализма, съществено е стимулирала и волята на чехите за Възраждане.

Здравословен противовес на едностранчивите тълкувания на учените, изтъкващи чуждите влияния, е третата теза, тази за **чешките източници на възрожденския национализъм**. Тя обаче има един недостатък: ако Възраждането се крепеше само на основите, съградени от народностната осъзнатост (Балбин и традицията на неговата „Защита“) или от историзма (Фойт), никога нямаше да е възможно да се осъществи Възраждане в истинския смисъл на думата. В своя диалог „На какъв език трябва да се пише в Чехия“ А. Марек видимо се дистанцира от Балбин и балбиновската традиция на безусловна защита на чешкия език и от историзма, артикулиран в повечето случаи на немски език (Фойт, Добровски), и подчертава, вече изцяло във възрожденски дух, че онова, което не е писано на чешки език, няма и чешко съдържание и смисъл. Точно защото Чешкото възраждане не се изчерпва само с идеите и убежденията, а има реална основа в действителните зазуби, претърпени по пътя на народностно-индивидуализиращия процес, не можем да изведем цялото Възраждане и от тези източници, защото, макар националистическото съзнание или историзмът несъмнено да са допринесли за Възраждането, те не са предоставяли средства за неговото осъществяване. Ето защо ние сме убедени, че при анализа на Възраждането е нужно да прехвърлим вниманието си от генетичното гледище към самия възрожденски процес в смисъла, който формулирахме тук и който в крайна сметка е бил възприеман и по време на самото Възраждане. Нужно е да се проследи с какви **средства** народностната

индивидуализация у нас присвоява постепенно и в сравнение с развоя на водещите европейски народи онези функции на обществения и културния живот, от които чешкият народ е бил изтласкан, така че в този смисъл неговото развитие закъснява спрямо повечето водещи европейски народи и историята му създава впечатлението за **догонване**. (Ако не приемем, че упадъкът на чешкия обществен живот в средата на XVIII в. е реалност, как тогава бихме обяснили въпросното догонване?)
(...)

Възрожденският процес в литературата и неговите аспекти. В литературата изходната точка за разкриване на възрожденския проблем е фактът, че през третата четвърт на XVIII в. цялата литературна продукция, писана на чешки език, е съсредоточена единствено върху широката прослойка на т.нар. престоноародна читателска публика. Това е литературен факт, който се явява решаващ в сравнение със състоянието в началото на XVII в. (та дори и в средата, а до известна степен и в края на XVII в.) и в сравнение с други народи, които са били в литературно отношение в началото на XVII в. приблизително на същото равнище в народностно-индивидуализиращия процес. Да, без съмнение чешка интелигенция тогава съществува, но тя се изявява литературно в рамките на латинския (науката), френския (философията и литературата) и немския език. Тук няма да илюстрираме и да доказваме подробно този факт. Достатъчно е да се опрем на свидетелството на онзи именно учен, който с изследванията си се противопоставя на обезценяването на чешките възрожденски мотиви в аристократичните кръгове. „Чешката книга губи своите читатели и уважението на по-висшите класи, които четат и пишат само на латински, италиански, френски и немски. През XVIII в. на чешки се пише само за народа, чешката литература

става, също като чешкия език, селска литература, западат и обсегът, и съдържанието, и стилът, и езикът ѝ, та дори и печатното ѝ оформление” (Я. Хануш. „Народният музей и нашето Възраждане”, т. I, с. 11).⁴

И в средата на XVIII в. в чешките земи съществува обичайната вертикална диференциация на художествената литература, вървяща низходящо от водещия литературен авангард през структурите, преобладаващи сред широкия кръг образовани читатели до упадъчни и онароднели, угаждащи на масовия вкус структури, но само най-долните етажи на тази постройка са запълнени с книжна продукция, печатана на чешки език. Горните етажи на литературната йерархия са запълнени с произведения, писани на немски или на френски език. Възниква ситуация, срещана по-често в средновековната литература: между литературите, израснали върху различни езикови основи на една и съща територия, е имало степенувано съотношение в смисъл, че литературата на по-висшите стилове и с по-взискателни функции се е пишела на латински, докато на народен език се е пишела популярната или по-непретенциозната литература. При такива обстоятелства проблемът за Възраждането в литературата се състои в **стремежа чешкият език да си извоюва позиция и в горните етажи на тогавашната литературна йерархия**. Литературната история твърде често схваща Възраждането било в измеренията на някакъв идеен пълнеж (хуманност, славизъм, народностност), било в това, че литературата в съдържателен план разпространява идеята за национално осъзнаване и чрез това свое служене

⁴ Пълна характеристика на функциите на чешкия книжовен език в епохата на барока намираме у Б. Хавранек в „Развой на книжовния чешки език” (Vývoj spisovného jazyka českého), специален отпечатък от „Ческословенска властивега”, с. 68.

допринеса за укрепването на позицията на нацията в политически и обществен смисъл. Това служене на литературата в полза на нацията е безспорно, но литературата си има **свои** възрожденски проблем, тя самата е

Чешкото възраждане - прочити и почерци

трябвало да се възроди вътрешно, да стане също тъй богата и вътрешно разчленена като литературите на други напреднали народи по същото време.

Проблемът за Възраждането в литературата има и друга страна. Развитието на човешката образованост е насочено към все по-изразена специализация в човешкото мислене и във функциите, които приписваме на отделни явления от обществения живот. Народната или онароднялата художествена литература много често поема наведнъж по няколко функции, които не са особено диференцирани, тоест става въпрос за изяви, които служат на култови, магически цели, за поучаване и т.н., но същевременно имат и естетическа страна. Колкото по-нависоко се изкачваме до по-горните етажи на литературата, към литературата за образованите читатели, се появява все по-осезаема потребност от диференциация и изолация на функциите една от друга. Точно затова Възраждането в литературата се характеризира със стремеж към **литература с изразена естетическа функция**. Често именно в литературната история по съображения от възрожденско естество са били ценени по-високо произведения, които са прокарвали определена патриотична тенденция и не са се стремили да извеждат на преден план естетическата функция. Но именно от гледна точка на литературното Възраждане има своето значение „Май” на Маха, с високата си естетическа стойност, или критиката на Хавличек срещу „Последният чех” на Тил, защото тя също търси литературна стойност (художественост) и едва след това – извънлитературна функция.

Разбира се, литературата не съществува извън обществото, тя е производна от съзнанието на онези, които създават социалната база на възприемателите на литературните творби. Ето защо стремежът към литературно Възраждане има своя **социална страна**. Било е необходимо образованата чешка читателска аудитория да бъде спечелена за произведенията, писани на чешки език, да

започне да ги усеща като творби, способни да задоволят и нейните високи литературни потребности, и да се осъществи литературно било изцяло, било поне частично в кръга на литературната продукция, писана на чешки език. Това само по себе си не е лесен за решаване проблем, тъй като повечето образовани индивиди от чешки произход при изпълнението на произтичащите от образоваността им функции са в тесен контакт със съсловия или прослойки, отчуждени от народа и от народния език, и е необходимо постепенно да се създаде и да се възпита нова прослойка от образовани чехи, желаещи да творят и да мислят и литературно на чешки език. Затова задача на научно-историческите изследвания, насочени към Възраждането, е да проследят как създаването на нова, по-висока литература върви ръка за ръка със създаването на нова социална прослойка – тази на образованите чехи.

Етапи на литературния развой през Възраждането. Ако вече ни е ясно в какво трябва да виждаме същинската проблематика на литературното Възраждане, ще можем да се съсредоточим върху анализа на **средствата**, с които е постигана същностната цел на литературното Възраждане. В нашата литература през първата половина на XIX в. протичат два успоредни развойни процеса. Това е нормалното развитие на литературата, движено в главните си характеристики от иманентни развойни тенденции и протичащо приблизително в съответствие с цялостната атмосфера на европейската литература (т.е. от просвещенския класицизъм през предромантизма до романтизма), но в същото време и развитието, осъществяващо Възраждането в чешката литература, поест стремежът към реализация на литература с по-висш стил, към диференциране на литературните явления, най-вече към създаване на литература с изразена естетическа функция. И накрая съществува стремеж към създаване на

социална база за нейните рецепиенти.

Следователно в първата половина на XIX в. чешкото литературно развитие е усложнено с възрожденския проблем и взаимодействието между двете развойни тенденции - общолитературната и възрожденската - влияе върху цялостния характер на нашата литература и я прави по-различна от литературите на другите нации.

В споменатата статия „Нашето Възраждане“ Ярослав Вълчек - изхождайки от разбирането си за Възраждането като за „ново рождение на общеевропейската просвета, толерантност, хуманност“ - се занимава с ролята на двете епохи и двете школи в нашето Възраждане, обозначавани с имената на Добровски и Юнгман. Вълчек оценява Добровски като „широк гранитен постамент на новата ни възродена литература“, въпреки че той е пишел на чешки само по изключение. Юнгмановата епоха е настроена върху основите, положени от Добровски, независимо че му се противопоставя. Вълчек показва, че именно тези прояви, които характеризират насоките на Юнгмановото време в противовес на времето на Добровски (метрическото стихосложение, мистификациите, научната терминология), по-късно са изоставени или изцяло, или поне в преобладаващата си част. „Връщането към основите, положени от Добровски, е осъществено почти по всички линии.“ И все пак Вълчек признава новаторство на Юнгман поне в едно. Юнгман е обновен „духа на новочешката поезия“, която е престанала да бъде „игра на разума и находчивостта“ и е пропитана от ново отношение към природата и от по-дълбока вътрешна правдивост. За Вълчек Юнгмановата епоха продължава до четирийсетте години и „чрез нея и в нея Чешкото възраждане намира своята пълна реализация“. Но дори и с тези уговорки становището на Вълчек, що се отнася до историческото значение на Юнгман, е направо израз на почтително признание, сравнено със становището на Масарик в „Чешкият въпрос“. Масарик -

при своята оценка той пак изхожда от разбирането си за Възраждането като продължение на Реформацията – вижда у Юнгман преди всичко само „безкритичен и сляп последовател на Просвещението и йозефинизма” (изданието от 1924 г., с. 50).

Нека сега разгледаме поотделно етапите в развитието на чешката литература и да се опитаме да видим как се проявява в тях литературното Възраждане в смисъла, който дефинирахме. Развитието на литературата и развитието на словесното изкуство следват темпа, с който се осъществяват промените в литературното съзнание на обществото. Вече си припомним, че литературното развитие у нас в главните си проявление следва общите тенденции в развоја на европейските литератури от класицизма през предромантизма към романтизма. Реализацията на представите от тези периоди е могла да бъде само такава, каквато са позволявали условията и възможностите на нарушеното развитие на литературата, писана на чешки език. Ако приемем, че всяка литературна епоха, всяко „направление” (класицизъм, романтизъм) има свое разбиране на задачите и своя поетика, днес можем да формулираме въпроса за възрожденското значение на отделните периоди в развитието на чешката литература в края на XVIII в. така: **Какви са били в тогавашната поетика, в тогавашното разбиране за литературните задачи на отделните периоди (епохата на Добровски, епохата на Юнгман, епохата на романтизма) потенциалните условия за осъществяването на целите на Възраждането в литературата?**

I. **Епохата на Добровски** в областта на езиковата естетика и литературната поетика е доминирана от принципите на късния и просвещенски рационализиран класицизъм (под класицизъм тук разбираме онзи период от историята на европейските литератури, в който водеща

позиция гържат произведенията и поетиката на френската класическа литература). Като повечето класицисти и Добровски изисква култивираният литературен език да е морфологично и лексикално стабилен, естествеността, смисловата точност и целесъобразността да бележат не само простото езиково съобщение, а и художествените произведения. Добровски постига стабилизиране на разколебаната книжовна норма, като я връща към основата на хуманистичния чешки, но същевременно ограничава чрез границите на тази норма чешкия и обеднява развойните ѝ възможности. Именно неговата намеса дава възможност изцяло да се осъзнае пропастта между чешкия от XVII в. и езиковите потребности, произтичащи от цивилизационната и културна ситуация в края на XVIII в. Повечето литературни продукти, писани на чешки (научната литература се е пишела на немски или латински), по онова време са били предназначени за масовата (народна) публика и единствено поетичната школа на Пухмайер се опитва да създава литература, която предполага по-образована читателска публика и има по-изявени литературни аспирации. Тъй като обаче тази литература е ограничавана от литературните представи на просвещенския класицизъм, тя не може да осъществи изцяло целите на Възраждането. Онова, което тази поезия изговаря литературно, вече не съответства на съвременните литературни представи за образованото общество; наред с това средствата, които използва (например рационализираната система на силаботоническото стихосложение), трудно могат да създадат усещането за поезия от висш тип и много скоро са обявени за „непоетични“, прекалено „прозаични“, недостатъчно „възвишени“. Оказва се, че с методите, литературните представи, евентуално прегразсъдъци, с които е разполагало онова време и които в повечето случаи са заимствани от принципите на класицизма, не може да се постигне целта на

Възраждането – тоест да се създаде литература от по-висш тип, да се реализира ясно изразена естетическа функция и да се спечели за нея съответната социална база. Ето защо въпросният период има преобладаващ характер на **погъмвителин** период в рамките на Възраждането. Възрожденското му значение е главно в това, че поетическите и естетическите представи, с които са въоръжени тогава чешките възрожденци, дават възможност да се осъзнае напълно ситуацията, която настоятелно е изисквала решаване, изисквала е Възраждане (естествено, за това е допринесъл и възрожденският критицизъм на времето), но не и в това, да намери нужните средства, с които литературното Възраждане да се осъществи на практика. Добровски разбира, че ключът към цялото Възраждане се крие в езика, но не е способен да си представи, че е възможно целта на Възраждането да се постигне чрез насилствена и изкуствена намеса в езика при изграждането на неговите по-висши културни функции, тъй като това е в противоречие с неговия класицистичен литературен и езиков вкус⁵. Той признава външни намеси в езика, намеси в езиковата култура само до толкова, доколкото те допринасят за езикова стабилизация и нормализация. Дори само заради това не е възможно да отреждаме на този период онова място във възрожденския процес, което му отрежда Вълчек.

II. Историческото значение на епохата на Юнгман за Възраждането не се състои само в продължаването на делото на Добровски. Вълчек наемква, че онова, в което

⁵ Песимизмът на Добровски по отношение на националното Възраждане не може да се тълкува само като субективен, той е обусловен обективно от идейния контекст на времето, в който плен се намира Добровски.

Юнгмановци са се противопоставяли на Добровски, е преодоляно от по-нататъшното развитие и редуцирано до основата на изходната програма на Добровски.

Този факт допуска тълкуването, че развойният процес, веднъж формулиран като задача от Добровски, наистина е изпълнен със съдържание и реализиран докрай от Юнгмановци, но в същото време е усложняван, размиван и до някаква степен съсипван от неподходящи и нелогични явления (метрическото стихосложение, Ръкописите, неологизмите). Но историческият процес не напредва, като се връща към вече изминат, преодолян етап, дори когато външно изглежда, че има допирни точки с него. Така че и епохата на Юнгман има своето неоспоримо историческо място в развойната диалектика именно заради опонирането на епохата на Добровски, и то с всичките си особености, тъй като именно тези особености са неотделима част от историческата ѝ функция. Юнгман и последователите му със сигурност са били привлечани от величието на погредената и богата класицистична култура, с каквато са могли да се хвалят например французите. В своята полемична статия „За класицистичността в литературата“, особено в чешкия ѝ вариант от 1927 г., вижда обаче възможност този идеал да бъде осъществен някъде в далечното бъдеще. Но това не променя ни най-малко факта, че да се осъществи идеалът със средствата на класицизма не е било възможно именно заради това, че класицистичната култура предполага едно чак прекомерно избуяло културно богатство, в което тя самата да внесе успокояване, целесъобразност и истински порядък. Епохата на Добровски се старее да вкара езиковото и литературното творчество в „правила“, докато Юнгман и последователите му разбират, че по този начин пътят към литературното Възраждане ще бъде по-скоро затрупан и препречен, отколкото проправен. Това е и причината за тяхната борба срещу „правилата“ и за свобода на художествената изява, оттук идва и отрицанието им на елитарната поезия от високите стилове, писана не според принципите на установения и

рационализиран вкус, а най-вече върху основата на ясно изразена поетична актуализация, насочена към „необикновеното“ и „новото“. И понеже литературата е тясно обвързана с езика, всичко „ново“ получава преди всичко езиков характер. Юнгмановци не гледат на езика само като на набор от конвенционални средства, служещи за взаимно разбиране, а преди всичко като на енергия, способна да излъчва нови стойности и да създава нови сфери на мисълта и красотата. Цялата философия на народа и самата същина на народния живот според тях се съдържа в езика; и именно затова те актуализират богатството, което езикът е натрупал в миналото, черпят от езиковите връзки с другите славянски езици и не се колебаят да използват всички реално и мнимо съществуващи потенциални средства за езиково творчество. Всички тези пътища са същевременно източник на естетическо въздействие и се проявяват многостранно в литературната продукция на цялата епоха. Юнгмановите преводи на „Изгубеният рай“ на Милтън и „Атала“ на Шатобриан създават богата синонимика на „поетичните думи“. Матей Здирад Полак осъществява нещо подобно в оригиналното си стихотворение „Величието на природата“. Краловедворският и Зеленохорският ръкопис затрупват читателя с една абсолютно непривична езикова среда на псевдостарочешки език, от представите за свобода на езиковото въображение е роден и стилизираният език на „Заря над езичеството“ (Záře nad rohanstvem) на Йозеф Линда, със стилизирани средства на античната поезия и с т.нар. благозвучност запълва Колар своя Пролог към „Дъщерята на Славия“, а и цялата поема, езиковата атмосфера на „Отгласи от руски песни“ на Челаковски е изпъстрена с русизми, а и езикът на отгласите от народни песни е различен от книжовната норма, обвързан със старата хуманистична традиция; и силаботоническото стихосложение на Добровски е

изглеждало прекалено просто и прозаично и е било измествано с метрическо стихосложение, изискващо по-дълбоки езикови деформации. Така че действително поетичният свят се е градил преди всичко чрез поетически език, почерпан от специфична езикова среда или създаван от дадения поет. Това е най-важната иновация, прокарана от Юнгмановците в литературата в разрез с литературния вкус по времето на Добровски.

И именно този литературен вкус има наред с другото заслуга епохата на Юнгман да може да изпълнява задачата на Възраждането по-добре от епохата на Добровски. Вече няма никакви задръжки, нито прегради пред изкуственото и често насилствено създаване на по-висшите функции на езика, и то както на поетичния, така и на научния език. Вярно е, че стремежът да се експериментира е прекомерен, хипертрофиран, така че самите Юнгман и Палауци се опитват в края на двайсетте години да го овладеят и да му сложат спирачки, но едва благодарение на това експериментаторство чешката литература получава онова диференциращо оразличаване, което ѝ е нужно, и същевременно в най-горните етажи на йерархията се осъществява и естетическата функция, и то като отчетливо доминантна.

Тази епоха осъществява и обществения аспект на литературното Възраждане. Тя като водещ знак на народността става езикът, епохата отхвърля териториалното или съсловното тълкуване на патриотизма и застъпва становището, че за чехи трябва да се смятат само тези, които ползват чешкия език, и то във всичките функции, които изисква от езика едно култивирано общество. Ето защо започва да се формира чешка интелигенция, отначало малобройна и недостатъчно вътрешно стабилизирана, съсловна и класово неустановена, но все пак носеща чертите на нов социален елит. Добре е да осъзнаем, че новата чешка интелигенция не произхожда от

средите на аристокрацията или бюргерството, а преди всичко от народната селска среда. Този факт придава на чешкия обществен и културен живот по-демократичен характер, отколкото при повечето други народи, чието културно развитие е по-плавно. У нас новата социална постройка се създава действително на базата на образователната диференциация и понеже при народите с напреднал народностно-индивидуализиращ процес езикът е този, който най-добре отразява въпросната диференциация, диференциацията на езика, пропагандирана от Юнгман и последователите му и подпомагана от тогавашния литературен и естетически вкус, подпомага създаването и у нас на нова прослойка интелектуалци. Ето защо този период има решаващо значение за литературното Възраждане, както въпрочем са усещали и самите възрожденци.

III. Според разбирането на Вълчек възрожденският процес бива завършен по времето на Юнгман. Понеже Вълчек интерпретира Възраждането от гледна точка на възродителните идеи, той има основание: възродителните идеи, движещи или подпомагащи и обезпечаващи възродителния процес, вече са се родили и са изречени, но самото Възраждане в литературата още продължава. Литературното Възраждане, подготвено и формирано от епохата на Юнгман, има все още прекалено „парников“ характер; има висока литература, която обаче е плод на повече или по-малко смел експеримент и която не може да се опира нито на традиция, нито на съзнание на някаква компактна читателска публика, ориентирана именно към високата литература. Новата чешка литература е само за малък кръг образовани хора, без някакъв по-определен външен и хомогенен социален облик. Високата литература от времето на Юнгман все още не е дело на цялото общество, а само авангардно, напористо образувание, правещо

възможно по-нататъшното развитие. При неблагоприятни външни обстоятелства е могло да бъде обречено на забрава. Цялата литература от времето на Юнгман има склонност към конструиран поетичен свят, към конструиран и повисш поетичен език. Било е необходимо този развой да не свърши в сляпа улица, да се установи контакт с действителността. Към това се стреми **романтизмът**. Чешкият романтизъм е специфичен, той не просто се стреми към идеала или бляна, а му противопоставя действителността. Съзнанието за действителността пронизва творбите на чешкия романтизъм. Но не става дума за реализъм, за наподобяване на външния свят; реалният човек – поетът, неговият субект, неговата личност, проникват в произведенията на Маха; реалността на народа и на обществото прониква като тенденция не само в новелистичните схеми на Тил, но и в прозата на Божена Немцова; през древните митове в баладите на Ербен или в приказките на Немцова прозира човекът със своята съдба, тайнствена и неотвратима. Романтизмът с присъщата му полярност на блян и действителност актуализира действителността с оглед на чешкия литературен развой. Литературата става част от живота повече, отколкото в предходния период. Едва романтизмът успява да затвърди достиженията на предходните опити да се създаде висока поезия, като превръща тази трудна поезия, която отначало тежее към конструирана художествена автономност, в част от живота, без при това тя да изгуби нищо от поетичната си изключителност и сила на въздействие. Така на романтизма окончателно се отдава да преодолее в самата литературна продукция противоречието между още живата фолклорна традиция и възрожденските изисквания за „изкуственост“ на поетичното творчество. Но не само това – романтизмът укрепва чешкото литературно съзнание, като придава на Чешкото възраждане истинска

стойност. „Май” на Маха, „Кутка” на Ербен, „Баба ми” на Божена Немцова са именно онези класически произведения на новата чешка литература, които създават базата на националната ѝ традиция. Едва произведения като тях, с такава неоспорима стойност, са истинският завършек на Възраждането. (...)

Превод от чешки: *Анжелина Пенчева*

Преводът е направен по: Felix Vodička, *Struktura vývoje*, Dauphin, Praha, 1998

Текстът е отпечатан с незначителни съкращения.

Нация и език

Милош Ржезник

Езикът се превръща в основен идентификационен и дефиниращ критерий за огромната част от „малките“, т.е. недоминантни нации, както и за нациите, които първоначално не се дефинират смислово като политически или държавотворни нации, а като етнически или „културни“. Даже и там, където езиковата асимилация на населението е извънредно напреднала, езикът се превръща с обратна сила в един от жалоните на националната идентичност (ирландското или уелското движение). В контекста на „културната“, етническата, нация именно и изключително езикът е този, който формулира същността на националната идентичност и принадлежност. С огромно опростяване, чиито размери тук първа ще коментираме, би могло да се констатира, че в категориите на националното самосъзнание се реализира максимата „език = народ“. Тясната взаимозависимост между език и народ обаче по никоя начин не е погрязваща се. Най-вече Ерик Хобсбом доказва, че на прага на модерното време езикът не определя задължително съществуването на етнически или национално самосъзнание и не води задължително до формирането на нация, тъй като в някои случаи двете категории могат да се генерират и развиват почти независимо една от друга. И това е валидно преди всичко във връзка с политическите „държавотворни“ нации, като най-елементарният е швейцарският пример, но също така – и тук е акцентът – на територии, които едва в модерността преминават през процес на национална интеграция и (частично) на езикова унификация. Опит да се формулира в най-ново

време езиковата самобитност като специфично явление в рамките на една нация се появи дори и в Средна Европа, за което свидетелства етнично-регионалният концепт на т.нар. младокашубско движение (през първата половина на ХХ в.), на който се позовава и най-изявената част на днешния кашубски елит и който определя мястото на кашубите в рамките на полската нация. Става дума за убеждение, което е нетипично за Средна Европа, но от гледна точка на политическата нация (напр. в бретонско-френски контекст) неговото отричане би довело до отричане като цяло на гражданските права на индивида или общността.

Националкултурното убеждение за тясна взаимозависимост между език и народ не е обаче откритие на национализма. В редица ситуации то може да бъде засвидетелствано още през средновековието или в ранните нови векове, следователно е свързано със земското¹ и съсловното самосъзнание, само че, както вече стана дума, там играе ролята по-скоро на външна проява, отколкото на същност и се превръща в доказателствен аргумент за защита на регионални законови права. Националното движение извежда идентифициращото значение на езика на ново равнище – той се превръща в основна ценност и проблем, в същност и източник не само на националната идентичност, но от гледна точка на нейните пропагандатори – и на националното съществуване изобщо. Заедно с езика народите се създават и изчезват. Всяко отслабване, заплаха или изтласкване на езика се възприема като заплаха за нацията, при това в най-екзистенциалния, може да се каже – в биологичния смисъл.

Силно опростенчески обаче би било да си представим

¹ Прилагателното „земски“ (*zemský*) назовава атрибут, отнасящ се до някоя от частите на „земите на Чешката корона“, т.е. Чехия, Моравия или Силезия. – Бел. прев.

подобно развитие по следния начин: че пропагандаторите на националната идентичност са провъзгласили съществуващия

език за критерий за национална идентичност и са започнали в името на неговата защита и развитие борба и за защитата и възможването на нацията. Позовавайки се на бележитата и многократно цитирана мисъл на Бенедикт Андерсън за нациите като „имагинерни“, въобразени и конструирани общности, би могло да се каже, че при етнично-езиковите нации тяхната идентичност би трябвало да се опира върху първоначално имагинерните, новосъздадени, конструирани езици. По този начин не би трябвало изобщо да се отричат обективните езикови различия между отделните етнични и социални групи, нито пък евентуалната тяхна взаимовръзка с обществената позиция на техните представители. Само че през агитационната си фаза националните движения се изправят пред задачата да кодифицират единен национален език, основаващ се на отделните, макар и много близки диалекти върху съответната територия, а евентуално и на основата на литературната традиция на „националния“ език. Споровете за диалекта, който трябва да се превърне в основа на книжовния език, за неговите ортографични правила, за (не)принадлежащите към този език диалекти, за начина на кодификация на съответния език и т.н. са сред най-животрептящите теми на малката патриотична общност, в която като правило интелектуалците и литераторите заемат една от ключовите позиции. Взаимното отграничаване на езиците се превръща често в предмет на емоционални дебати и спорове, включително и между представителите на различните национални движения. Споровете се отнасят до мястото на едно движение в рамките на друго, до „диалектоложкия“ статус или пълната езикова самостоятелност и в крайна сметка имат решаващо значение за това колко и какви национални движения имат право на съществуване, колко и какви нации ще се формират и какви ще бъдат техните

етнични и териториални параметри. Езикът и в този случай е решаващият критерий, като доказателство за това през XIX в. са кашубската агитация и редицата спорни въпроси в Южнославянското пространство, или пък – да не ходим чак толкова далеч – усилията на щуровците за еманципация на словашкото национално движение и разочарованието, което предизвикват тези „схизматици“ у чешките възрожденци. Подобни процеси на успешна или неуспешна езикова идентификация чрез отграничаване от съседните езикови пространства можем да наблюдаваме и при лемките, белорусите, фламандците, норвежците, фризите и още много други. И сред политическите нации езикът придобива с течение на времето значимост, но тук той не представлява още от самото начало предопределящ критерий за национална принадлежност, а по-скоро е нейна проява и вторично обстоятелство. Много бързо се стига до подобна ситуация в революционна Франция, където френският език се превръща в инструмент за консолидация на политическата нация и гражданското осъзнаване на нейните представители, а между другото – и в барикада срещу реакцията и контрареволуцията. Под влияние на расистките акценти за значението на кръвта и произхода естествено се засилва ролята на езика като национален атрибут в Западна Европа изобщо, но тук той по правило не се възприема като първично *conditio sine qua non* за националното съществуване. Но даже и там, където се реализира политическият концепт за нацията, или там, където той придобива с течение на времето значително влияние, диалектните, респ. езиковите различия, довеждат често до отричане на този концепт или до отслабване на идентификацията с националния колектив от граждани на държавата. Стана вече дума например за неуспешния концепт за белгийска нация от първата половина на XIX в. През XX в. пък към надетнична роля в

пропагандирането на колективната идентичност на „съветския човек“ се стреми руският език. Но да се върнем към националните движения на недържавните нации в периода на модернизация. Както вече констатирахме, първостепенна задача на националната агитация е кодификацията, развитието, очистването на националния език. Съзнанието за задължителност в изпълнението на тази задача на практика сигнализира за появата на националната агитация и на „национализма“ като явление. Така например представителите на научното познание (в класификацията на М. Хрох - „фаза А“) се вписват в контекста на националното движение по-скоро с това, че му създават сериозна база чрез патриотичния си ангажимент, научната си дейност и патриотично-филантропичните си позиции. Самите тези учени обаче възприемат народа, членовете на етничната общност, като предмет на собствената си загриженост, възхвалявайки се от езика, от традициите и от фолклора му, без да виждат необходимост да полагат усилия за тяхната еманципация, защото или не вярват в тях, или са убедени в ограничеността на подобни феномени единствено в характерната им среда и това в много случаи води до разбирането, че утвърждаването на народа благодарение на етничните и локалните му традиции представлява препятствие за неговото просвещаване и духовното и материалното му извисяване. До известна степен това разбиране е типично и за представителите на предмодерното възприемане на езиковите различия като естествено последствие от различен социален статус. По тази причина в средите им така и не избухват действия, насочени към „конституиране“ на езика, към развитието му, да не говорим за „равнопоставянето“ му. Затова и не трябва да се учудваме, че научните резултати от този интерес се публикуват на езиците на доминантните нации, за което

свидетелстват например немскоезичните трудове на по-ранните чешки възрожденци, а и нерядко представителите на споменатия интерес не произхождат от етничната общност, с която по-късно се свързва съответното национално движение. Сред многото подобни ситуации можем да споменем например ролята на полската наука и образование в подготвителните етапи на литовското и белоруското национално движение. Същата е ролята и на немскоезичните патриоти и учени в Естония и в Курланд и Ливланд (откъдето тръгва латвийското национално движение), на шведскоезичните във Финландия или на датскоезичните на Фарьорските острови.

Синтезът на определени диалекти, за да се създаде книжовен език, изисква, естествено, по-голяма или по-малка степен на езиково инженерство, мотивирано обаче от убеждението, че по този начин само се оформя обективното единство на диалектите или се възражда езикът, който по-рано е бил западнал. Но всичко това, както стана вече дума, е доста проблематично от гледна точка на избора на базов диалект и на проблема за включването на определени диалекти в съответната езикова рамка, защото има огромно значение за фиксиране на границите на нацията. В хърватското национално движение например е невъзможен изборът на базов диалект, без да се вземе предвид илирийският концепт за единна южнославянска нация – щокавският, за разлика от загребския кайкавски и истрийския чакавски диалект, предоставя възможността за кодификация на общ сърбохърватски език, а оттам – и за утвърждаването на концепта за единна нация. В ситуацията на чешкото национално движение в Моравия някои моравски диалекти са могли да се превърнат в основа на евентуален моравски език, или обратно – да бъдат база за формирането на общ език на единна чешка нация, обхващаща Чехия, Моравия и Словакия. Словашките диалекти, както знаем, в крайна

сметка стават основа за кодификацията на самостоятелния словашки книжовен език. Среднобелоруският диалект, от друга страна, се превръща в повод за обединение на доста различни диалекти, съществуващи в отделните западноруски губернии. Езиковото обединение се основава често на диалекти, които са доста различни, а дори и неразбираеми помежду си. В италианския случай например изборът пада върху класическия тоскански диалект, превърнал се в база на съвременния книжовен италиански език. На него обаче до средата на XIX в. говорят малцина жители. Хората, говорещи на неаполитанско, сицилианско, тосканско или на северните наречия, практически не се разбират помежду си. Цитираното вече изказване на Д'Азелио от 1861 г. за необходимостта да се създадат италианци, след като има вече италианска държава, също се вписва в този контекст, защото става въпрос и за това те да говорят на един език. По същия начин и немското национално движение се разгръща в рамките на среда с много различаващи се диалекти. Макар и книжовният „*хохдойч*“ да се разпространява навсякъде, това не означава автоматично ликвидиране на регионалните диалекти, които запазват значението си във всекидневната комуникация в редица области (Саксония, Бавария, Швабия, Елзас, немскоезичните части на Чехия и др.) и през XX в., а на места дори и до днес. Въпреки това още в предмодерните времена сред образованите елити в различните немски земи е изключително силно съзнанието за езикова общност, от което се развива и съзнанието за единна немска нация, която до средата на XIX в. се формулира като културна, а не политическа нация, т.е. без задължителното изискване за политическо единство на Германия. Характерно е обаче, че въпреки съзнанието за етническа общност и до днес са налице големи диалектни различия сред някои малки групи, като например

лужишките сърби и кашубите, при които броят на наречията достига десетки и където и досега не се е стигнало до единна кодификация.

Сериозен проблем се появява пред онези национални движения, където етничната (културна) концепция за нацията се сблъсква с извънредно напреднала езикова асимилация в посока към доминантния гържавен език. Подобни национални движения дълго време или изцяло запазват езиково „чуждия характер“, а ако има предпоставки за това – и силното влияние на традициите на регионалния патриотизъм, опиращи се върху „историческите права“ на отделните политически или административни единици. Норвежкото национално движение още по времето, когато се бори за гържавна еманципация спрямо Дания, а след Наполеоновите войни – и спрямо Швеция, се разгръща на датски език. Говорители на норвежкия патриотизъм в тогавашна Дания още през XVIII в. стават образовани интелектуалци и дейци с датски произход. Опозицията срещу центъра в случая се базира на автономистични и икономически интереси и дълго време загърбва националния аргумент. Едва от началото на XIX в. езиковият проблем постепенно започва да се тематизира, за да се стигне до 30-те години на века, когато норвежките патриоти начело с Хенрик Вергеланд обявяват програмата си за собствен език, с който изрично свързват и наличието на нация. В опора на търсенията им и на конституирането на езика се превръщат диалектите, на които говори селячеството, и то най-вече в областта около Християния. Срещу този концепт обаче застават патриотите от кръга около Юхан Себастиан Велхавен, които отхвърлят езика като критерий за съществуване на нация и представят конкурентен концепт за политическа нация. И въпреки че през 40-те години се стига до кодификация на норвежкия език чрез синтез на различни народни наречия (Ивар

Аасен), конкуренцията между етнично-езиковия концепт за нацията, свързан с книжовния норвежки на Аасен (landsmel), и политическия концепт, в чийто израз се превръща норвежкия датски (riksmel), остава типична за Норвегия и през следващите периоди. За ирландския и уелския случай пък е характерно „възкресяването” и преоткриването на древния народен език, и то с голямо закъснение, т.е. по времето, когато националната агитация вече значително е напреднала, а в ирландския пример – даже се е превърнала в масово движение. Донякъде различна е ситуацията с исландското национално и езиково движение, тъй като исландският език е смятан от датската гържава за местен език и дори е използван от датските чиновници, които въпреки в по-голямата си част са от исландски произход.

Въпросът за езиковата самобитност и единство има и други национално-екзистенциални параметри – там, където липсва собствена гържавност и възможности за реализация на концепта за политическа гържавна нация, самостоятелният език се превръща във възможност за отграничаване в неговите рамки на самобитно и относително обособено пространство за социална комуникация и образование, а оттам впоследствие – и на културно пространство, а в най-широкия смисъл на гумата – и властово. По този начин се отваря пътят към създаването на самобитно, автономно функциониращо общество, за да може нацията да стане способна да съществува сама за себе си. За целта, естествено, е необходимо да се постигне цялостната структура на една национална общност – и оттука произтича акцентът върху спечелването на обществените елити, т.е. осигуряването на достъп до тях или привличането на представителите им за каузата (вж. напр. апела към „чешката аристокрация” или усилията за формиране на чешко предприемачество). В този

контекст може да се види и емпиричното заключение на М. Хрох, че нациите, разгръщащи националните си движения като цялостна социална структура, обръщат по-малко внимание на езиковата страна и са по-близо до реализацията на политическия концепт за нацията. Това е така, защото заслугата в случая принадлежи на по-високите социални слоеве, които обикновено не говорят на националния език и първоначално възприемат националната еманципация в категориите на политическата и икономическата автономия (норвежкият случай).

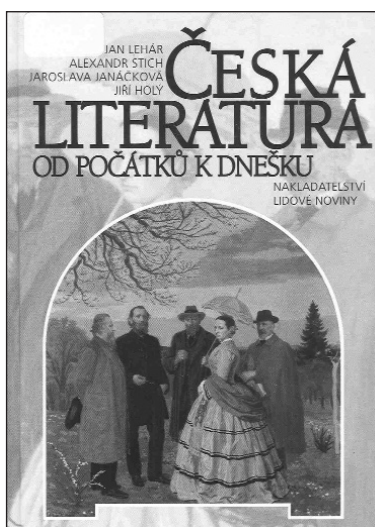
Друг съществен елемент в национално-езиковата програма, който обикновено следва хронологично след усилията за кодификация на езика и за развитието му до равнище, отговарящо на потребностите на тогавашната комуникация във всички области на живота, е постигането на равноправие с доминантния език. Това би трябвало да осигури еднакви условия за социален възход на представителите на националния колектив, да ликвидира неравностойното му положение спрямо държавата и латентната заплаха, произтичаща за съществуването на националния организъм от фактически неравностойното му положение и от постоянния асимилационен натиск върху представителите на неговия елит, чийто социален възход и успешна кариера са обусловени от приемането и употребата на държавния език. По тази причина езиковото равноправие се превръща в експонирана политическа тема, като в крайните случаи дори се възприема като проблем за съществуването или несъществуването на нацията, като проблем за съхраняването или гибелта на най-висшата колективна ценност. Така ще разберем защо някои технически на пръв поглед аспекти на езиковата политика в Германия или Австрия например довеждат до ескалация на политическото напрежение, което в една толкова

Чешкото възраждане - прочити и почерци

многонационална държава като Хабсбургската империя на границата между XIX и XX в. дори може да предизвика парализа на парламентарния живот. Това е логичен резултат от комбинирането между сложната и пъстра народностна структура на държавата, парламентаризма и националността като ключови критерии за групова принадлежност и политическа ориентация. Тази ситуация обаче застига националните общности тогава, когато те вече са изцяло формирани модерни нации – разчитат на масова подкрепа и широка социална база, включително от страна на малобройни, но обществено значими обществени групи. Те вече са способни да функционират като автономни политически, социални и икономически единици. И на тази основа могат да изградят своя политическа програма, която да успеят да реализират.

Превод от чешку: *Владимир Пенчев*

Преводът е направен по: Miloš Řezník, *Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století*, Triton, Praha, 2003

Щрихи към едно възраждане

Емилия Македонска

Често пъти и в многобройни научни изследвания вниманието на изследователите е насочвано към епохата на Възраждането при отделните славянски народи. Интересът е продиктуван не само от гледна точка на обществено-политическите промени, но и от културен, литературен, философски и филологически аспект. Поради своето ключово значение и днес периодът на Възраждане на отделните славянски народи не е загубил своята актуалност. От историческа гледна точка това е епоха на дълбоки обществени, културно-политически и идеологически промени, протичащи на територията на средна и югоизточна Европа. От филологически аспект това е времето на формиране на отделните славянски книжовни езици.

Хронологическата рамка на периода на национално възраждане при славяните се поставя в периода от 80-те години на XVIII в. до 70-те години на XIX в. Разбира се, подобен времеви отрязък е определен абстрактно, тъй като възрожденските процеси в отделните славянски земи не протичат съвсем синхронно. Най-общо казано, при отделните народи периодът на национално възраждане е с продължителност приблизително сто години. Към най-важните общи черти на националното възраждане в отделните славянски страни могат да бъдат причислени:

а) подобно е съдържанието и основните резултати от

социалнополитическите промени, характеризиращи времето на преход от феодализъм към капитализъм;

б) протичат процеси на формиране на нациите и националната независимост и култура;

в) националното възрожденско движение е насочено към обновяване и политическа независимост.

С термина *национално възраждане* в чешката история е прието да се означава решаващ етап от културния процес на формиране на чешката нация в периода от последната четвърт на XVIII в. до средата на XIX в. Както посочва В. Маура (1995), в миналото въпросът за същността на Чешкото национално възраждане се е разглеждал в зависимост от въпроса за цялостния исторически развой на чешкия народ. Дори самото понятие *възраждане* е било ябълката на раздора в научните среди и е трябвало да противостои на термини като „национален ренесанс“, „възкръсване“ и др. От една страна, Чешкото възраждане се е възприемало като нещо чудно, вълшебно, едва ли не неправдоподобно („възкръсване“), от друга страна - Чешкото възраждане се е схващало като съставна част на историческото развитие, дори се е стигало до крайни формулировки, че това е само съставна част на европейското възраждане със своите положителни и по-често отрицателни последици (Чешкото възраждане спрямо европейското е закъсняло). Днес се признава, че Чешкото национално възраждане принадлежи към общоевропейското историческо развитие, като съхранява своята национална специфика.

В съответствие с днешните научни схващания за отличителен белег на отделните фази на възрожденската епоха се налагат социалните фактори - затова и решаващият етап от началната фаза на Чешкото възраждане е ограничен през 70-те - 90-те години на XVIII в., когато в относително кратък, но затова пък необикновено динамичен исторически отрязък от време се

извършват множество промени в икономически, социален и културен аспект. Процесът на еманципация на чешкия етнос се развива на фона на дълбоки икономически и обществени промени, свързани с разпадането на феодалния обществен ред и с настъпването на капитализма. Първите по-ясни прояви на този процес се отнасят към 80-те години на XVIII в.

В края на XVIII и в първите десетилетия на XIX в. основната цел на чешките патриоти е прилагането на чешкия език като жив литературен език. В чешката лингвистична литература, занимаваща се с въпросите на развоя на чешкия език, е прието да се говори за *първа възрожденска генерация* начело с Й. Добровски (1753-1829) и за *втора възрожденска генерация* начело с Й. Юнгман (1773-1847). Върху представителите и на двете възрожденски генерации силно влияние оказва учението на немския философ Й. Г. Хердер (1744-1803) и преди всичко неговото схващане за европейското културно послание на славяните. Ян Паточка сравнява това влияние с ръка, подадена от Европа („Herderův mesianismus byl jako ruka podaná z Evropy naší touze po vstupu do ní” – Patočka 1990: 8). Усилията и силното желание на чехите за национално самоопределение се подсилва от Хердеровото схващане, че държавите се раждат и умират като проява на националния характер, който може да се прояви духовно чрез езика и националната поезия, и то извън държавния живот. Този възглед повлиява чешките патриоти и определя програмата на Чешкото национално възрождане да има преди всичко езиков и литературен характер. Като допълнение към влиянието на Хердер се проявява и силното влияние на още една силно реалистична и още по-дълбока теория за характера на нацията – тази на Б. Боцано (1781-1848), който разбира нацията като осъществяване на човешкото общество като право на справедливост за всички, които живеят на дадена

територия. Именно от комбинацията на двете философски теории се ражда и програмата за националното чешко самоосъзнаване (Ратоčka 1990:36). За възрожденската мисъл в Чехия е характерно разбирането за езиковия развой в тясна връзка с развитието на науката и културата изобщо. Самият Юнгман формулира този възглед: „Jakožto nástroj má jazyk potřebu vzdělání, což se děje vzděláváním věd, kterýmž on nástrojem jest”. Чешкият език спомага за възникването на чешката литература и наука и изобщо на чешкото общество. Езиковата ориентация на цялата чешка култура в епохата на Юнгман произтича от културотворното въздействие на езика и от неговата способност да изгражда целия свят на чешката култура (Macura 1982: 306).

Б. Хавранек, В. Мацура и други чешки изследователи отделят специално внимание на чешкото езиково възраждане, което може да бъде тема на отделна статия. Ясно е, че и днес този период от развитието на славянските народи и в частност на чешкия не е загубил своята актуалност и е предмет на интереса на български и чешки учени.

Литература:

Kočí, J. České národní obrození. Praha 1978.

Ratočka, J. Náš národní program. Praha 1990.

Počátky českého národního obrození. Společnost a kultura v 70. až 90. letech 18 století. Praha 1990.

Macura, V. K vymezení typu české obrozené kultury. Slavia XLVIII, seš. 2-3, s. 206-213.

— Jazyk v jungmannovském projektu české kultury. Česká literatura XXX, 1982, u. 4, s. 303-310.

— Znamení zrodu. Praha 1995.

Чешкият език и граматургичният текст през XIX век

Александър Стех

В памет на Ваадитир Барнет

В художествената публицистика и в групи текстове с подобна насоченост не рядко можем да се натъкнем на идеята за „езика, който сам твори поезия”, отправяща ни към онзи етап от развитието и стабилизацията на литературната традиция, когато натрупването на художественоезикови средства и похвати позволява на всеки, който е овладял езиковата и художествената „технология” на творчеството, да създава художествено ориентирани текстове с прилично качество. Много по-рядко се разглежда обратният случай – когато състоянието на езика и на езиковата ситуация като цяло ограничават словесната художествена продукция или ориентират развитието ѝ в определена насока, редуцирайки или напълно изключвайки групи възможни развойни насоки. Подобни взаимодействия между литературното творчество – от една страна, и езика и неговия социален фон – от друга, са не по-малко важни, отколкото споменатите по-горе случаи, в които „езикът сам твори поезия”, а проучването и анализирането им в редица аспекти и поради различни причини е много по-съществено и далеч по-увлекателно. развитието на чешката граматургия през XIX в. предоставя богат и интересен материал за такова проучване, насочвайки ни

директно към темата за ограничителното влияние на езиковата ситуация върху литературното творчество. Тук ще се опитаме да изложим някои предварителни общи наблюдения по тази тема.

Езиковата ситуация¹ в рамките на формиращата се модерна културно-езикова чешка общност е твърде комплицирана. Ако вземем предвид европейския културен

контекст, бихме могли да кажем, че тя е даже аномална.

В четивата, ориентирани към народните маси, се използва езикът на литературата от втората половина на XVII и първата половина на XVIII в., който е твърде близък до чешките диалекти в тесен смисъл² (и особено до оформящия се общоразговорен чешки език) и въпреки известната си разколебаност и вариативност е относително стабилизирани и има своя езикова норма.³ За целите на културно-езиковото обединение на формиращата се модерна чешка национална общност този език обаче е неприемлив, и то най-вече по неезикови или външноезикови причини (идеологически, аксиологични). Същевременно съзнателно се изгражда нова книжовна норма, имаща изкуствен характер, която възпроизвежда в основни линии езиковото състояние отпреди

¹ Buk A. Jedlička, spisovný jazyk v současné komunikaci, 1974, s. 35n.; A. Jedlička, K problematice jazykové situace, Slovo a slovesnost, 39, 1978, s. 300n.; VI. Barnet, Diferenciace národního jazyka a sociální komunikace – Govornite formi i slovenskite literaturni jazici, Skorje, 1973, s. 21n.

² В чешката диалектология като чешки диалекти в тесен смисъл се определят диалектите, разполагащи се в западната част на езиковата територия и покриващи съответно историческата област Чехия (Бохемия) и крайната югозападна част от историческата област Моравия. (Б. пр.)

³ Все още е често срещана тезата за абсолютния упадък на книжовната форма на чешкия език през XVIII в., срв. напр. Přehled čs. dějin, 1,2, Praha, 1982, 263, 366. Колкото повече опознаваме езика от този период, толкова по-наложителна става необходимостта от ревизирането на тази теза. Срв. A. Stich, On the Beginning of Modern Standard Czech – Explizite Beschreibung der sprache und automatische Textbearbeitung, XIV, Praha, 1987, 121n.; A. Stich, O ročátcích moderní spisovné češtiny, Naše řeč 74, 1991, s. 57n.

две столетия, без да се опира на нищо установено в непосредствената езикова реалност.⁴

Тази „старонова” възрожденска езикова норма е белязана от известна изключителност, която се проявява в познатия Юнгмановски парадокс, свързан с това, че в *социално* отношение културно-езиковият проект на Юнгман се опира на народните маси⁵, но в *езиково* отношение е насочен към създаване на висока литература, предназначена за (все още несъществуващите към този момент) средни и високи социални слоеве на националната общност. Тази ситуация се проявява и в още един факт, на който до този момент чешката лингвистика и лингвостилистика не е отделяла достатъчно внимание – става дума за това, че възрожденската литературна комуникация се е осъществявала в значителна степен чрез език посредник, като най-често като такъв се е използвал немският. В рамките на възрожденската общност това създава немалки усложнения, както ценностни, така и свързани с

⁴ Това твърдение следва да се приема с известни резерви. Фактът, че през Възраждането се преиздава литература от хуманистичния период, благодарение на което по-старото езиково състояние се превръща в част от живата (макар и само пасивна) езикова комуникация, подсказва, че в случая не може да се работи с прости и праволинейни тези. Анализът на текстови паметници от типа на „Спомените на Вавак” например показва, че в детайлите си ситуацията е много по-сложна и многообразна; но *в същността си* изложеното по-горе твърдение е основателно.

⁵ Срв. Й. Юнгман в „Първа беседа за чешкия език” (Spisy drobné, 1, Praha, 1869, s. 23).

престижността – тук имаме предвид не толкова добре известните обяснителни речничета, съпровождащи възрожденските художествени, специализирани и популяризаторски текстове, колкото факта, че докъм средата на XIX в. в самите тези текстове се появяват чуждоезични изрази, функциониращи като лексикални експликации, т.е. става дума за двуезични текстове. По този начин обаче е било възможно да се осъществи комуникация на книжовен език сред знаещите

чужди езици образувани слоеве, но не и сред по-широките народни слоеве, съставляващи основната маса на чешкото население).⁶

Чешките езикови стремежи през първата половина на XIX в. са насочени към създаване и укрепване престижа на националния език. Тези стремежи обаче се сблъскват с немалки препятствия. От една страна, те са свързани с функционалната ограниченост на книжовния чешки език, който е изключен от всички сфери на държавността (държавното, а в повечето случаи и патримониалното управление, армията, университетата и т.н.). Но много по-тежко от гледна точка на непосредствените цели и задачи на възрожденското общество е състоянието на езиковата комуникация в рамките на самата стабилизираща се национална общност. В резултат на протеклите в Чехия и Моравия през XVII-XVIII в.

⁶ Bujk u P. Trost, *střídání kodů*, Slovo a slovesnost 37, 1976, s. 1n.

⁷ Към споменатата част от интелегенцията принадлежат свещениците, учителите, лекарите, низшите патримониални чиновници и т.н., а също и офицерите - обикновено се забравя, че един от първите импулси за институционално култивиране на чешкия език през терезианската епоха е ориентиран в тази посока и че от тези среди излизат едни от най-видните личности на чешкото езиково възраждане като М. З. Полак, Т. Буршан, по-късно М. Фиалка, Ф. Ченски, Е. С. Фридрихсберг-Мирохорски и т.н. Относно социалната определеност на речника на Й. Юнгман вжж VI. Červená a kol., *K dějinám vzniku a vydávání Jungmannova Slovníku*, *Naše řeč* 65, 1982, 233 n.

социални промени чешкото възрожденско общество е лишено от социална цялостност, което неминуемо влияе и върху езиковата ситуация. Чешкият език е основното или единственото комуникационно средство за селското население, за градските народни маси, за дребнобуржоазните градски слоеве и за тази част от интелегенцията, която житейски или професионално е свързана със споменатите социални групи.⁷ Езиковият процес на национална стабилизация непрекъснато бива застрашаван, нарушаван и забавян както поради факта, че

социалното израстване в регици случаи е съпътствано от възприемане на другия език, имащ в очите на съвременниците по-висок престиж, така и поради това, че непрекъснатите езикови контакти, особено в по-големите градове, водят до интерференции, които също подсказват по-високия престиж на немския език (срв. т.нар. „пражки чешки“, наситен с лексикални германизми до степен, застрашаваща интегритета на чешкия като национален език, „пражкия чешки“ се запазва чак до Първата световна война, а неговите рефлексии могат да бъдат открити и в съвременната чешка комуникация, но със стилово променени функции).

Като уместен тук се очертава въпросът за конкретния облик на чешката устна езикова комуникация в тази твърде сложна езикова ситуация както през възрожденския период, така и по-късно – през втората половина на XIX в. Непосредствените сведения по този въпрос са изключително малко, но от тях и на базата на косвени данни бихме могли да обрисоваме състоянието ѝ поне в най-общи линии.

Селското население и народните маси в малките градове използват във всекидневната комуникация традиционните диалекти (в Чехия, особено в централната част – оформящия се общоразговорен чешки), в рамките на тези форми на съществуване на езика се разгръща и фолклорното творчество, близък до тях е и езикът на все още четената по това време литература от времето на барока. Чрез тях се осъществява и комуникацията в средите на селската интелигенция (и то не само при частните контакти, но и при публичните изяви; не е напълно ясно какъв е бил езиковият облик на църковните проповеди през възрожденския период, но по косвени данни можем да съдим, че се е доближавал до некнижовните форми или от гледна точка на новата възрожденска езикова норма е бил полукнижовен). В градовете, особено в

по-големите градове, и главно в Прага, некнижовните форми са били силно инфилтрирани от лексикални и фразеологични елементи, заети от немски, и звуково, и словообразователно значително адаптирани, в някои случаи – до степен на деформация. Не са били изключение и прояви на билингвистичен макаронизъм (този тип комуникация в периода на Високото възраждане бива художествено пресъздаден например в драматичните картини от живота на Й. К. Тил, а по-късно става и обект на публицистични критики).⁸ Най-интересен, но и най-труден е въпросът за облика на езиковата комуникация в рамките на онази общност, съставена от представителите на възрожденската интелигенция и буржоазия, които (използвайки терминологията на М. Хрох) бихме могли да наречем активни носители на възрожденския процес. Липсата на преки и сигурни данни по този въпрос наистина представлява сериозен проблем. Но все пак можем да предположим, че поне в най-тесния кръг, обхващащ инициаторите на културно-езиковите възрожденски процеси, е съществувал стремеж да се използва постулираната възрожденска езикова норма и във всекидневните езикови контакти, т.е. да се реализира един цялостен езиков модел, в който като равноправни и стабилизирани езикови реалности симетрично съществуват писмената и говоримата форма на книжовния език. Изглежда обаче, че дори и в юнгмановския период този стремеж не се е реализирал напълно, поне за това свидетелства по-нататъшният развой. Основните

⁸ Извънредно ценен материал за изследване на развитието на чешкия език през XIX в. предлагат някои диалози от „Пражкы курьер“ (Pražský posel, 1848), особено диалогът Jednou zas něco (виж J. K. Tyl, Pražský posel 1848, Praha, 1966, 346 n.)

причини трябва да се търсят, от една страна, в езиковите факти, т.е. в това, че новата възрожденска норма е твърде отдалечена, особено по отношение на звуковия и

морфологичния строеж, от останалите форми на съществуване на чешкия език, и от друга страна – в неезиковите факти, т.е. в това, че тези стремежи остават ограничени в тесен интелегентски кръг и към тях не се присъединяват по-широките слоеве на интелегенцията и буржоазията, да не говорим за благородническото съсловие. Поради това през възрожденския период у нас не се формира стабилизирания разговорен чешки език на базата на книжовната норма. Това състояние се възприема от съвременниците като мъчително и ненормално и поражда някои импулси за развитието на самия книжовен език. То предизвиква и усилията за демократизация на книжовната норма през 40-те и 50-те години, намерили отражение както в творчеството на Карел Хавличек Боровски, така и в произведенията на Божена Немцова, и най-вече на Йозеф Каетан Тил – Тил стига най-далеч в тази насока, създавайки един вид полукнижовна норма, предназначена за народните слоеве и използвана в писмени текстове, чиято цел е да създаде представа за непосредствен устен контакт между автора и адресата. Основна сфера на проявление на тази полукнижовна норма, която би могла да стане база на разговорния чешки език, е публицистиката на Тил в периода между 1848 и 1849 г. Известен стремеж към освободен, говорим, но в същността си не книжовен чешки език можем да открием в частната кореспонденция на Б. Немцова. Но тези опити и усилия остават ограничени в тесния кръг на творческата възрожденска интелегенция. Разполагаме с едно ценно свидетелство за езиковия облик на разговора в средите на водещата пражка патриотично настроена интелегенция през 60-те години на XIX в. През 1907 г. Рената Тиршова публикува в „Освета“ спомен за встъпването на нейната майка в тези среди през 1861 г. Майка ѝ, съпруга на основателя на

„Сокол”⁹ Й. Фюгнер, е говорела чешки относително правилно и свободно и това се е отдало на произхода ѝ - тя произхожда от чешки селски род и е израсла в провинцията, но в детството си не е имала никакъв досег с чешки четива, нито пък с книжовния език. За рожената в Прага госпожа Браунерова, видна патриотка и водеща личност в дамското общество, към което се присъединява госпожа Фюгнерова, е било значително потрудно да води разговор на чешки език. Такива трудности са имали и гругите участнички в това дамско общество. Най-значителна сред тези трудности е била липсата на достатъчен речников запас и фразеология. От гледна точка на звуковия, морфологичния и лексикалния строеж на езика разговорът се е осъществявал на не книжовна база, което се потвърждава от факта, че когато към разговарящите дами са се присъединявали господата Палацки или Пуркине, се е налагало „да се съсредоточиш и да внимаваш какви думи използваш и как употребяваш падежите”. А в крайна сметка, когато усилието да се разговаря на книжовен език е претърпявало неуспех, прибягвало се е към езика, който не травмирил разговарящите дами, а именно - към немския. Жените, за които воденето на разговор на книжовен чешки не е представлявало проблем, са били по-скоро изключение и са били възхищение (като графиня Коуницова и младата Каролина Светла). Останалите дами са се опитвали да се справят с този проблем, като вземали частни уроци по чешки (например при автора на известната тогава авторитетна граматика Й. С.

Томичек) и старателно се подготвяли за своите срещи.¹⁰ За факта, че при подобни условия не би било възможно да се оформи стабилен разговорен чешки език, който да служи като звълкав естествен инструмент за социален контакт, ясна сметка

⁹ „Сокол” е чешка физкултурна организация с патриотичен характер, основана през 1862 г. по инициатива на М. Турш и с финансовата подкрепа на Й. Фюгнер.

¹⁰ Виж сб. *Národ o Havlíčkoví*, ред. А. Найн, Praha, 1936, s. 154-156.

си дава Ян Неруда, този най-голям стратег на чешката езикова култура през втората половина на XIX в., и това поражда неговите призови за създаване и развитие на чешки „салон”. На 19.12.1869 г. той отпечатва в „Народни листи” знаменателния си феълетон, озаглавен „Нашият обществен живот, който липсва, и чешките салони, които също липсват”, в който обявява, че всички съществуващи и нововъзникващи чешки гружества и кръжоци не могат да заменят „обществото”, т.е. салона, и дава за пример ситуацията във Франция: „В салона преди всичко трябва да се разговаря. Благодарение на водените в тях разговори редица френски салони са останали в историята, много от духовитите мемоари на френските писатели съдържат почти само салонни разговори.”

Причината за тази неблагоприятна ситуация Неруда вижда, от една страна, в прекалената политизация на чешкия живот, а от друга – в бавното развитие на чешката култура и заключава: „Времето ще промени всичко ... Да бъдем търпеливи и да почакаме, а междувреме – да скучаем в името на родината!”. Само че тук Неруда допуска грешка, времето не променя нещата. Затова петнадесет години по-късно той отново се връща към тази тема (в. „Народни листи” от 5.10.1884 г.) и анализира ситуацията по-широко и по-задълбочено. За пример взема вече не само френските салони, които „в литературно, художествено, социално и политическо отношение са сторили чудеса за нацията”, но и виенските салони и ситуацията в Полша, където „домашният салон ... възпитава нацията”. Неруда констатира, че след 1860 г. има доста опити за създаване на чешки салони, но всички те „загиват почти веднага, в детска възраст, от немощ”. Причините според него са две: първата е социална – чешкото общество се създава „от долу, като гърво”, от ниските селски и гребнобуржоазните градски слоеве и поради това салонът „просто не би могъл да намери място”, втората причина, посочена от Неруда, е още по-интересна и по-съществена: „Не сме казали досега (т.е. не сме го и допуснали) ..., че даже не можем прилично да се

изразяваме, че речта ни не се лее, ... защото всяка дума, всеки израз ни затруднява". Вероятно поради това участниците в опитите за чешки салон винаги са копнеели повече за своите кръчми, където да намерят спасение след голямата салонна скука; в кръчмата не е било необходимо човек да се съобразява и да внимава, там той сам си е бил „волен господар". В този ред на мисли напълно очевидно е, че езиковата бариера и езиковата травма оказват силно възпиращо въздействие върху развитието на чешкия обществен живот и чешката публична комуникация. Но Неруда не се предава и напомня за голямото разширяване на социалната база на чешкото общество, обхващащо заможната интелигенция, търговците, фабрикантите, неотрогеното чиновничество, образованите жени. На последните Неруда възлага грижата за създаване на чешки салон като първостепенна задача за чието успешно решение е необходимо отново и отново да се полагаат усилия, докато „делото ни не се увенчае с успех" – известно е, че и тази втора оптимистична прогноза на Неруда не се осъществява и най-вече не се създава разговорен чешки, който „да се лее", без да е очевидно некнижовен. Неруда, както по-рано и Хавличек, подчертава още една функция на чешкия салон – той би трябвало да въвлече в обществения живот младежите, и особено студентите, осигурявайки тяхното идейно и езиково възпитание. Извън всякакво съмнение обаче остава това, че говорейки за „естествено леещ се" салонен разговор, Неруда е имал предвид говоримата форма на книжовния чешки език. Към некнижовните форми, използвани в художествената литература, в публичните изяви или като заместител на книжовния език по време на разговор, Неруда има напълно отрицателно отношение. Покрай феълетоните на Неруда за „салонния" чешки език стигахме до момента на откриване на Народния театър. Сега можем да се върнем към началото на XIX в. и накратко да се опитаме да проследим в каква степен и по

какъв начин описаната вече езикова ситуация се отразява върху езиковия, стилския и жанровия облик на чешката граматургия.

Немалка и важна част от възрожденската граматургия представляват пиесите (фрашки, комедии, картини от живота, а по-късно и сериозни драми), тематично свързани с народния живот.¹¹ Знаменателен е фактът, че сюжетите на тези пиеси – от „Месарските дюкяни“ (Masné křápy) и „Пражките пивовари“ (Pražští sládkové) на П. Шегиви през фрашката на Щепанек „Чех и Немец“ (Čech a Němec), „Вълшебната шапка“ (Divotvorný klobouk) и „Четирирогийт розоносец“ (Rohovina čtverohého)¹² на Клищера до „Фидловачка“ (Fidlovačka), „Банкрутиралите“ (Bankrotáři) и „Пражкият гуляйджия“ (Pražský flamendr) на Тул – са насочени по-скоро към живота в града. Някои професии, съсловия и занаяти определено привличат като тематика възрожденската граматургия (като например пивоварството, освен „Пражките пивовари“ на Шегиви тук може да посочим още либретото на лирико-наивната „Опера за пивоварите“ (Опера о sladcích) от Вацлав Клод от края на XVIII и началото на XIX в., поставена от пражкия театър „Диск“ през март 1983 г.). В една или друга степен тези текстове стабилизират езиковата реалност, т.е. действителната езикова комуникация в средите на дребната буржоазия и градските народни маси. Кулминация на това направление са драматичните картини на Тул – в тях се използва народна лексика,

¹¹ Срв. по този въпрос Hanzal, J., K rojetí lidu v obrozenské literatuře, Česká literatura, 1977, s. 3, 225n.

¹² За мястото на Клищера в развитието на чешкия драматургичен език виж V. Procházka, Tul a Klíšera – Monology o Josefu Kajetánu Tylovi, red. Fr. Černý, Praha 1993, s. 52 – 57.

фразеология и езикова образност, синтаксисът, изграждането на надизреченските цялости, на репликите и т.н. също следва моделите и похватите на естествената говорима не книжовна диалогична чешка реч от първата половина на XIX в.,

до този тип езикова реалност споменатите творби на Тил се доближават и по отношение на фонетиката и морфологията. В тях, както и в публицистичната си проза, Тил изгражда стилизиран езиков конструкт, който прекрива границите на възрожденската книжовна норма, без обаче да става копие на некнижовната говорима езикова реалност и най-вече без да е териториално ограничен и ясно локализиран. Кулминация на тази развойна насока от езиково-стилова гледна точка (и не само от нея) е драмата „Дъщерята на подпалвача“ (Paličova dcera). От друга страна, възрожденската драматургия почти не обръща внимание на провинцията, и по-специално на селото. (Този факт би могъл да се обвърже с постановките на М. Хрох, коригиращи някои устойчиво наложени се представи и доказващи тезата, че социален източник на активните елементи във възрожденското движение са били преди всичко градските, а не селските слоеве.) Ранновозрожденският опит на Ф. Райман, едноактната пиеса „Селска следа“ (Selské námluvy), в която е използван конкретен диалект, остава изолиран – вероятно защото в езиково отношение до известна степен напомня поетиката и езиковата норма на барока. За това, че езиковата реалност на конкретните диалекти остава чужда за възрожденската драматургия, вероятно роля играе възрожденската културно-езикова теория, олицетворявана от авторитета на Й. Юнгман и Фр. Палауки, които неотклонно и успешно налагат тезата, че книжовният език (което според тогавашните разбираня означава и литературният език, в това число и езикът на драматургията) може да се променя, ако става дума за „материята“, но „що се отнася до измененията на граматичните форми, не бива да се прекрива границата на XVI в.“¹³, всякакъв опит за литературна стилизация на конкретен диалект (или на общоразговорния чешки език),

особено ако включва фонетични и морфологични явления, е изключен. Тук можем да обърнем внимание на факта, че и в пиесите приказки на Тил, тематично свързани с провинциалния живот, липсват герои от селските слоеве като социални представители на диалектите – тези творби изобилстват със странстващи музиканти, т.е. социални елементи твърде подвижни, а в езиково отношение доста мобилни и адаптивни, с войници, лесничещи, мелничари, селски учители, скитащи декласирани интелектуалци, гребни търговеци, комедианти, гостилничари, ковачи и т.н.; селяните са само епизодични герои – с изключение на заможния селянин Вацлав Ржика от „Видението на Иржук” (Jiříkovo vidění), но той пък претърпява различни метаморфози – от едър търговец, през комедиант и накрая до фабрикант. Нито като тематика, нито като герои, нито като действие пиесите приказки на Тил, на пръв поглед толкова „селски”, не предполагат контакт с действителната езикова реалност на селото и провинцията. База за литературната стилизация в тях е говоримият език на гребната буржоазия и народните маси в града. Презградата, съзнателно и целенасочено издигана през езиковата реалност на некнижовните и полукнижовните форми на съществуване на чешкия език, не изчезва и през втората половина на XIX в. Един от най-видните ѝ крепители е не друг, а самият Ян Неруда. Той настоява, че диалектът в театъра е „противен на всяка идеалност”, че „изобщо няма място в истинското изкуство”, че използването на „простонародни” езикови средства за създаване на езиков реализъм е напълно погрешно. Неговият идеал се възпъчва от „облагородения” изказ, елегантен и изискан, независимо от темата, социалната и

¹³ Fr. Palacký, Radhost, 1, Praha, 1971, 49, става дума за възглед от 1837 г.

локалната принадлежност на персонажите.¹⁴

През възрожденския период бурно

се развива и жанрът на високата трагедия, която и времево, и пространствено е твърде отдалечена от непосредствената житейска и езикова реалност: нейните сюжети са или с твърде неясна пространствена и времева локализация (като например в „Ангелина” (Angelína) на Турински), или имат исторически характер. Става дума за поредицата, започваща от споменатата „Ангелина”, обхващаща „Собеслав” (Soběslav) на Клицпера, историческите трагедии на Тул, произведенията на Й. Колар, Ф. Б. Миковец, В. Халек, В. Вълчек, Ф. А. Шубърт и стигаща до драмите на Врџлици и Зейер; кулминация на тази поредица (поне от гледна точка на съвременниците) е „Саломена” (Salomēna) на Агамек, с която през 1883 г. се открива Народният театър. Между текстовете от тази поредица, създавани в продължение на почти половин век, съществуват огромни различия, произтичащи както от промените в поетиката, стилстиката и езиковата ситуация изобщо, така и от особеностите на индивидуалните стилове на авторите и от таланта им. Но независимо от различията между тях съществува и нещо инвариантно по отношение на езиковия стил, а именно, че те не само могат да се откъснат от езиковите параметри на реалната неформална комуникация, но и целенасочено го правят. Езикът на тези трагедии представлява съзнателна художествена стилизация на постулираната и постепенно утвърждаваща се книжовна езикова норма, т.е. на изкуствената за нашите условия норма, реализираща се в *писмената* комуникация. В това отношение чешката драматургия има своите изключителни постижения, нека посочим поне често пренебрегвания „Честмир” (Čestmír) на Тул, представляващ

¹⁴ Bujk Jan Neruda jako teoretik kultury – A. Stich, Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi. Lingvoliterární studie, Praha, 1996, s. 66 – 87.

пълноценен драматургичен панган на поемата „Маѝ” от К. Х. Маха, или вече споменатата и също често пренебрегвана „Саломена” на

Агамек. Тази линия на висока стилизация на книжовния езиков материал за художествени цели има обаче тематични ограничения, тя не е приложима при пресъздаването на съвременността, изискващо персонажи, сюжети и конфликти, свързани с градския живот. На тази езиково-стилова база не биха могли да се развият нито сериозната грама и трагедията на съвременна тема, нито пък салонната грама и комедия.

Художествена стилизация на разговорния език не би могла да се постигне и в комедиите и картините от живота на гребната буржоазия и градските народни маси. Възможно най-далеч в това отношение стига Й. К. Тил в „Дъщерята на погналвача“. Но диалози, пресъздаващи разговори от висш „салонен“ тип, все пак не биха могли да се впишат в начина на общуване на платнарката Шестакова.

В средата на века, когато реално започва да се обмисля необходимостта от „народен театър“, тази езиково-стилова бариера се осъзнава особено остро и мъчително – „народният“ театър има нужда и от свой „народен“ репертоар. Изходът се търси в превода. Липсващото в социалната реалност и в езиковата ситуация първоначално трябва да се допълни и източник за това се явяват чуждите литератури, от тях се очаква и да импулсират развитието на домашната продукция. През последните десетилетия тези преводачески усилия бяха неправомерно осъждани, те се представяха като проявление на буржоазния космополитизъм и като причина за идейната слабост на драматургичния репертоар, като се пренебрегваше фактът, че са породени от домашните условия, в това число и от чисто езиковите обстоятелства. Само като вземем предвид тези усилия, бихме могли да разберем възторга, с който през 1849 г. К. Х. Боровски приветства чешката версия на салонната комедия от Росие „Бруте, пусни Цезар“ (Brutuse, pust' Caesara), противопоставяйки я на „негодялаността и

допотопността” на част от по-старата домашна драматургия.¹⁵

Като източник за преводи служи не само френската драматургия, това добре илюстрира третият свитък от поредицата на Поспишил „Театрална библиотека” (излязъл през 1852 г.), който включва превода, направен от Й. Й. Литненски на „комичната картина с песни” „Дяволският паи” (Ďáblův rodíl) от Йожен Скриб и адаптираната от Ризър полска комедия „Господин Чанек” (Pan Čanek) с оригинално заглавие „Никой не ме познава” (Nikt mnie nie zna). Тъкмо преводът на Ризър, в езиково отношение необичайно жив, свеж и естествен, показва, че този път действително обогатява драматургичната езикова стилизация с нови аспекти и възможности. За това езиково обновление на чешкия театър през 50-те години допринасят и преводите на Б. Немцова, и то не само в жанра на салонната грама („Първообразът на Тартюф” (Pravzor Tartufa) от К. Ф. Гуцков), но и в жанра на историческата грама (La Florentine от пишеция на френски поляк Е. Хойеуки).¹⁶

Макар че от езиково-стилова гледна точка този импулс е позитивен и перспективен, той не постига очаквания успех. Показателна за това е домашната драматургична продукция, така както я представят комедиите на Неруга „От глас младоженец” (Ženích z hladu) и „Продадена

любов” (Prodaná láska). Те са приети с разбиране, стават предпочитана част от репертоара на любителските трупи, но не се налагат трайно в чешкия театър; отбелязвано е вече, че те нямат новаторски характер и че продължават традицията на комедиите на Клищера¹⁷, но все пак съдържат

¹⁵ Karel Havlíček, Politické spisy II, 2, Praha, 1902, s. 817–818.

¹⁶ Може да се предположи, че в този превод участие взема и Ризър, който през 1863 г. го издава под свое име – срв. В. Němcová, Básně a jiné práce, Praha, 1957, s. 543; сравнението на степенята и насоката на езиковата стилизация на този текст с други безспорни преводи на Ризър подкрепя подобна хипотеза.

нещо ново на фона на готозабавната домашна продукция. И те са ситуирани в средите на дребната буржоазия, или дори в провинцията „в патримониаалните времена“, но социалният профил на персонажите е нов – те са представители на „средните“ слоеве, на чиновническото и лекарското съсловие, освен това изграждането на текста се основава не толкова върху диалога, придвижващ действието напред, колкото върху разгърнатия разговор. И безият поглед върху текста на тези две пиеси ще ни убеди, че стилизацията на разговорите в тях е твърде неестествена, книжна – а причината се крие в това, че стилизацията на езиковата реалност е била желана, но такава реалност просто не е съществувала. Прег подобен проблем се изправя не след дълго и Е. Боздех, когато през 60-те и 70-те години пише своите комедии. Той прозорливо ги ситуира в миналото и в чужда среда, като по този начин избягва възможността стилизацията на диалозите да бъде конфрнтирана с реалността на чешката езикова ситуация. Тежестта на текста при Боздех от гледна точка на езиковото му изграждане отново пада върху разгърнатото диалогично общуване, като тук то би трябвало да бъде истинско салонно общуване, отговарящо на всички изисквания, поставяни към него като към целенасочено изграждан и развиван начин на езикова комуникация¹⁸, и съответстващо на основните постулати, които го характеризират (когато при Боздех разговорящите констатираат, че беседата им „има дух“, те по същество експлицитно изразяват това,

¹⁷ М. Похорски в послеслова към изданието Jan Neruda, Divadelní hry, 1961, s. 245–246.

¹⁸ Срв. по този повод статията на В. Матезиус Sropečenské zákaldy krásného novogu, публикувана с сборника с негови съчинения Jazyk, kultura, slovesnost, Praha, 1982.

че диалогът притежава качествата на образцовия светски разговор, срв. „От времето на котилйоните“ I, 9 (Z doby kotilionů). Именно заради това комедиите на Боздех се ценят високо от съвременниците и дълго се

задържат в репертоара. Анализът обаче показва, че диалозите при Боздех са свежи, остроумни и изискани в съдържателно отношение, но в тях – независимо от осезаемите усилия за постигането ѝ – не присъства езиковата реалност. На звуково и морфологично равнище текстовете на Боздех сочат към книжната писмена норма, същото се наблюдава и на лексикално равнище, и което е най-съществено – при изграждането на изреченията и надизреченките цялости. Ще приведем за илюстрация само един кратък цитат от споменатата комедия: „A komu mám za vše co děkovati? Vám, pane hrabě, jenž jste se bratsky ujal chudého rogučika, přišedšího do Prahy, by zde pohledával svého štěstí.“ В случая наблюдаваме литературна стилизация, която се развива като конструкт на базата на възрожденската *писмена* книжовна норма и която е била приемлива по отношение на белетристиката, възприемана чрез четене¹⁹, но използването ѝ на сцената, където тази писмена стилизация на говоримия език отново се трансформира в

¹⁹ Усложнеността и липсата на цялостност, характерни за чешката езикова ситуация, по наше мнение влияят, макар и в качеството си на допълнителен фактор, върху аномалния начин на възприемане на чуждестранната критикореалистична белетристика. Благодарение на преводите на майор Моржиц Фиалка през 40-те години в Чехия става известно творчеството на Дикенс. Произведенията на Дикенс се възприемат добре не само поради идеологията си, емоционалния си фон и т.н., но и от гледна точка на езиковата ситуация на оригинала, за която, както показват преводите на Фиалка, сравнително лесно се намира чешки еквивалент. Докато Балзак, за разлика от Дикенс, гостта трудно се вписва в чешката литературна среда – преди всичко,

говоримата форма, предполага наличието на публика, готова да приеме сценична реч с пределно автономна стилизация, дори и там, където останалите елементи от структурата на пиесата съвсем ясно препращат към реалността. В контекста на налагащите се и укрепващи през втората половина на XIX в. норми на литературния и драматургичния реализъм обаче тази предпоставка става все по-проблематична. Подобна битка с езиковата стилизация на диалога, особено в неговата разговорна форма, можем да проследим и при

други автори – напр. при Ф. В. Йержабек в пиесата „Пътницата на общественото мнение“ (Cesty veřejného mínění, 1866) или в „Слуга на своя господар“ (Služebník svého pána, 1870), както и в комедиите на Ф. Ф. Щех от края на 80-те години, при Ф. А. Шубърт и т.н., дори и в творчеството на Й. Хилберт от 90-те години.

Със съществуването и дейността на Народния театър е свързан следващият силен подтик за разрешаване на този проблем, отразяващ състоянието на чешката езикова ситуация. През втората половина на 80-те години най-накрая бива преодолян принципът, неопускащ на сцената

разбира се, заради пречки от идеен и ценностен характер, заради „противната фриволност“ на неговите романи, които още през 1860 г. авторите на Научния речник (Slovník naučný) на Рижър оценяват като „истински чудовища, родени от диво и непознаващо никакво морално чувство въображение“; значим е и фактът, че авторът на речниковата статия, посветена на Балзак, аргументира своята присъда и със стилистични аргументи (според него Балзак „злоупотребява с предвзети и неестествени изрази и обрати“), и че като най-добри негови романи посочва „Селският свещеник“ и „Иожени Гранде“, но не споменава заглавията на романите „Изгубени илюзии“ или „Величие и падение на куртизанките“, в които салонният, светският разговор като езиково и социално явление има водеща функция (той привежда само обобщаващото заглавие „Сцени от парижкия живот“).

²⁰ Viz S. Utěšený, Lidový jazyk v Stroupežnického Našich furiantech, Naše řeč 37, 1954, s. 115n.

²¹ Автори на посочените произведения са съответно Л. Строупежнички, Габриела Прайсова, А. Ирасек и братя Мръщик.

художествената стилизация на диалектна реч (но това не става нито лесно, нито изведнъж) и това предизвиква появата на серия нови драматургични творби като „Нашите самохвалци“ (Naši furianti, 1887)²⁰, „Нейната завареница (Její rostorkupě, 1890), „Войнарка“ (Vojnarka, 1891), „Мариша“ (Maryša, 1895)²¹. Чешката драматургия се обогатява с текстове, притежаващи трайна стойност, които същевременно са в досег и с реалната езикова ситуация (художествената стилизация на градската некнижовна чешка реч намира място на чешка сцена доста по-късно, едва след края на Първата световна война). Но „буржоазна“ драма, салонна драма и комедия така и не се появяват (едва Карел Чанек прави успешен опит за

театрална стилизация на говоримия книжовен чешки език в разгърната театрална диалогична форма - но тъй като говоримият чешки книжовен език у нас не е стабилизирал и до днес, напълно разбираемо е, че съвременното младо поколение е твърде резервирано към граматургичния език на Чапек, възприемайки го като твърде „неестествен“). Показателен между другото е и фактът, че през 1983 г. администрацията на Народния театър решава след реконструкцията му той да бъде открит с постановки на „Либуше“ и на „Фенерът“ на Ирасек (пренебрегвайки в собствен ущърб и в ущърб на чешката култура „Саломена“ на Агамек и трагедията на XIX в. като цяло). „Фенерът“ е произведение, вписващо се точно в онази линия, която в езиково отношение е свързана с провинциалната, в повечето случаи териториално нелокализирана форма на устното не книжовно общуване. Сложността в развитието на чешката езикова ситуация през XIX в. и нейните рефлексии върху развоя на художествено стилизираната театрална реч има съществено значение и за нашата съвременност. В. Матезиус предупреждава, че поради уникалната сложност на чешката езикова ситуация „у нас произведенията на словесното изкуство, създадени преди сто години, в своята езикова форма са много по-недостъпни, отколкото произведенията, създадени преди двеста, двеста и петдесет, триста години в страни с непрекъсната книжовноезикова традиция“ и се обръща с настойчив съвет към литературната критика: „тя трябва непрекъснато да се връща към миналото и със своя откривателски поглед да търси всичко, което би могло да се присъедини към нашата жива литературна традиция. За да стане едно произведение част от литературната традиция, не са достатъчни неговите качества сами по себе си, необходимо е също така критическата интерпретация да ги превърне в живи и жизнени

стойности, а в това отношение за книжовното ни наследство нашата литературна критика не е направила всичко, което би могла да направи и което е дължна да направи в името на една стабилна литературна култура.”²² Този далновиден съвет очевидно надхвърля рамките на литературната критика и днес може да бъде отнесен имплицитно и към съвременната драматургична, педагогическа и интерпретаторска практика. За целите на съвременния театър чешката драматургия от XIX в. трябва да бъде лингвостилистично адаптирана; това се прави по отношение на високата трагедия, но в малък мащаб и несистемно²³, адаптират се и някои възрожденски комедии – класически пример е постановката на „Всеки с нещо за родината” (*Každý něso pro vlast*) от Клищера, направена през 30-те години от Е. Ф. Буриан. Но по отношение на възрожденската драматургия от втората половина на XIX в., и особено по отношение на онази част от нея, в която мъчително трудно се търси обликът на култивираната чешка сценична усна реч, все още има

²² В. Мамезиус, цит. съч. бел. 16, с. 214.

²³ Прочута е адаптацията на „Драхомира” (*Krvavé křtiny čili Drahoмира ajejí synové*) от Тул, поставена в края на 50-те години на сцената на Народния театър, срв. А. Stich, *Text Třlovy Drahoмиry jako problém dramaturgický*, *Divadlo*, 1960, s. 410n.; през 1987 във Винохрадския театър бе поставена адаптацията на „Завиш от Фалкенщейн” (*Záviš z Falkenštejna*) от В. Халек, дело на Й. Востри, но на този етап като че ли няма шанс да бъде играна на сцена адаптацията на „Саломена”, също направена от Востри (засега съществува само постановка за радиотеатър).

какво да бъде направено. И става дума не толкова за това, че към тази драматургия имаме исторически и морален ангажимент, а най-вече за това, че езиковите ограничения, които налага върху литературата от XIX в. езиковата ситуация, и увеличената поради това дистанция между тази литература и нашата съвременност, нашият езиков усет, нашите езикови и стилови естетически норми в повечето случаи представляват по-скоро повърхностни явления, скриващи

Чешкото възраждане - прочити и почерци

от нас жизнени и въздействащи художествени стойности.

Превод от чешки: *Михаела Кузмова*

Преводът е направен по: Alexandr Stich. *Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi. Lingvoliterární studie.* TORST, Praha, 1996.

Словашкият лингвист Мартин Хатала – професор по славянска филология в университета в Прага

Катарина Седлакова

Сведения за Мартин Хатала откриваме в специализираната чешка литература от края на XIX в. За него пишат авторът на историята на чешката книжовност Й. Бачковски – в своята публикация за приноса на духовенството за чешкия език и литература – както и Шембера, Вълчек, Чех и други. С името на Хатала се среща и във връзка с историята на книжовния чешки език, в чешките изследвания по лексикология, а в по-широк обществено-културен контекст в рамките на дейността на Матица чешка. В *Енциклопедия на словашките писатели* от 1984 г. името Мартин Хатала не се среща. Основни биографични данни за него са поместени в *Биографичен речник* от 1987 г. По верните наблюдения на Е. Йона¹, животът на Хатала е почти неизвестен и ако не беше личната му биография, очевидно и много други значителни събития, свързани с неговата личност, досега щяха да са непознати

или да останат в света на гогодките².

Мартин Хатала (4.XI.1821 г., Тръстена – 11.XII.1903 г., Прага) е словак от Орава. Народно училище и първи гимназиален клас завършва в родната Тръстена, а останалите пет класа в

¹Йона, Е.: Martin Hattala. Jazykovedný časopis, 1953, roč. VII, s. 17.

² В Словакия дълго време не е известно мястото, където е погребан Хатала. За първи път снимка на неговия гроб е публикувана във фотоалбум, посветен на Мартин Хатала и издаден от Матица словенска в Мартин.

погавашните Тръстена, Долне Ухри, Яс Берени и Суботица. През 1841 г. попада в семинарията „Св. Емерих“ в Братислава, от 1842 г. учи теология в Търнава, а в периода от 1844 до 1848 г. като един от най-изявените между „клерниците“ студенти става слушател на виенския Пазманеум. Освен на теологията се посвещава и на славистиката и бохемистиката. По това време участва и в четвъртата чактица „седница“ на Тамрин (10.VIII.1847 г.), в протокола на която е въведено името на „Мартин Хатала, пазманит“ веднага след името на „Ондрей Раглински“. След своето ръкополагане (12.XII.1848 г. в Острихом) Хатала става капелан най-напред в Бзовик около Крупин (до X. 1849 г.), след това в Ходруш около Банска Штявница. В тези места, по стъпките на М. М. Ходжа, в съгласие с младите католически водачи и най-вече в сътрудничество с

О. Раглински, пише своето първо самостоятелно дело *Граматика на словашкия език с добавени примери на чешки* (Grammatica linguae slovenicae collatae cum proxime cognata bohémica). През 1850-1854 г. Хатала е професор по чешки и словашки език в гимназията в Братислава, а от 1854 г. преподава славянска филология в университета в Прага.³ В архива на Паметника на националната книжовност в Прага са запазени и две писма от роднини на Хатала от

³Jóna, E.: Martin Hattala. Jazykovedný časopis, 1953, roč. VII, s. 17.

⁴„Milý Bratku! Zoopatri mi tam Noviny slovenské „Zlaté klasy“ u Jána Václava Rozuma Profesora na c. kr. vyš. reálnej škole. Cena celoročná sa predpláca u nakladateľa Josefa Jelínka 5. zlatých striebra. Týchto noviny mi tak usporádaj, abych každý týden po čísle od nového roka dostával pod mojím názvom; a jak najlepšie súdiš; tak mi predplat, či na štvrť, lebo na pol roka, ja ti vďačne odošlem, lebo jak chceš, matke tvojej odovzdám.

Орава от 1853-1854 г., т.е. от периода именно на неговата дейност в чешката столица. На 28.XII.1853 г. братът – Павол Хатала от Тръстена – освен груго пише за лошата икономическа ситуация като във втората част на писмото моли Мартин Хатала да му осигури вестник „Злате класи“.⁴ В писмото от 1854 г. Павол Хатала пише преди всичко

за случващото се в семейството.⁵

Езиковедските възгледи на Хатала още от самото начало са

⁵List tvoj od dávna túžobne očakávaný som dostal s pripojenými knihami a Zlatými klasami, za ktoré hneď v ten deň povolaja matku i sestru som vyplašil, a obsah listu obydvom vysvetlil. Zo Zvukosloví ale 6. výťiskov som už rozpredal, čo tiež hneď Marke som oddal, ktoré peniaze ona, jak mi povedá, na sastavenú líuku zaťovu vynaložili, za čo i Maria sestra ti ruky bozkáva, a čo d'alsej lásky braterskej sa obetuje. Ti ale vzácní muži, ktorým si zúcty poslal výťisky, srdečne vďaky (jako i já za Zlaté klasy) s pozdravom Ti odkazujú. Nadovšetko J. Miklošica, s ktorým som v nedeli smrtnú na Bobrove, majúc tam kážeň, do priateľského svazku stúpil. J. Korcill strany mluvníc to mi povedal: „že popredy Marke šetko vyplatil, a on za ně podnes nevybral“, Marka ale že s nimi dluh u Hanky a Juraja otcovsky vyplatila; za čo šhecko Ti srdečne ďakuje, a jak v túto chvíľu v mojej izbe vzhikla, že každodenné Boha za tvoje ďalšie zdravie prosit' bude, lebo že verú nemá krom Teba na svete potešenie a že nikdy v takom trápení nebola jak teraz, lebo takého zaťa do domu dostala, ktorý ani tolko, čo by mucha na krídle unesla do hospodárstva neprinesol; tak techdy, že jestli by s Ty na ňu zapomněl, za otcom sa odobrat' musí ale já ju len teším: „něbojte sa strina! Ešte Martin žije a dokud ten žije, dobre je. Čo sa tíka Cholu, tomu tež tvoje city som vjevil, který ťa pozdravuje a že „poznává svoje peniaze v dobrých rukách byt, a preto že sa nestará o ne! Proší ho, Bráček drahý! u Slávy abys Redakcii „Zlatý klas“ vyprosil ešte jeden obrázček Sv. Cyrila a Metoda k číslu 24. týchže novín, lebo p. Nižňanský násihle mi ho vzal – a to mi je najmilší obrázek. Dobře sa tam maj, a na Oravu nezabúdaj! P. Hattala

еднозначни. Като рецензент на Ходжовата творба *Epigenes Slovenicus* той акцентира върху необходимостта от етимологичен правопис. Този принцип прилага и при своята кодификация на словашкия книжовен език. През 1850 г. в граматиката на словашкия език на латинску (*Grammatica linguae Slovenicae*) и като представител на Чешко-словашкото езиково единство се стреми да приближи словашкия към чешкия език. Когато през 1851 г. в Братислава последователите на Л. Щур и А. Бернолак обсъждат дефинитивното узаконяване на единен словашки книжовен език, воден от лични побуди, Хатала пише *Кратка словашка граматика* (*Krátka mluvnica slovenská*), представляваща нормативно ръководство по словашки език, основа на езиковото единство на словаците, която се превръща в норма за по-нататъшни издания на словашки граматика чак до изданието на Цамбел *Наръчник по словашки книжовен език* (*Rukovät' spisovnej řeči slovenskej*, 1902). Въпреки че името на автора на *Кратка словашка граматика* не се

въвежда, а с името на Мартин Хатала не се срещаме дори и в „Предговора“ (както отбелязва Е. Йона, когато между тогавашните писатели и родолюбци Хатала се появява като студент, същият предпочита да остане в анонимност от тактична гледна точка, за да не влезе в конфликт с Виена⁶), на базата на биографични данни и литературни извори авторството се приписва именно на

⁶ След неуспеха на революцията, когато през 1849 г. Ян Колар става професор по славянски старини в университета във Виена, административен и език на обучението в словашката част на Австро-Унгария става словакизираният чешки. Като доказателство за езиковата ситуация и отворена критичност на Хатала привеждаме цитат от неговата критика срещу Коларовата *Славянска Староиталия* (Staroitalia slavjanská), съхранена в Паметника на националната книжовност в Прага: „*Okolo konca života svého dal se týž vytečnik do filologie a vybojoval nám nejen starou Itálii než i více přiležících krajín a to tak šťastne, že naskrze není proč pochybovati o tom, co sám o sobě zapěl slovy: „Báseň jest můj celý život.“ Když se výsledky filologického básnění anebo básnického filologizování jeho, Staroitalia slavjanská, tiskly, potkal sem se náhodou s p. A. V. Šemberou, který po smrti Kollárově řídil tiskem Staroitalie, a na otázku jeho o ceně této odpověděl sem co do podstaty takto: „Škoda času i práce, které Staroitalia stála. Vy budete, přidál sem ještě, nejspíše prvý i poslední, který je celou přectete i to tuším jen proto, že musíte“.*
⁷ Habovštiaková, K.: Bernolákovovo jazykovedné dielo. Bratislava 1968, s. 356.

Мартин Хатала. Същност става въпрос за по-ново виждане, тъй като още през 1968 г. в книгата *Езиковедското дело на Бернолак* (Bernolákovovo jazykovedné dielo) Катарина Хабовщиакова твърди, че *Кратка словашка граматика* от 1852 г. е колективно дело, в резултат на което името на автора не е посочено дори в бележките.⁷ Като професор по славянска филология в Карловия университет Мартин Хатала се насочва към чешки, сръбски, български, руски, старославянски и други езици, за което свидетелства неговата кореспонденция с видни словашки езиковеди, съхранена в Паметника на националната книжовност в Прага и писана не само на чешки, но и на сръбски и немски език. В „Биография на Иван Николов Момчилов“ М. Рагивоев твърди, че в Прага трябва да се намира и кореспонденцията между „чешкия учен Хатала“, както отбелязва

източникът⁸, и българина Момчилов, която въпреки значителните ни усилия не открихме.

През 1855 г. в Прага е издадена *Синтаксис на чешкия език* (Skladba jazyka českého), която „roku 1850 doručil velebný pán Kamenár důstojnému panu opatovi Jozefu Kozáčkovi deset kusů císařských dukátů k tomu oučelů a s tím splnomocněním, aby tuto sumu dle nejlepšího vědomí a svědomí svého, jednomu ze slovenských spisovatelů odevzdal, kterýž by nějakou, zvláště školským potřebám zodpovídající knihu tiskem na světlo vydal. „Dle tohto plnomocnění svého“ – píše řečený důstojný opát a školní rada z Prešporku – „věnují těchto deset dukátů velebnému panu Martinovi Hattalovi, c. kr. mim. professorovi slovanské filologie na univerzitě Pražské, a sice za „skladbu jazyka českého“, kteráž to kniha – i při jinostranné prospěšné působnosti pána původcu podstatným potřebám školským náležitě vyhověla.“⁹ Тогава се заражда и спорът на Хатала с неговите колеги и сътрудници в чешка среда, които го принуждава за кратко време да напише и да издаде в Прага *Защита на Синтаксиса от проф. Мартин Хатала, написана от самия него срещу Й. Ф. Шумавски* (Obraní Skladby prof. Mart. Hattaly proti pánu J. Frant. Šumavskému a proti jakémusi pánu sepsaná jím samým). Посоченото по-горе писмо подчертава качествата на Хатала като специалист в своята област, оценени от широката общественост и доказани от езиковата практика.

Връзката на Хатала с родния словашки, неговата преданост и дълг са документирани и в неговото писмо до Ян Паларик от 23.VI.1860 г., т.е. от времето на пражкия период. Тук той информира Паларик за изготвения учебник *Към началата на чехословашката граматика* (Výklad ročátků

⁸ Радевков, М.: Биография на Иван Момчилов, София 1912, с. 38.

⁹ Архив на Паметника на националната книжовност (оттук нататък ПНК)

mluvniče československé), добавен към първата словашка читанка, издадена през 1860 г. във виенското издателство за

училищни книги. Излязло изпод перото на нейния кодификатор, споменатото писмо представя езиковата практика в Словакия приблизително десет години след излизането на *Кратка словашка граматика*. То е свигемелство и за езиковата ситуацията по време на революцията 1848-1849 г. - период на т.нар. езиков хаос в Словакия¹⁰ - „*Agitácia jeho proti češtine naplňovala ma tou nádejou, že kantorčinu svoju česky písanú budem musieť poslovenčiť. Čo bych veľmi rád bol učinil. Ale teraz je už neskoro. Práve to, že sa Radlinský tak hýbat' počal ku prospěchu slovenčiny, bolo tuším príčinou, že viedenské nakladateľstvo škol. kníh pomáhalo tukuť moju kantorčinu. Už je celá vysádzaná. Len oprava jej sa deje posiaľ. To bude veľkou prekážkou slovenčine, o ktorú som sa svojim spôsobom dávno zasadzoval, žiadajúc medzi iným, aby aspoň dakol'ko čisto slovenských kúskov sa bolo prijalo do Čítanky. Ani k tomu neprivilili. Čo je iste veľmi biedna politika, keď pri tom vezmeme do úvahy, že češtinu doma nohama dajú šliapať a na Slovensku žiadajú, aby bola panujúcou. Dúfam ostatne, že príčinnivosťou vašou napriek mojej kantorčine dosiahnete nejakého uľavenia našej slovenčine. Od zdejších literátov nebojte sa žiadneho značnejšieho odporu. Ten som väčším dielom už já odrazil, vyhrážajúc verejne v Besede mešťanskej, že jestli Vám nedajú pokoj, postavím sa zjavne na vašu stranu a budeme spoločne mlet'. Na Riegra to osobitne dobre pôsobilo. Oznámenie vašej Lipy na obálke 10 fr. Slovníka náučného, presvedčí ťa o tom. Myšlienky tam vyslovené vyvinuli sa v Riegrovi mojou obranou slovenčiny v Besede - Germanizmov a čechizmov však máte sa pilnejšie chrániť než sa to napr. v Lipe robí. Ty na pripojenom lístku s inými chybami vyznačené, oznám i Viktorínovi, aby sa ich budúce vystríhal. Tvoj Drotár sa mi ešte viacej ľúbi než Incognito.*

Smiem-li ti radit', přeštuduj ešte, keď stihneš, nár. spievanky naše, čo

¹⁰ Вж. белѣжка 6.

do jazyka a budeš im vládnut' jako málo kto na Slovensku. To by mal každý urobiť prvej než začne písať. Viktorína pozdrav, odovzdaj mu Hankovo poistenie a pýtaj sa ho i oznám mi, čo mám urobiť s výtisikom Lipy, ktorý Nebeskému poslal a já mu ho nedal a nedám, preto že ho nie hoden, súc vonkoncom človek, ktorý sa tu vůbec opovažuje – a nie bez příčiny. Obrázce rozdaj dl'a svojho nejlepšího zdanía, zvlášte nezapomeň na semenisko, a maj sa čo nejlepšíe na žádost' tvójho najvrúcnějšího priatel'a M. Hattaly.¹¹

Самото писмо доказва и литературните интереси на Хатала. Освен че интерпретира творбата на Паларук *Пътуващият занаятчия* (Drotár) от съержателна гледна точка, той я разглежда и литературноисторически с оглед на нейните послания и на по-широкия литературен контекст. Писмото на Хатала, адресирано до Ян Паларук, в крайна сметка извежда многопосочното участие на Мартин Хатала в тогавашния културен живот, неговия жив интерес към актуалните литературни събития в Словакия, познаването на най-новите изследвания на поколението, сътрудничеството на тогавашната периодика не само от съержателна (литературна) и формална (езикова) гледна точка, но и като осигуряване на материални средства.¹² На словашката езикова проблематика Мартин Хатала посвещава и следващата си публикация – *Граматика на словашкия език* (Mluvnica jazyka slovenského) – издадена през 1864 г. в Будапеща, чийто втори том – *Синтаксис* (Skladba) излиза през 1865 г. като издание на Матица словенска в Банска Бистрица и като първия учебник по словашки синтаксис. И

¹¹ ПНК

¹² Кореспонденция с Добшински – главен редактор на литературното списание „Сокол“.

¹³ Rizner, L.V.: Bibliografia písomníctva slovenského. II. Matica slovenská, 1931, s. 71.

двете части са отпечатани в Прага.¹³

От тематично гледище в своята научна продукция Хатала изследва проблематиката на словашката фонетика, морфология и

синтаксис. В специализираните списания публикува студии за славянската филология, например за аблатива – *За аблатива в славянски и литовски език* (O ablativě ve Slovančině a Litevštině, 1858); коментира критически издадените граматика на славянски езици и групи. В архива на Паметника на националната книжовност е съхранена неговата *Руска и старобългарска граматика* (Mluvnice ruská a starobulharská), написана на чешки език, студиюта *Кратко четене за сръбския език при престолонаследника Рудолф* (Kousek čtení o srbčine u korunního prince Rudolfa) – на немски, и *Хърватска граматика* (Mluvnice chorvátska) – на чешки език.¹⁴

Посочените изследвания, резултат на дългогодишните усилия на автора и на неговия практически лингвистичен опит, издават Хамаловия възглед за епохата. В увода на сръбската граматика четем: „*Všech Srbů bude nyní bez mála do šesti millionů. Bulharů, Chorvátů a Slovinců naopak ani všech pohromade není tolik. Kdo se o tom přesvědčiti chce, nech je spočítá všechny tak, jak to Šafařík učinil, a srovná výsledek o počtem Srbů, který dle téhož, r. 1842 výše pěti millionů obnášel. I povahou mluvy své vynikají Srbové nad ostatními tři pobratimce své, z kterékoli strany ji do úvahy vezmeme a srovnáme o kteroukoli ze tří ostatních. Nejhuř ob stojí vedle srbčiny bulharčina. Kdo tu i onu slyší a komu jde o holou pravdu, ten neomylně přilne láskou neodolatelnou ke srbčine. Teší-li se v čistotě a jasnosti hlásek, najde ji v srbčině ve mnohem větší míře nežli ve kterékoli z nářečí jihoslovanských a najmě v bulharském, který posud užívá co samohlásky moutného, nečistého v, na pr. v národním jmeně svém Bългарin anebo Bългарin, srb. Bugarin. ... Bulharčina ze všech nářečí slovanských vzala největší skázu, zachovavši jen chude zbytky z někdejšího skloňování jmen. Je kromě toho obtížena artikulem, jehož stopy i ve slovinčině pozorovati najmä ve spisech, kterými se literatura*

¹⁴ ПНК

¹⁵ ПНК

její v novější době počíná, na př. v Trubařových, Dalmatinových

*a jiných. Obě jsou proti srbčine přeplněny slovy cizími.*¹⁵
 A в бележкуме накрая е отбелязано: „*Mluvnice illyrská není ještě podnes ustálená a završená. Příčiny toho jsou Přerozmanité. Nejdůležitější z nich je rozličnost náboženská. Z užívání cyrillčiny v službách b. u Srbů vzniklo a podnes panuje to domnění, že obecná srbčina nic není jiného, než špatná, tureckými slovy a spůsoby mluvení promíchaná obluda anebo potvora cyrillčiny. Ti, kteří v knížetství srbském vzdělanými býti chtějí, usilují podnes domácí své nářečí, jako se domnívají, cyrillskými posvátnými slovy a obsahy zdokonaliti. Obecná mluva jim ještě podnes často: „sviňarski i govedarski jezik“ (Vuk V.), kterýby se jen sprostým sedlákům a pastýřům k užívání ponechati měl. Jen od toho času, co Vuk odhodlaneji se obořil na nerozumné tyto zvelebovatele cyrillčiny, prodírá se obecná srbčina živěji do knih. Odpor proti ní je mezitím podnes tuhý. Cyrillizování není schylku atd.*“¹⁶

В *Руска и старобългарска граматика* се натъкваме на интересно лингвистично становище, отнасящо се до правописа, което формулира основните разлики между отделните правописни принципи. Тук Хамала дефинира личния си езиков избор при употребата на този или онзи правописен принцип в своите езиковедски изследвания върху отделните славянски езици: „*Psáti znamená vůbec: myšlenky své viditelnými znaky na jevo dávatí. Spůsob, kterým se to děje, nazývame pravopisem. Všecky pravopisy co jich jen stáva, jsou buď na vyslovování dle známe zásoby: “piš tak, jako mluvíš”, buď na slovospytu anebo konečne dílem na vyslovování a dílem na slovospytu a historickém podání osnovaný. Pravopis dle vyslovování spořádaný sluje fonetickým, na stavospyte založený etymologickým; fonetickoetymologickým anebo historicko-etymologickým konečne ten, který se dílem vyslovování a dílem slovospytu anebo historického podání drží. Čistě fonetické*

¹⁶ ПНК

pravopisy vládnou jazyky najstarobylejší vzdělaností proslulými, na

*př. řeckým. Foneticko-etymologickým se honosí latina a většina nářečí slovanských. Historicko-etymologické pravopisy jsou většína románských jazyků, na př. francouzštině, oblíbené.*¹⁷
 За принципа и могола на езикова когификация Хамала пише:
*„není ani mezi živými ani mezi mrtvými jazyky písemnými, jejichžto dějiny známe, žádného, který by tak libovolným a násilným smíchaním rozličných nářečí byl vzniknul; Základem aneb osnovou a takorča duší každého z nich je některé z skutečných nářečí neb aspoň podřečí jeho, jako na př. římské latinského, saské nemeckého, pařížské francouzského, toskánské vlaského, prazké českého, moskovské ruského atd’.*¹⁸

Защитава автентичността на старочешките Зеленохорски и Краловедворски ръкописи от нападките на Ян Гебауер. На него е посветена голяма част от материала, запазен в архива на Паметника на националната книжовност. За тази си дейност спечелва критиките на позитивистичната наука, а благодарение на своята неотстъпчивост влиза в конфликт с езиковедите (Ф. Миклошич, А. Шлайхер). Своите критики и полемики Хамала помещава в *Острило на чешкия език* (Brus jazyka českého), което е означено и като „*статия за историята на просветата въобще и по-специално за славянската и чешката*“. Съавтор е и на Ригеровия *Научен речник* (Slovník naučný).¹⁹ През 1858 г. става член на Римската академия, през 1861 г. – на Кралската чешка научна общност, през 1862 г. – на Петербургската академия, а през 1867 г. – член-кореспондент на академията в Загреб.²⁰

На фона на своето време делото на Мартин Хамала бледнее в сравнение с това на Добровски, Шафарик, Палауки и други.

Признат е именно необикновеният му талант, върнатата му

¹⁷ ПНК

¹⁸ ПНК

¹⁹ Вж. бележка 11 – писмо до Ян Палауки.

²⁰ Biografický slovník. Zv. II., Martin 1987, s. 294.

памет и усет към плодотворната идея. От друга страна, са изтъквани неспособността му да реализира правилно своите мисли, недоброто отношение към

младото поколение, свадливостта.

Дейността на Хатала в Карловия университет от назначаването му за редовен професор и същата в областта на чешкото езиковедие след дебюта на Ян Гебауер не може да се тълкува като положителна. В неговия маниер от този период често се прокрадват дребнави възгледи или такива, които са защитавани от тесен кръг хора, типични за тогавашния университетски климат и академична общност.²¹ Независимо от посочените „негативи“ Мартин Хатала безспорно се нарежда сред изявените по това време езиковеди Гебауер и Бартош, сред Добровски, Юнгман и Шафарик.

През 50-те и 60-те г. на XIX в. Мартин Хатала е на върха на своите творчески сили както в професионалната си област, така и в университетската си дейност. През следващото десетилетие престава да твори активно. Когато на 11.XII.1903 г. почти забравеният университетски професор в пенсия умира, излезлите след смъртта му некролози са необичайно критични.²² За кратката си дейност в Словакия Хатала е забравен, а известните му поправки върху словашкия език са изместени през 1902 г. от неизбежната промяна на Цамбел в областта на фонетиката, морфологията и синтаксиса. За отчуждаването му в Чехия допринасят неговите спорове с водещи представители на обществения живот. Всъщност делото на Мартин Хатала не принадлежи само на чешкия или словашки контекст. Със своята дълбочина и тежест още от самото начало то надживява границите на националното и неизменно се интегрира в широкия европейски славистичен контекст.

²¹ Jóna, E.: Martin Hattala. Jazykovedný časopis, 1953, roč. VII, s.32.

²² Jóna, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej. Bratislava 1985, s. 164.

Библиография:

Архив на Паметника на националната книжовност в Прага
Vačkovský, F.: Přehled dějin písemnictví českého z let
1848-1898, Praha, 1898, s. 182.

Vačkovský, F.: Zevrubné dějiny českého písemnictví
doby nové., I., Praha, 1886.

Biografický slovník. Zv. II., Martin 1987, s. 294.

Habovštiaková, K.: Bernolákovo jazykovedné dielo.
Bratislava 1968, s. 356.

Jóna, E.: Martin Hattala. Jazykovedný časopis, 1953,
roč. VII, s.32.

Jóna, E.: Postavy slovenskej jazykovedy v dobe Štúrovej.
Bratislava 1985, s. 164.

Радивоев, М.: Биография на Иван Момчилов, София 1912,
с. 38.

Rizner, L. V.: Bibliografia písomníctva slovenského. II.
Matica slovenská, 1931, s.71.

Херакъл в нас

Ярослав Крейчи

*Нима не стига, че „търчи“ подир молитите, че
пура след пура от кесията до уста „надига“, че
вместо сред природата по толи ходи, че тесо и
кнедаи „пробожда и тушка“ и с хауба бира
мишиците си „тренира“, че сутрин-саедобед е в
кафенето, а вечер в кръчката, що ту пара стига с
достойно упорство „да устои“ напира.¹*

(Мирослав Турш за младия чех)

През XIX в. предимно Мирослав Турш отхвърля чешката пасивност и специфичното чешко бягството от

¹ Miroslav Tyrš, O příčinách upadání a prostředcích k obživení jednot sokolských – M. Tyrš, O sokolské ideji, Praha 1932, s. 75.

² „Сокол“ – патриотично просветно гимнастическо сдружение, създадено през 1862 г. от Мирослав Турш и просъществувало до средата на XX в. Организацията е забранявана както от немците (през 1941 г.), така и от комунистическата власт (през 1948 г.) След 1989 г. дейността на сдружението е възстановена. (Бел. прев.)

³ Мелиоризъм – от лат. melior „по-добър“, философско учение, което заема средно положение между оптимизъм и песимизъм и според което съществуващият свят не е най-добрият, нито най-лошият, но той може да върви непрестанно към подобрение и усъвършенстване. (Бел. прев.)

насилието. Той категорично порицава **пасивността**; бездействието означава да си зависиш от обстоятелствата, в които има нещо зло и нечовешко. **Само енергичната и несломима воля може да съхрани чехите**; става дума за действие. В соколската² теория и практика Турш развива чешката мелиористична³ активност, която става истинско вдъхновение за значими национални дела. Всичко, което се върши, може да се прави по друг начин и по-добре. Тази проста

мисъл е в основата на националната философия, която формулира Турш. За всеки напредък най-опасната пречка е задоволството. **Вечното движение и вечното недоволство** трябва да станат жизнено правило. Турш критикува погрешното отношение на чехите към чужбина, чешката неспособност да се учи от чужбина, **чешкото еснафство и ограниченост**. Той препоръчва на народа да се „освежава чрез Европа“, да прекрачва границите и „повечко да пребивава отвъд чешките планини“, за да бъде завръщането креативно. Трябва да се познава всичко, което се прави на други места, и то не само от мъртвите описания в книгите, а от живите народи и чрез пътуване. Да пътуваш в чужбина и да я проучиш е необходима основа на живота. Но не бива само да се подражава на нещата в чужбина. Напротив, откритото там трябва да се усъвършенства и подобрява. Чехът не бива да бъде само зрител, движението и напредъкът са сили, които правят възможна перспективата за бъдещето на чешкия народ. Чехите трябва се съобразяват с две истини. Първо, с истината, според която в историята малкият народ трябва да бъде по-активен от големия народ: „...от това произтича преди всичко истината, че колкото по-малки са народите, толкова по-голяма дейност трябва да развият, за да бъдат и да останат забележителни членове на човечеството въпреки по-скромния си брой. И че толкова повече трябва да се грижат за стабилното си развитие и движение напред.“⁴ Светът непрестанно се обновява и никоя нация не трябва да старее, **унието, равнодушието и отпадналостта на нацията са знак за нейната гибел**. Другата истина изисква малкият народ всячески да се старее **да запази своята бодрост**.

Мирослав Турш обръща внимание и на онези недостатъци

на чешкия национален характер, които вече са били обект на

⁴ Úvahy a řeči dr. M. Tyrše. Pořádá dr. Josef E. Shejner, Praha, 1894, s. 9.

критика. Палацки, също като Турш, подчертава решаващата **роля на гребната всекидневна работа**, важността на комплексните и на специализираните действия и на разделението на труда в националното движение. Срещу най-съществените недостатъци на чешкия характер Турш издига основните соколски девизи, чрез които иска да преодолее лекомислената чешка склонност към външни ефекти, повърхностния и непостоянен възторг, прибързаното въодушевление, което скоро преминава в слабост и униние, равнодушието и бездействието. Тези недостатъци на националния характер са проявление на **чешка суета и самолюбие**. Именно този кардинален недостатък пречи на общите дела на нацията. Но чехите са слепи по отношение на суетата. Заради нея те са **неспособни да признаят грешките си** и да коригират поведението и действията си. Когато чехите са упрекнати в нещо, те се обиждат, въпреки че никой не е без кусури и че всеки допуска грешки. Чешката суета пречи най-много на мъжеството в „Сокол”. Резултат от суетата са и **непрестанните панегирици**, ласкателства и чешкото „китайско задоволство” от себе си. Турш е остър критик на чешката мекушавост, безразличие и пасивност. Той безкомпромисно отхвърля идеята чехите да **разчитат на чужда помощ**, а „сами да стоят безучастни”. За основателя на физкултурното гружество „Сокол” съсредоточаването върху собствените сили е нещо, което се погръбча, девизите, от които се ръководи „Сокол”, създават нещо като морална хигиена за нацията, която изхожда от принципа за личната активност и отхвърля идеята да се търси помощ от други. Турш често привежда примера от гръцката басня за коларя, който не можел да се справи сам в неволята си. Веднъж той попаднал с каруцата си в мочурище и започнал да вика Херакъл на помощ. Когато накрая Херакъл се появил, вместо да му помогне, той казал на

коляра: „Подкарай конете и си помогни сам!“ Съзателят на чешката физкултура твърдо **отрича използването на славното минало за историческа патерица** и препоръчва по-активно участие в „напреварата на нациите“ в създаването на напредъка. За Турш чешкостта не е преди всичко борба срещу някой, който е чужд, чешкостта не е сведена и до простото „догонване на Европа“. Турш е ориентиран повече хуманно, отколкото национално, повече европейски, отколкото национално. Той пропагандира позитивен завој към всички европейски нации, които имат развита култура и цивилизация. **Към културата спада собствената запазена енергия**, доброволното подчинение, да разчиташ на себе си – идеи, които Турш събира в **принципа „само от себе си можеш да очакваш всичко“**. Непродуктивният чешки яг и фантазия преминават критичната граница и гразят въздушни кули и идват от убеждението, че съществуват идеална личност и обстоятелства. Всичко това води до там, че **в критичен момент чехите не разчитат на собствената си изобретателност**. Турш е мелиорист на чешкия национален характер, привърженик на принципа, че нещата, сътворени от човека, не са толкова съвършени, че да не могат да се подобрят. Затова подтиква народа да разчита на собствените си сили, кара го да бъде инициативен и активен в своята изобретателност, която да преодолее чешката нетърпеливост, рушаща критическата преценка, и чешкото **разединение**, в което Турш като философ и естет на чешката физкултура вижда един от най-трагичните недостатъци на чешката нация. Мирослав Турш е велик **национален педагог**, съватор на националната програма както Палацки, Хавличек и Масарук. Соколската му философия в есето „Нашата задача, посока и цел“ (Náš úkol, směr a cíl) разглежда основните недостатъци на чешкия национален характер. Неговата

философия на действията оказва дълбоко влияние върху чешкият национален характер. Тириш иницира ново „национално движение”. Той е **учител по „свежест на нацията”** и издига лозунга „Херакъл е в нас”. Загълбоченото изучаване на гревността го довежда до твърдото убеждение, че да разчиташ на собствените сили не е божествено качество, а прамодел за всички граждански добродетели при гърците. Херакъл, който е символ на освобождаването на човека със собствени сили, става учител на чешкия народ. В чешката история и в процеса на възпитание на чехите в твърдост на характера Мирослав Тириш е **най-големият критик на илюзията, че освободителят на нацията ще гоиде отвън.**

Превод от чешки: *Адриана Недева*

Преводът е направен по: Jaroslav Krejčí. *O česství a evropanství*. 1 díl. Osnabrück, 1989

Да се крият недъзите на един народ вреди на самия народ

Ярослав Крейчи

Вече сме за стях на света, защото в Чехия да бъде чех на чеха е противно...¹

(Антонин Ярослав Пухмайер, 1802)

.... идиосинкразията, която те обзема винаги, когато си потисля, че това, което ви изпращам с горещо сърце, трябва да бъде подушено от управляващите кучета, за да видят дали тирише според техните изисквания. Нямам нищо да ви кажа, за което не би трябвало да знае целият свят: че сърдечно ви обичам, че високо ви уважавам, че стоя зад вас и че на вас пожелавам доброто, което пожелавам на саия себе си, това не е и не трябва да бъде тайна нито

¹Josef Václav Sládek, České znělky.

²Франтишек Палауки в писмо до Карел Хавличек Боровску след завръщането му от Бруксен. Виж К. Н. Borovský, Válka s hloupostí a zlobou. Praha, 1983, s. 283.

³Karel Havlíček Borovský, Slovan a Čech, Pražské noviny 1846. Този текст на К. Х. Боровску е публикуван като приложение в книгата на Ем. Халулни „Видни създатели на националната програма: Юнгман, Хавличек, Турш, Масарук“ (E. Chalupný, Přední tvůrčové národního programu: Jungmann, Havlíček, Turš. Praha, 1921, s. 92.

между приятелите ни, нито сред враговете ни. Винаги когато ви пиша, ме обзема гняв, като знам, че писмото ми ще бъде прочетено не толкова от вас, а от говеда в човешки облик. И си припомням думите от Библията – не хвърляйте бисери на свинете.²

(Франтишек Палауки)

Единственият и истински неприятел на нашия народ сме самите ние.³

(Карел Хавличек Боровску)

*Обществото е основа на всичко добро на земята. Ако
всичко се държи под похаупак, без да се подчинява на съда
на обществото, нищо няма да подобрим и завинаги ще
бъдет осъдени на сантименталност, а другите народи ще
ни изпреварят във всичко.*⁴

(Карел Хавличек Боровски)

*Никога не можах да падна до тъй жалкото разбиране за
чешкия народ, че да очаквам по-доброто му бъдеще от
някое чуждо правителство или двор.*⁵

(Карел Хавличек Боровски)

Най-важната задача на чешката нация през XIX в. е тежката битка за оцеляване. Чешкият начин на борба започва със защитата на езика и народността от подигравките и унижението на нацията и на чешкостта. Чехите твърдо се борят да останат чехи. Но самосъхранението на нацията нямаше да бъде възможно, ако бе ограничено само до отделната личност. Битката за оцеляване е могъщо дело на нацията, **това е отбранителна и спасителна битка, свързана с дълбоката тревога за живота на нацията.** През 1802 г. Антонин Ярослав Пухмайер пише следните стихове:

*Вече сте за стях на света,
в Чехия да бъде чех на чеха е противно*

При първите опити да се опише чешкият характер на границата между XVIII и XIX в. се правят апологетични усилия да се очисти чешкото име от позорните качества (ленивост, глупост, злонамереност, флегматичност), приписвани на народа. През първата половина на XIX век чешките списания отразяват различни възгледи за чешкия народ – както похвални, така и

обидни; пишат се неща от типа: чехите имат чудесна памет, добре

⁴ Пак там, с. 21

⁵ Karel Havlíček Borovský, Národní noviny 21.12. 1849

и лесно учат чужди езици, имат талант бързо да напредват в науката, работливи са, постоянни, упорити, смели и винаги весели.

Началото на критиките към чешкия национален характер откриваме в трактата на Йозеф Юнгман „За чешкия език“ (O jazyku českém), публикуван в списанието на Нейедли „Хласател“ (Hlasatel) в Прага през 1806 г. Юнгман иска любовта към родината да се свърже с любовта към останалия свят, т.е. за него **истинското световно гражданство има смисъл само когато е съчетано с любов към родината и към родния език**. Той критикува **родоотстъпничеството на чехите** и подчертава моралното значение на патриотизма. Той вижда причината за упадък на народността и във външния гнет, на който е подложен чешкият народ. Юнгман издига позитивна национална програма и обявява, че освобождението на чехите зависи от самите тях. Той създава **програма максимум** като най-висша цел на чешкото национално възраждане и **програма минимум** за краткосрочните практически задачи. Смело заема позиция срещу външните и вътрешните неприятели на чешкия народ. Изисква от всеки чех да помогне за възкресяването на народа си. При реализирането на програмата за национално възраждане Юнгман проявява идеалистичен плам и безстрастен реализъм. Той е привърженик на славянството, но същевременно остро критикува чешката младеж и чешкия народ. В писмо до Антонин Марек от 15 ноември 1808 г. той пише: „Повечето хора са тайлуни, вървят с тълпата. Ако днес Господ им даде чешки крал, ще видите как ще захвърлят неискрите вестници. И не по убеждение, а защото са тайлуни.”⁶ Юнгман се обявява срещу алкохолизма, срещу пиянството, срещу „**ракиената чума**”, които по това време влият

пагубно на чешкия народ.

Франтишек Палацки разглежда

⁶ Em. Chalupný, Přední tvůrčové národního programu ..., s. 15.

недостатъците на чешкия народ в статията си „Поглед върху старочешката топография, особено върху вече понемчените райони” (Ohlídka ve staročeském místopisu, zvláště krajův ropětčepných, 1845). Най-големият чешки историк вижда причините за понемчването на чешките области не само в следствията от поражението при Била Хора, но и в недостатъците на чешкия характер: *„Чехът и славянинът умеят много по-добре да се държат в нещастие, откогато в щастие. Той е фин и способен, усърден, находчив, ревностен и неотстъпчив, но похотлив и лекомислен, не мисли за бъдещето и е непостоянен, буен и страстен. По-лесно му е да се печели имот и стоки, откогато да запази придобитото. Спечеленото днес още днес ще пропиее, а ако не днес, то утре. Чешкият фабрикант умеє да печели, но не и да пести. Едва станал собственик на неголямо състояние, веднага си играє на господар, купува деаикатеси, облича се богато, домогва се до по-висок статут, а не мисли за бедите, които вероятно вече го чакат и може би още утре ще го запратят в каата.”*⁷

В плен на суетата са попаднали преди всичко чешките жени. Няма на света друга страна, в която **на богинята мога да се служи толкова страстно и всеотдайно** и да ѝ се принасят толкова жертви, колкото в Чехия. Още Далимил през XIV в. посочва суетата и буйността като прчини за упадък на народа. През XVII в. и Коменски критикува чешката суета. Иржи Подебрадски дори издава закони, които е трябвало да я ограничат. Преди Тридесетгодишната война земските сеймове периодично се занимават със **закони за разкрсяването**. Например на селските жени е било забранено да носят копринени рокли и златисти шанки. Според Палацки немците са по-хладни, по-благоразумни и по-предпазливи и успяват не само да се

сдобият с имуществото, но и да го управляват. Немецът обича да си хапва и пийва добре, но по-малко

⁷ Palacký o vadách našeho národa – Naše doba. Revue pro vědu, umění a život sociální, X, 1903, s. 881-882.

се увлича и жагува за лакомства, разкош и скъпоценности и мисли повече за бъдещето. Другите недостатъци на чешкия народ са резултат от потиснатото национално чувство. Чехът е спяно привързан към патриотизма, но е **неинициативен**. Не се учи от ставащото в чужбина, а когато се увлича по новости, става гума по-скоро за **пасивно наподобяване**, отколкото за активна дейност. Копнежът по новото е насочен повече към употребата, отколкото към творчеството. **Също така чешката толерантност и умереност** имат своите недостатъци, тъй като чехът се дистанцира от насилието и предпочита да търпи неправдата, вместо да я върши. Чехите още през Средновековието са били наричани **маймунски народ**, защото имитирали всичко, което видели у съседите си. **Палацки е разбрал, че навикът да се скриват недъзите на един народ е преди всичко във вреда на самия народ**. Който иска да се справи с недостатъците си, трябва да ги познава. Едва тогава ще намери точните средства, които ще му помогнат да се предпази от тях:

*“И за двете е нужна енергична воля, но такава, която се отличава не толкова с паат, колкото с твърдост и постоянство. С гърмежи и шум нищо няма да постигнем, а само с тихи, верни, искрени и постоянни усилия, които няма да се съблазнят от разкоша и от ужасите няма да се изплашат. Разумното морално възпитание трябва да бъде изведено на най-високо ниво в нашата нация...”*⁸

Палацки смята, че отстраняването на националните недостатъци и преди всичко **рационалното морално възпитание** са преграда срещу германизацията.

Рационалното морално възпитание трябва също така да залегне в основата на чешкия патриотизъм. Някои недостатъци на националния характер, разкрити от Палацки, като суетата, липсата на предприемчивост, равнодушието и пасивното отношение към насилието, по-

⁸ Пак там, с. 883.

късно отново стават обект на

критика. В периода преди Била Хора Палауки открива черти на чешката нация, които по-късно изчезват, като например твърдата решимост, с която според Плауки чешката нация винаги се е отличавала. Но в чешката набожност по времето на Карел IV, а и по-късно Палауки вижда болезненост. Според него в тази набожност има повече страдание, **отколкото радост**.⁹ От чехите според Палауки лесно може да получиш вярност и послушание, но който иска да използва „висшите“ чувства, трябва първо да ги заслужи.¹⁰

Чешкият народ се опитва да намери правилния път към своето самосъхранение. Най-старата и най-разпространената опора на самосъхранението е **лозунгът за славянската взаимност** – малочислеността и слабостта на народа се компенсират с присъединяването към славянството. Последователите на този лозунг не са се колебаели да пожертват дори чешкия национален характер в името на обединението на славяните чрез един общ език. Пътят, по който тръгват Колар, Юнгман и Шафарик обаче е неприемлив за поколението на Палауки и К. Х. Боровски, което поставя чешкостта на първо място. Идеята за славянството е заменена с тезата за самостоятелността на нацията, решена сама да осигури съществуването си и да не чака помощ от други славянски народи. Но новият път от славянската взаимност към чешкостта не означава край на панславизма. Карел Хавличек Боровски (1821-1856) е **първият критик на чешкия панславизъм**. През 1846 г. във вестник „Пражске новини“ той публикува известната си статия „Славянинът и чехът“ (Slovan a Čech). В нея той обявява, че славяните не са един народ, а група народи, които са толкова различни, че чехът, който се присъедини към група

⁹ Fr. Palacký, dějiny národa českého. Praha, 1874, s. 21.

¹⁰ Fr. Palacký, Idea státu rakouského. Praha, 1907, s. 56.

славянски народ, е също такъв родоотстъпник, какъвто е и французинът, който стане немец. Чешкото национално

самосъзнание на К. Х. Боровски е насочено срещу немците и срещу илюзорното обединение на славянството. Чехът може да живее и ще живее и без опората на осемдесет милиона славяни. К. Х. Боровски оценява твърде негативно и руския панславизъм:

„Руските панслависти са твърдо убедени, че някой ден всички славянски земи ще бъдат под тяхна власт!!! И чакат с нетърпение гроздето, което ще им родят лозята в Далмация. Тези господа казват за всичко руско, че е славянско, за да могат после всичко славянско да нарекат руско.”¹¹

Той критикува чешкото схващане за патриотизъм: **националността не е просто езиково и филологическо явление**, нацията е многостранно явление. Патриотизмът трябва да се задълбочи с критика, смята той.

Повърхностният патриотизъм е типичен за чеха. Повечето чехи „само на повърхността са отгадени”, но не се грижат за специализираното образование, което е много важно за развитието на нацията. **Патриотизмът не е само да радваш, но и да преследваш реален успех.**

Националният характер трябва да изхожда от голата неподправена истина, от самия чех, който може да се справи и сам, без да разчита на осемдесет милиона славяни. Да не се боиш от работа и пречки, да не разчиташ на друг и сам да се справяш – това би трябвало да бъде основата на националния характер. Нацията не трябва да търси неприятелите само извън себе си. К. Х. Боровски смята, че единственият истински неприятел на нашия народ сме самите ние. Част от критиката на патриотизма и от преодоляването на повърхностното родолюбие е строгият съг. Образоването на хората и популяризацията на науката са част от истинския патриотизъм. Моралната

¹¹ К. Н. Borovský, Slovan a Čech – vizж приложението в Em. Chalupný, Přední tvůrčové národního programu ..., s. 88.

неподправеност на чехите е гаранция за добър национален характер. **Чехът трябва да бъде най-напред усърден, работлив,**

честен, образован и чак след това патриот.

Истинският патриотизъм не е възможен без публичната критика, която е инструмент за напрежка на нацията. Нация, която не се съобразява с тази критика, не може нищо да стори и е обречена винаги да бъде задминавана от другите нации. К. Х. Боровски вижда в грижата за дребните потребности важна народополезна дейност, затова пише за реформа на образованието, за основаване на чешко техническо училище, за идеалния модел на чешкия град. Той обмисля културното и икономическото самоуправление на чехите, социалната политика, отговаря на въпроса какво е община, каква трябва да е програмата на чешкото самоуправление и на обществения живот, подчертава свещеното задължение на всяка община да бъде винаги в крак с напрежка в образованието на своето време. К. Х. Боровски вижда източника на всеобщото благо в духа на независимостта, настоява за политическа **смелост** и отстоява тезата, че народът трябва да си помогне сам. В „Народни новини“ през 1849 г. пише:

„Никога не можях да падна до толкова жалкото разбиране за чешкия народ, че да очаквам някое чуждо правителство или двор да се погрижат за по-доброто му бъдеще.“

Хавличек формулира **вътрешната програма на чешката нация**, която изхожда от делата и усилията на самата нация. Радикалните възпитателни изисквания на Хавличек са **критика на чешката вялост и мързел, на чешкото малодушие**, те целят да мотивират новата инициативност и усърдност на чехите. Хавличек подобно на Палацки не се задоволява с това, че се пишат книги и не се отделя внимание на това, което се случва със съседните народи. **Протестът си срещу болестната книгомания** той изразява с известната си критическа статия за творбата на Тил „Последният чех“ (Poslední Čech). Излязла в „Ческа вчела“ през 1845 г., тази публикация настоява за полагането на реални усилия за издигане равнището на

Чешкото възраждане - прочити и почерци

народополезната работа. Хавличек е бил интелигентен практик, а не само производител на хартиена мъдрост. Още преди Сладек той установява, че трябва да се променят не книгите, а че „народът трябва да има друга кръв”. Да се давиш в печатарско мастило не е признак на политическа мъдрост. Той е първият, който дълбоко подчертава истината за активния национален живот, т.е. че всяка нация трябва да разчита сама на себе си. Хавличек **формулира ново съзнание за гаранциите за националното съществуване**. В интензивната и последователна народополезна работа той вижда преди всичко гаранция за националното съществуване. Според него основната предпоставка на националния живот е собственото усилие, без да се разчита на чужда помощ. Образоваността, увереността в собствените сили и личната отговорност, работливостта, дребният, постоянен труд, лишен от блясък, модерната стопанска дейност, смелостта, това **свързва националната активност с цивилизационните течения на XIX в.** Европа трябва да бъде догонена. К. Х. Боровски разширява критиката към народните и морални недостатъци на своите връстници, чието начало е поставено от Юнгман и Палацки.

Превод от чешки: *Адриана Недева*

Преводът е направен по: Jaroslav Krejčí. *O češství a evropanství*. 1 díl. Osnabrück, 1989

Славянските побратими

Иржи Рак

„Ако някой народ изобищо може да се гордее с разпространеността и величието на своя език, то славянинът има най-голямо право за това. Една четвърт от цялата територия на света принадлежи на славяните...” С тези думи Йозеф Юнгман започва встъпителната лекция при откриването на курсовете си по чешки език за богословите в Литомнержице. В нея той успява най-сполучливо да долови и да предаде основните доводи на водещия чешки патриотизъм относно пламенното възпитаване на славянската взаимност. Чехите не бива да се чувстват изгубени в своето пълно обкръжение от „немското море”, защото не са сами. Те все пак са част от големия славянски народ, който е сред най-могъщите в Европа. Те обаче са част и от многото исторически парадокси, като този, че корените на представата за славянските народи като единна етническа общност водят още през XVIII в. от Германия. Точно там нарастващият интерес към голямата Руска империя на изток, която тогава все по-настойчиво се прикрепя към европейската политика, води до развитие на изучаването на славянските езици и нрави. Сред немските „апостоли на славянството”, които сериозно повлияват и на чешкото мислене, на първо място трябва да се отбележи името на философа и филолога Йохан Готфрид Хердер. Според неговите представи основата на народността са езиковите общности (и тази негова идея, разработена по-късно от грузия немски мислител Вилхелм фон Хумболт до тезата, че езикът е „еманация на народността дух”, е намерила в чешката патриотична среда благодатна почва за по-нататъшно развитие), които съвместно оформят уникалния характер („духа”) на всеки отделен народ. Когато прилага възгледите си върху славянските народи, той

достига до извода, че става дума за един млад етнос, чието по-добро бъдеще тепърва му предстои. Хердер смята „гълбовия характер“ на славяните за тяхна специфична черта на характера и оттам извежда вярата в общочовешкото послание на славянството като носител на хуманността.

Представата за славянското национално единство като една от опорите при преодоляването на националния скептицизъм в Чехия се развива в две посоки. Първата, политически по-достоверната, произтича от факта на включването на чешките земи в рамките на Хабсбургската монархия – от 1804 г. до самостоятелната Австрийска империя. Всъщност славянските народи образуват значителна част от нейното население и концепцията за тяхното национално единство е могла да създаде условия и за тяхното политическо обединяване, а покрай това и за спечелването на по-изгодно положение. Един от първите, който ясно формулира тази мисъл, е „патриархът на славистиката“ Йозеф Добровски. Направил го е на 25. IX. 1791 г. в речта, с която се обръща към императора (и новокоронования чешки крал) Леополд II от името на Кралското чешко научно дружество. Речта е озаглавена „За стабилната вяроност, която славянският народ е поддържал толкова време към австрийския дом“ и може да се смята за истинска идейна основа на по-късните австро-славистични отношения. Тук Добровски споменава големия брой славянско население в монархията и от това извежда неговото икономическо и военно значение, на което би трябвало да отговаря и подобаващата грижа спрямо това население от страна на държавата. Оттук следва, че ние, чехите, се аргументира той, *„като корен на онзи велик и нашироко простиращ се славянски народ, смятате това за своя най-голяма слава, че единствени сред останалите славянски националности съхранихме нетския императорски дом с цялото му величие и сериозност, и че с общите усилия на всички останали славянски народи можем да защитим в бъдеще австрийското управление от неприятелски нападения ...“* и затова също заслужаваме династията и държавата да ни предоставят подкрепа за чешките национални интереси. Конкретно тук Добровски

предлага познаването на чешкия език като изискване „за всички чиновници и съсловия в областите Чехия и Моравия”. Само мимоходом може да се спомене, че понякога и „патриархът” Добровски изпада в месуански пристъпи на славянския ентузиазъм. Например през 1795 г. той мечтателно пише на Вацлав Фортунат Дурих: „Бог ще направи със славяните още велики неща по света. Вероломният краа ще загуби пруска Силезия, която принадлежеше на Чешкото кралство, Саксонците - Лужице. Неизмеримо ще се благоустрои Чешкото кралство. Ще разцъфти и Полаша, наказана заради запущането на майчиния си език. Ще се увеличи многократно руското владение и ще се простира чак до прага на Персия и Индия. Това означава, че славянският народ отново ще достигне онези територии, които е притежавал първоначално. От всичко това ще се оформи общност от езици и националности под знака на Провидението. Друг ред на нещата идва, друг обрат започва. Който е бил първи, ще бъде последен.” Това изказване си струва вниманието не толкова заради своята куриозност, колкото, че по него може добре да се документира традиционната чешка националистична оптика. Докато приведенният пасаж, произлизащ от лично писмо, често е цитиран и оценяван с похвали, то съмненията на Добровски относно автентичността на Зеленохорския ръкопис, изложени на страниците на научни издания, са отхвърляни като проява на душевно отклонение.

Другата линия на развитие на славянската идея се е състояла от мъгляви представи за славянско национално единство и развиващите се от него еднаквост на характера и съдбините в миналото и в бъдещето. На практика обаче, както се изяснява по-нататък, под идеална славянска общност много често се е разбирало подчинение на славянските народи на руските политически интереси. Голямото чешко русофилство естествено произтичало от факта, че Руската империя на прелома между XVIII и XIX в. всъщност е единствената самостоятелна славянска държава (за неславянските народи в царската империя от тази гледна точка никой не се е и замислял), и то държава силна, с която европейската политика е трябвало да се съобразява. Дори само този факт е бил достатъчен аргумент за нашите патриоти

да опровергават вероятната славянска неспособност за самостоятелно държавно управление.

Мощен импулс за чешкото русофилство са и няколко преминавания на руската армия през наша територия по времето на Наполеоновите войни. По-старата историческа литература не пропуска да подчертае значението на пребиваването на тези войски за чешкото национално и славянско осъзнаване; това, разбира се, не бива да се поценява, но и не бива да се забравя, че всъщност тогава за Русия у нас никой нищо конкретно не е знаел и че освен шепа будни родолюбци, които през 1799 г. посрещнали и приветствали в Прага войниците на Суворов, като представители на силата на могъщата славянска империя, повечето пражани били привлечени по-скоро от руската екзотичност. Брадати казаци, представители на кавказки родове и източни народи в редовете на войската на царската империя – това е била основната атракция, привличала жадното за сензации население на столицата. Ако някой е бил поне малко ориентиран в отношенията с руснаците, както например известният лекар Ян Теобалд Хелд, чийто брат изчезнал в Полша в руски плен, то той е заемал по-критично отношение – учудвал се е, че пражани могат да се възхищават на „палача на Прага“ (kat Pragu) – това прозвище си спечелва Суворов при кървавото потушаване на Полското въстание (Прага = предградие на Варшава, бел. И.Р.). Еднозначно и възторжено отношение към славянските братя нямали дори и тези, които са получили възможността да се запознаят с тях по-отблизо. Докато Прага е виждала генералитета и държаните по-строга дисциплина елитни войскове части, провинцията е била залята от редовната руска армия. Нея е опознал върху собствения си гръб известният патриот хроникьор Франтишек Вавак от Милчице, който след първоначалната еуфория от близостта на езика не е бил много възторжен от контакта със славянските войници. *„Като цяло са грубияни, но за да докопат пари и друга плячка, са много хитри, изобретатели и посаедователи“*, е писал той за русите в спомените си. Горчивият опит, който е имала цялата чешка провинция с руските войници, той е събрал кратко и ясно

В стихотворната „Новогодишна песен за Колега” през 1800 г.:

*Těch Rusů, našich hostů, již máme všichni dosti.
Jestli tu dlouho budou, učiná zemi chodou,
an prve málo měla, neb všecka zhubeněla*

...

*Тез руси, наш'те гости, вече ни дойдоха госта.
Ако останат още малко,
ще бъде твърде жалко.*

По същото време обаче съвсем различни чувства вълнуват Йозеф Юнгман: „Тихият гений” следи пребрнатите събития, които по това време разтърсват Европа, и то най-вече от славянска гледна точка. Ако прочетем писмата му до неговия приятел Антонин Марек, ще намерим в тях коментара му за съвременната действителност, който оставя впечатлението, че е ставало дума за общославянска освободителна война. „*Всъщност, ако погледнем славяните от всички страни, те са в непрекъснато движение. Да даде Господ да се съхранят; изгаряването от немските лапи няма да ги отпине*”, пише например през 1812 г., когато Наполеон напада Русия. Естествено, Корсиканското поражение по време на руската зима той оценява като проява на славянската храброст. Когато през 1813 г. руската армия отново стъпва на чешка територия, няколко офицери са настанени в дома на Юнгман в Литомнержице. От тях славянският ентузиаст научава азбуката, която после с удоволствие използва в своята кореспонденция. Целият период по времето на Наполеон, гонесъл на Европа толкова страдания, е оценен от Юнгман еднозначно положително. „*Тази война подобри живота на славянския свят и ще помогне не малко за неговото усъвършенстване*”, пише той през 1814 г. Марек също отбелязва руското значение за общата съюзническа победа, например със стихотворението „Песен за мира” (Píseň o rokoji, 1814, Prvotiny rěknůch umějí, 1814), където след задължителния лоялен увод с обръщение към император Франц присъжда победата изцяло и еднозначно на славянските народи, и по-конкретно на руснаците и

Чешкото възраждане - прочити и почерци

чехите. Всъщност според поета е било възможно да се разгроми корсиканският узурпатор единствено тогава, когато:

<i>probuzen byl od pŕlnoci</i>	<i>пробуден беше още в полунощ</i>
<i>národ velký s námi sbratřený</i>	<i>народ велик нам побратимен,</i>

защото:

<i>národům když potlačeným</i>	<i>на народите потиснати и угнетени</i>
<i>Rusie své ruku podala</i>	<i>Русия ръката си подаде</i>
<i>znova hněvem odvážným</i>	<i>срещу Гаалския петел се хвърли Львът чешки</i>
<i>český lev se vrhl na Galla</i>	<i>отново с гняв безстрашен.</i>

По време на безкритичното славянско самосъзнание, отпъждествяващо се с русофилството, преданият ученик на Юнгман достойно му е пригласял. В стихотворението „Марек на Юнгман“ (Marek Jungmannovi. Psaní básniřské) например, след констатирането на съвременното безрадостно положение на повечето славянски народи, той също вижда надежда в руската сила: *Vždyt' Rurikovo žezlo nám se neuvrvalo*

*Та жезълът на Рюрик не се изскубна
то násilám tatarským št'astně odolalo.*

*и на насилия татарски устоя достойно.
a Petra Velikého hrady nedobytné...*

и досега стои Москва, седалище старинно...

И до днес най-известната творба от началото на Възраждането, основана върху идеята за славянската взаимност, е „Дъщерята на Славия“ (Slávy dcera) на Ян Колар. В нея всъщност става дума за абсурден опит за обиколка из целия славянски свят, чиито по-значителни личности са поставени или на небето в славянския рай, или в ада, в зависимост от това какви заслуги имат за развитието на славянските народи или каква е вината им за упадък, която авторът им е приписал. Отчаяният стремеж да се споменат всички различия в името на химерното единство логично води до това, че в рая пребивава например Ян Жижка, заедно с Болеслав Храбри и с маршал Суворов, а в пъкълa можем да срещнем Милома

от Дедуце, който вероятно е предал Пршемисъл Отокар II в битката на Моравско поле, противника на Методий архиепископ Викинг, цялата група от Лъжедмитриевици и т.н. Цикълът на Ян Колар е приет с ентузиазъм от съвременниците – очевидецът Мали припомня дълбоките впечатления, които това произведение тогава предизвиква и дори след години възхвалява начина, по който поетът „веднага с Дантев гнав проклина новия ад за неприятелите на славяните, веднага строи и рай, за да нагости там привържениците на славянската идея”. Също така благодарение на Ян Колар е фиксиран един от стереотипните мотиви в чешкото мислене – трагичният мит за поробените полабски славяни, за които той споменава още в първите редове на Пролога. Днес творчеството на Ян Колар е предмет на изследване само от литературните историци. За съвременното поколение неговите творби са мъртви, а възторженият му за времето си отзвук е трудно разбираем. Но още през 1882 г. Ян Неруда горещо оценява приноса му: „Нашият народ затанцува от познанието, че не е прокажен листец, откъснат от дървото на човечеството и хвърлен на неспокойната вълна на западноевропейските народи, защото е жив, здрав и цъфтящ клон от сияното славянско племе, чиито корени са укрепени в дълбините на праисторията и неговата корона се разпростира над закърнялата и обрасла растителност, както и над изскубнатите от бури дървета и сечища високо към свода на бъдещето.”

Пламенен привърженик и последовател на славянската взаимност, естествено, в началото разбира на силно русофилски, е и Франтишек Ладислав Челаковски. Освен сборниците със събрани славянски народни песни, на първо място сред неговото собствено творчество трябва да се споменат „Отгласите от руски песни” (Ohlas písní ruských, 1829), инспирирани от Руско-турската война, от която поетът очаквал зараждане на голямата „славянска империя на Изток”. Богатирите Иля Муромец, Чурила Пленкович и Иля Волжанин, също както и спомените за опожаряването на Москва през 1812 г., тук служат като исторически доказателства за славянското безстрашие. Архаизиращата гукиция и възхвалява на „Светата Рус” на Челаковски

задълго повлиява върху чешката (почерпана най-вече и само от литературата) представа за „широката руска гуша“. Откликът от творчеството на Челаковски в тогавашното патриотично настроено общество е бил сравним със съдбата на „Дъщерята на Славия“ (в изданието си от 1832 г. Ян Колар с готовност подрежда Челаковски в „славянския рай“), критиката подчертава „чисто славянския“ облик на цялата сбирка и я дава за пример на останалите чешки поети.

Описаните дотук настроения не подминават и научната славистика. Тя е могла да следва основополагащото творчество на Йозеф Добровски, но същевременно отхвърля неговия презв рационализъм. Не е случаен и фактът, че точно тогава се стига до остър разрыв между стария просветител и неговите романтични последователи. Павел Йозеф Шафарик, който в произведенията си („Славянски старини“, *Slovanské starožitnosti*, 1837, и „Славянска етнография“, *Slovanský národopis*, 1842) е събрал множество материали с неоспорима научна стойност, в онзи момент обаче гържи на идеологически експлоатираното доказателство на своето време, че славяните принадлежат към изконното население на Европа. Съвсем скоро обаче едно такова просто констатиране вече не му е достатъчно, трябвало да се докаже, че славяните, от една страна, са **най-стари** сред европейските народи, и от друга страна, че тяхното първоначално поселище се е разполагало всъщност върху целия континент. За чешкия предисторически период, естествено, друго освен славянско поселище изобщо не се и предполага и всяко археологическо откритие е отбелязвано като следваща находка, доказваща съществуването на гребните ни предци. Подобни представи в историческото съзнание на чешкото общество се задържат чак до втората половина на XIX в., когато археологическата наука вече започва да се стреми към истинното познание за праисторическото заселване на нашите земи.

Красноречиво свидетелство са лонетите, направени от Алеш в украсата на Народния театър, където в ръцете на славянските богатири и около тях се откриват праисторически артефакти, които художникът е изучавал в музейните сбирки и които в

действителност произлизат от най-различни епохи и култури. В „решението“ на проблема за славянската предистория на Европа най-далеч стига Ян Колар. След като музата му замлъква той се насочва към научна работа и се посвещава на любимото си изучаване на „антиките“, естествено, славянските. И също както в изследванията си от Йена установява наличието на славянски основи в тамошните местни имена (тогава, разбира се, поправени), чува въображаеми славянски гласове и по време на пътуването си до Италия. Още през 1843 г. в книгата с дългото като сага заглавие „Пътепис, съдържащ пътуването до Горна Италия и оттам през Тирол и Бавария, с особен поглед към славянските елементи, състоял се и написан през 1841 г.“ (Cestopis obsahující cestu do Horní Itálie a odtud přes Tyrolsko a Bavorsko, se zvláštním ohledem na slavjanské živly roku 1841 konanou a sepsanou) той обявява на чешкия свят, че по всички места, през които е пропътувал, е намерил географски, лингвистични и етнографски доказателства за тяхното праисторическо славянско поселище. В такава посока на изследване продължава Колар и през следващите години и едва ли е необходимо специално да се подчертава, че също толкова (ако не и повече) безкритично. Наивното етимологизиране го отвежда все по-далече в царството на фантазиите: „... аз бях в центъра на Италия, но все едно в центъра на Славия, озвучаван от всички страни от „славски“ (slávské) имена на върхове, долини, реки, езера, градове“, описва по-късно своите уещения. Дори е невероятно, че през 1849 г. Колар е обявен за професор по славистика във Виенския университет. Това вече е бил заникът на живота на поета и научния дилетант. Посмъртно, през 1853 г., излизат и събраните му италиански „изследвания“ в книгата „Славянската Староиталия“ (Staroitalia slavjanská). Характерното дълго подзаглавие, което не се нуждае от коментар, звучи така: „открития и доказателства на елементите славски в географията, в историята и в митологията, особено в речта и в литературата на най-древните влашки и съседни племена, от които естествено, че сред първите заселници и жители по тези места, славяните са

били най-многобройни”.

Сред научните „изследвачи” на славянската мисъл се нарежда и Вацлав Ханка. Неговата известност и слава се основават върху „откритието” му на Краловедворския ръкопис и последващите старочешки „писмени паметници”. Същевременно в личния си живот той се отдава на събирането на руски оргени и отличия, както и ревностно бди над своя монопол върху развеждането на славянски гости из Прага и с удоволствие се оставя да го наричат „бабюшка”. Дори след години, заради своето безкритично русофилство, Ханка е посочван като водач на „руската партия” сред чешката патриотична общественост. По-късно Ханка използва своите добри взаимоотношения с руското правителство, когато през 30-те години се оказва в остра полемика с Челаковски, който засегнал неговата професионална чест на познавач на славянските езици и публично нападнал направения от Ханка превод на полските „краковчани”. (В писмо до Карел Винаржицки Челаковски се изказва още по-остро и нарича творбата на Ханка „изхвърляне на тор”). По това време авторът на „Отгласи от руски песни” (Ohlas písní ruských) вече се отдалечава от своето първоначално русофилство и в „Пражске новини” от 1835 г. определя заплашителната остра противоположна реч на цар Александър за изява, която принадлежи „към онзи архив, където се съхраняват речите отпреди четири столетия, от татарските ханове до руските князе”. Ханка тогава не се колебае и изпраща един екземпляр в Петроград. Руската дипломатическа намеса в австрийското правителство постига като резултат отстраняването на Челаковски от редакторското място и слага край на неговата волнонаемна дейност като нещатен преподавател в университета. Нямаше да отдаваме по-голямо значение на русофилското фантазиране на някои възрожденци, ако не беше фактът, че чешкото национално движение значително се дискредитира сред международната, и най-вече немската, свободомислеща либерална общественост. Всъщност в нейните очи деспотична Русия от XIX в. се е „рагвала” на най-лоша репутация и направо била

въплъщение на всички принципи, срещу които либерална Европа е воювала. По този начин чехите се излагат на сериозен упрек заради подкрепата на феодалната реакция. Панславизмът, с чиято помощ руската политика се опитва да проникне в Средна и в Югоизточна Европа, по принцип на Запад правилно е разбран като движение, противоречащо на демократичните усилия. Чешката общественост се защитавала срещу подобни обвинения принципно по два начина. Първият се състоял в това, че се обръщали към миналото и подчертавали врогената славянска демократичност и миролюбивост. Славянската история и произтичащият от нея национален характер в този смисъл са точно обратното на образа на германите. Срещу немската войнственост и властолюбие се извеждат славянската миролюбивост и демократичност. *„Тяхното управление (т.е. на старите славяни – бел. И.Р.) било изцяло демократично, пише в първия том на своята „История на чешката нация в Чехия и Моравия” (Dějiny národa českého v Čechách a v Moravě) Франтишек Палауки, отначало не са имали нито потомствени князе, нито съсловни различия”.* Според него всички тези атрибути на феодализма са германско откритие. Като цяло Палауки характеризира нашите славянски предци като *„народ тирен, прилежен, добросърдечен и искрен”.* Разбирането на Палауки за славянската праистория същевременно е и защита на чешките национални усилия и тяхното подреждане сред съвременните прогресивни тенденции.

Другият вид защита е било отхвърлянето на заплахата от панславизма като немска измислица и изтъкването на лоялността и проавстрийската ориентация на славянското движение. Такава е гледната точка например на Ян Православ Коубек в статията му *„Слово за панславизма”,* отпечатана в *„Квети”* през 1847 г., където с пълно основание добавя, че също толкова опасно за интеграцията към монархията е и общонемското движение и завършва със задължителното констатиране на славянската преданост към империята: *„Докато е жив и последният чех, както и който и да е друг славянски народ, живеещ под австрийския жезъл, никога, ама никога няма доброволно да стане роб на пантевтонизма, нито на руския панславизъм.”*

Чешкото славянство преживява първата си голяма криза през 1830-1831 г., когато в Полша избухва Ноемврийското въстание срещу руското господство. (Като допълнение трябва да се спомене, че полската борба е следена, макар и спорадично, със симпатия от чешките патриоти още от края на XVIII в., както се вижда и от примера на г-р Хелд. Франтишек Палауки в своята младост също е очарован от полската храброст. През 1819 г. след изучаването на биографията на Тадеуш Косцюшко той пише: *„Достойни, величествени герои на непреходни времена! Прославен дух, подкрепа на своето нещастно отечество... Твоите пътеки са свети, те са пратени от Бога, които аз с цялото си сърце ще възхвалявам с горещи молитви, ще величая и ще славявам.”* Примерът на полския водач воюва Палауки и към това да отпаде живота си в работа за отечеството и народа си.) Но Ноемврийското въстание е вече импулс, който диференцира и обединява патриотичната общност. По-старото поколение родолюбци донякъде ужасено наблюдава зараждащата се „братоубийствена” борба и носталгично роптае срещу „проклетата славянска неединност”, от която може да има изгода само немският неприятел, а донякъде осъжда поляците заради тяхната гързост, с която са си позволили да воюват срещу най-големия славянски народ и държава. За русофилите от типа на Юнгман и Марек пък отгласът от полското въстание означава още една възможност отново да затвърдят своите възгледи. В тази връзка борецът за национален език Й. Юнгман дори си признава, че неговият стремеж към езикова еманципация се обръща само срещу немския език, по примера на русифицираните поляци, макар че той вижда ситуацията по различен начин. *„Жаа ти е за поляците, но се радвам за славянството, виждайки, че големият му досегашен неприятел отслабва. Чрез потискането на полския език се разширява разпространението на руския, а това може да е първата крачка към всеобщия славянски писмен говор”*, пише той на верния Марек на 5. X. 1831 г., когато полската борба вече приближава своя трагичен край.

По-младото поколение, обратното, горещо симпатизира на полските въстаници и проявява своите чувства практически,

помагайки на побегените поляци да заминат в емиграция през чешките земи. Генерацията на Маха, макар и съпричастна на славянската идея, вече е способна да прозре общочовешките размери на полската борба за свобода. Възхищението към славянството и особено към Русия като към негов водач произлиза до голяма степен от непознаването на истинското положение, а запознаването с него обикновено води до охлаждане на ентузиазма. Най-сериозната проява на подобно изтрезняване от славянските химери у нас е статията на Карел Хавличек Боровски „Славянинът и чехът” от 1846 г. Всъщност Хавличек, за разлика от останалите наши славянофили, решава да се запознае с действителността в славянския свят чрез собствения си опит и приема работа като възпитател в Москва. След престоя си в Русия, изглежда, окончателно приключва сметките си със славянството. Той определя панславистичната идея като химера и обръща внимание не само върху руско-полския разрыв, но и върху полската политика спрямо украинците, и накрая завършва със самочувствие: *„Накратко, с национална гордост ще заявя: аз съм Чех, но никога: аз съм Славянин.”* В политически план и той се включва към формиращата се австрославистична насока: *„Австрийската монархия е най-добрата гаранция за запазването на нашата и иириската народност, и колкото повече се усиава мощта на Австрийската империя, толкова по-сигурно е положението и на нашата народност.”* Оттук Хавличек извежда и своя възглед, че от всички славянски народи единствено *„чехите и иириите могат да бъдат побратими, те могат да покажат на света редкия, дори непознат досега, пример на приятелство между два народа”.* Идеята за славянското единство, разбира се, през 40-те години се състои не само в отношението към отдалечените славянски народи, но и към значително по-тесните чехо-словашки отношения. Людовит Шур и неговите привърженици подкрепят книжовния словашки език и така манифестират своя собствен път към националната самостоятелност. Тази крачка прегизвиква ужас сред чешките родолюбци – през 1846 г. те отговарят с публикацията „Гласове за потребността от единство на

книжовния език за чехи, моравяни и словаци” (Hlasové o potřebě jednoty spisovného jazyka pro Čechy, Moravanu a Slováky), като използват филологически и естествено, исторически аргументи (великоморавската традиция, превода на Кралуцката Библия, хуситството, Ян Искра от Брандис и др.), но съединяването на прекъснатото вече езиково единство не е възможно.

Практическо стесняване на славянската идеология по това време предлага Ян Еразим Воцел. В статията му „Бъдещето на чешката народност” от 1847 г. не липсва обичайният историзъм, но същевременно в нея се открива доверие в новото време, където съперничеството между народите се разиграва вече не на бойното поле, а в областта на развитието на образованието и промишлеността. Точно тук Воцел вижда възможност за чешката предприемчивост – в огромните пазари на Европейския изток: *„Не ни остава нищо друго, освен в истинската си същност, като чехославяни да излезем и бидейки въоръжени с най-важната научна и техническа образование, да се приближим към източните народи. Славянските народи с абсолютна охота ще ни приетат като сънародници, тъй като езикът ни и начинът ни на живот са им познати и с това ще са им мили...”*

Следващият важен крайъгълен камък в развитието на чешко-славянската идеология е Славянският конгрес в Прага, проведен през лятото на 1848 г. Благодарение на своята политическа далновидност Франтишек Палацки успява да се ограничи само върху австрийските славяни и да продължи така в перспективната австро-славистична ориентация. Всички официални документи от славистичния форум подчертават интереса към запазването на монархията и изтъкват предаността към династията. Още в точка първа на „Прокламация към неславянските народи в Австрия”, подписана от елита на тогавашната патриотична общественост, се констатира напълно еднозначно: *„И поради това всички стоварени върху нас, най-вероятно от хора злонамерени, подозрения в някакъв сепаратизъм, панславизъм, русизъм и каквито и да било таят определения още сега сваляме от себе си и прехвърляме натат, откъдето са дошли, или по-точно към царството на аъжата и клеветата.”* Така Палацки гостна

стегнато и точно формулира известното си отхвърляне на чешкото участие в немския парламент. Палацки, за разлика от пovelчето свои родолюбиви приятели, успява да забележи универсалистичните аспирации на царския двор, които се криели зад славистични прокламации и верен на своето либерално убеждение, смята всяка универсалистично разбираана империя за „необозрито и неизречито зао, нещастие без тяра и граници”. Точно безпокойството от възможно възникване на една велика руска империя мотивира и известното му изказване (в писмо до Франкфурт) за необходимостта от обединяването на Австрия, понеже *„попишете само за Австрийската империя, разделена на множество републики и републички – каква тила основа за универсалната Руска монархия”*. Истина е, че е голяма рядкост политологична прогноза да се изпълни с толкова трагична точност, както в този случай. Скептичният глас на чешкия историк, естествено, не е могъл да попречи на огромното славянско вълнение, което през тази революционна година разпалва по-голямата част от пражкото население и, разбира се, по време на провеждането на конгреса достига своята кулминация. То се проявява в тогавашната реторика [най-значителното политическо гружество още през април приема името „Славянска липа” (Lípa slovanská)], в облеклото (освен историзиращите елементи в оформянето на чешката „национална носия” започват да се появяват преди всичко автентични славянски мотиви: полската „конфедератка”, хърватската шапка и др.; общоприетото европейско облекло се смята за знак на „денационализация”). По време на „славянските” литургии се извършват молитви за великаните от славянската история. Поне за малко на преден план отново излиза кирило-методиевската традиция, с чиято помощ пражкото католическо духовенство се опитва да се бори срещу нарастващата популярност на православната славянска литургия. Също както на подозрението за симпатиите към царизма Славянският конгрес се опитва да се противопостави на упреците относно недостатъчния славянски либерализъм – използва историческите аргументи, черпещи от

реконструкцията на прастарата славянска демократичност, направена от Палацки. Самият създател на тази теза я повтаря в своята встъпителна реч на конгреса, когато заявява, че съвременните свободомислещи възгледи не са нова идеология за славянските народи, напротив: „*това е саморасло дърво, растящо на наша домашна почва, това е изконно и изначално наследство на нашите откоleshни праотци*”, а в полемиката с национализиращите немски либерали се позовава точно на древните славяни, които, „*бидейки пред закона всички равни и нивга неkotнеещи и не бивайки нивга в господство над други народи, са разбирали това наследство много по-добре, нежели мнозина, които в съвременността са хвалени родове и племена на наши съседи, които до днес, усецат, още не умеят да разбират и възприемат свободата без господство*”.

Всички основни компоненти на славянското усецане, така, както са се оформили в течение на първата половина на XIX в., са живи в чешкото мислене и по-нататък без особени изменения. Това е представата за вроденото славянско миролюбие, за прозорливостта относно езиковото и духовното родство на всички славянски племена и народи, която би трябвало да се прояви в тяхната обща наука, култура и политика (какви биха били техните знаци, естествено, никога не е било точно определено). Затова успехите на чешкото движение са смятани за общ принос на всички славянски народи. Например при празничната гоцавка, последваща полагаането на основния камък на Народния театър, в своята наздравца Карел Сладковски подчертава участието на гостите от всички родове на „*осемдесетмилионния славянски народ*” и с патос припомня поздравителната телеграма от „*целия наш северославянски флот*” (т.е. Балтийската флотилия – бел. И.Р.). А руският гост-професор Владимир Иванович Ламански в отговор се позовава на вероятната исторически документирана откоleshна чешко-руска симпатия и я свързва в едно цяло с възрожденската концепция за чешката история, като заявява, че това приятелство се е разгоряло още „*в сърцата на вашия славен герой Ян Жижка, вашия Иероним и Ян Хус! Също така това приятелство се е проявявало и сред*

многобройните литовски банди (това изказване на великоруския шовинизъм изобщо не е било регистрирано от чешката общественост, макар че при подобно назоваване на чехите като австрийци е реагирала твърде разгрозено – бел. И. Р.), *които воюваха в съюз с вас. Това приятелство е било само за кратко потиснато под костите и пръстта белохорска, но се пробужда едновременно с вашия народ.*” Като примери за страстните чешки защитници на месните отношения с Русия заедно с Шафарик и Челаковски той споменава дори и Карел Хавличек!

Много по-разпространено сред чешката общественост в противобес на миналия период е съзнанието за незащитимостта на действителните руски взаимоотношения и тяхната несъвместимост със славянските идеали. Същевременно упорито поддържаната и емоционално изпълнената славянска мисъл прибягва до това, че с удоволствие подчертава разликата между царизма (според Палацки той е „амалгата на монголските и германските управленски принципи”) и добросърдечния руски народ. По този начин може да се разбере и симпатията на възникващото младочешко крило в чешката политика към полското въстание през 1863 г. и тяхното участие по пътя на демонстрацията на московската етнографска изложба през 1867 г. Свободомислещият Сладковски дори дотолкова се подвежда от проруския ентузиазъм, че преминава към православно вероизповедание. Освен към Русия славистичните симпатии на чешката общественост през втората половина на XIX в. са ориентирани главно към Балканите. Борбата срещу турците на тамошните славянски народи е следена в Чехия със сериозни симпатии, публицистиката пише с патос за сръбските, българските, черногорските и др. „юнаци”, които са отразени в творчеството на художника Ярослав Чермак, а в литературата за тях пише Йозеф Холечек.

Всеобщо настроената по това време славистична мисъл обаче започва полека, но сигурно да залязва. Най-упорито тя се поддържа в областта на изкуството (научно отглежданата славистика вече не намира широкия обществен резонанс, макар и достигнала преди

това значителни успехи), където например Вацлав Вълчек и Елишка Краснохорска продължават да ратуват за славянския облик на чешката култура, макар че, естествено, не са в състояние да я специфицират по-отблизо, като повечето от критериите и аргументите им се основават, разбира се, на критерии от нехудожествен характер. Може би последният опит за цялостно постигане на единен характер на славянската история е монументалният изобразителен цикъл на Алфонс Муха „Славянска епопея”, създаден през годините 1911-1928. Алфонс Муха е искал да запечата някои от забележителните моменти от славянската и чешката история от времето на езичеството чак до представата за щастливо бъдеще, като се стреми да се измъкне от традиционната славянска несплотеност (*„навсякъде в образите избягвах всичко, което би припоитило суровите спорове и кръвта, пролята в тях”*), така че резултатът е историческа картина със силно спекулативен характер. Като анахронизъм на възрожденското време произведението е било прието със сериозни съмнения и нищо не характеризира по-добре края на славянската идея в чешкото мислене, както грижите на граф Прага, на когото А. Муха посвещава своя цикъл, с намирането на място за неговото помешаване.

Критиката към царизма е съпроводена от интереса към руската култура, за която пише в своите студии Т. Г. Масарик, който и в европейски план е един от най-добрите познавачи на Руския въпрос. Въпреки това постоянното русофилски ориентирано славянство още е живо и между другото се проявява във фантастичния план на Карел Крамарж за създаването на велика Славянска империя, както той самият я формулира в началото на Първата световна война. Според документа, писан през 1914 г., е трябвало да се създаде Славянска империя, образувана от *„Руската империя, Царство (крайство) Полша, Царство (крайство) Чехия, Царство България, Крайство Сърбия, Крайство Черна гора”*. Начело на това образование Крамарж, разбира се, предполага руския цар, който да назначава заместници, ръководещи от негово име отделните страни. Управлението на Славянската империя щяло

да бъде в същността си централизирано и абсолютистско, или точно обратното на всички онези лозунги, с които чешката политика води своята „борба срещу Виена“. Това се отнася и за традиционните чешки езикови искания: във всички неруски страни от втори клас в началните училища да се въведе задължително изучаване на руския език (т.е. с две години по-рано, отколкото постановява социалистическият режим). Планът не се отличава със скромност и по отношение на териториалния обхват на славянската великодержжава и суперсила, например само „Чешкото царство“ цяло да включва между другото и Силезия, Клодско, Лужица, Словакия (разширена чак до Будапеща). По време на Първата република славянската идеология е в застои и вегетира в периферията на чешкия живот, който категорично преминава на страната на Западна Европа. Нейна реминисценция ще намерим в идеологията на югославското съюзничество в рамките на Малката антанта. Чрез славистичните аргументи оперират закъснелите защитници на Ръкописите. Материал от тези аргументи черпи и чешкият фашизъм, но по-голям обществен отглас тези настроения не намират. Чак конфликтът от Втората световна война и значението на руския дял за поражението на Германия активизира отново старите естествени славянски сантименти в чешкото съзнание. На комунистите им бе достатъчно да свържат консервативните течения на чешкия национализъм, за да могат с първоначален успех да защитят пълното подчинение на съветския пример. Прокарването на национализма обаче е толкова незабележимо, че симпатиите към славянска Русия скоро започват да се променят в обратна посока. А после финален удар му нанася и „братската помощ“ през август 1968 г.

Превод от чешки: *Рагост Железарова*

Преводът е направен по: Jiří Rak. *Bývalí Čechové... České historické mýty a stereotypy*. H & H, Praha, 1994.

АНТОЛОГИЯ

Списание *Ното bohemicus* е посветено на една чужда култура (чешката) и поради това съвсем естествено и логично съществен аспект от неговите интереси са преводите, изобщо преводът като възможност за комуникация между две литературни и културни среди. Рубриката *Антология* се вписва в тази постоянна тема, подгържана в списанието още от самото му основаване чрез различни публикации, рубрики и тематични броеве. В нея ще бъдат представяни преводи на художествена литература; за да бъдат публикациите максимално полезни, ще отпечатваме текстовете и в превод, и в оригинал. В няколко поредни броя ще бъде публикувана българска поезия в чешки превод на Людмила Кроужилова; преводачката представя поети от различни поколения чрез представителен подбор от тяхното творчество. Този цикъл всъщност е продължение на множеството подобни публикации на 2-жа Кроужилова в различни годишници на *НВ*, както и на антологията ѝ „Мост“ (1996); той всъщност е част от търпеливия десетилетен труд на един от най-успешните и отдадени преводачи на българска поезия.

НВ

ИВАН ПЕЙЧЕВ

Н а п ъ т с т в и е

Когато ти решиш да си заминеш,
недей си взема сбогом нищо с мен,
нищо с морето...

Иди си, без да се сбогуваш.

Отплувай до съседното пристанище –
до другото пристанище отплувай незабавно.
Там ще намериш пак и чайките, и ветровете,
и лодките със гърбове катранени.

Ще отпочиват пясъците кротко,
и всички улици ще водят към морето...

Иди си, без да се сбогуваш.

По кея, опуствял внезапно,
по облака, над залива застинал,
по дюните, внезапно занемели,
ще разбере, че вече си заминала.

Тъй сребърните малки риби игват
и недокоснали брега,
се стрелват пак
навътре във морето.

Аз дълго ще почуквам със лулата си
по камъка, горещ от светлина,
и ще си тръгна, без да я запаля,
оставил купчинка студена пепел
по камъка, от светлината топъл.

R a d a n a c e s t u

Až jednou dojdeš k rozhodnutí,
že odpluješ,
neluč se se mnou
ani s mořem...

Klidně si odpluj bez rozloučení.
Odpluj si k sousednímu přístavu,
k jinému přístavu hned odpluj.
Budou tam také racci, vítr
a loďky s dehtovými nátěry.
Písky tam budou krotce odpočívat
a všechny ulice se budou svažovat
k mořskému břehu...

Klidně si odpluj bez rozloučení.
Poznám to podle náhle utichlého pobřeží
a podle oblak, ztuhlých nad zálivem,
a podle náhle oněmělých dun to poznám –
ty už tu nejsi.

Tak připlouvají drobné, stříbrohřbeté rybky
a dříve, než se dotknou břehu,
střelhitě vracejí se
zpět do moře.

Já budu dlouho klepat svojí fajfkou
na kámen, který vyzářuje světlo,
a potom půjdu, aniž bych je rozžal,
a za mnou zbude trocha studeného popele
tam, na kameni, který světlo zahřálo.

A vlny s bělostnými hřebeny
se rozburácejí
a jejich hukot, hluboký
a tmavomodrý jako moře,
dolehne k tobě
a bude tmavomodrý jako moře tam,
v dalekém přístavu.
Jestli ti ale souše nenabídne něco nového,
jestli ti v srdci zazní její panovačné volání –
hned odpluj.
Pomalu bude mizet horizont
a břehy budou zvolna ztrácet svoje obrysy.
Moře má na tisíce přístavů:
klidně si odpluj, neluč se
ani s jedním z nich.
Až jednoho dne zaslechnu zas smích,
uslyším kroky – rychlé, odměřené kroky –
na schodech dřevěného domu
a na ústech mi spočinou
ústa s vůní mořských vln a granátových jablek,
s očima zavřenýma budu vědět, že se vracíš.
Protože všechno u moře je moře.
A moře přichází a zase odchází,
odchází a zas se vrací.

Proto se neluč ani se mnou,
ani s mořem.
Klidně si odpluj bez rozloučení.

По всички улици аз ще те срещам,
по всички улици ще бъдеш моя.
Ще угват ветрове,
света ще угва, за да станеш чужда,
но ти ще бъдеш моя.
По всичките морета
ще те срещат ветровете,
опровергали всичко,
брегът ще дойде,
корабът ще спре,
ще спре небето,
за да станеш чужда,
но ти ще бъдеш моя.

Ve všech ulicích tě budu potkávat,
ve všech ulicích mi budeš patřit.
Přijde vítr,
svět též přijde, aby mi tě odcizil,
ty však budeš má.
Na všech mořích
potkávat tě bude vítr,
který všechno popřel,
objeví se břeh,
loď se zastaví,
zastaví se nebe,
jenom aby ses mi odcizila,
ty však budeš má.

Не си отивай,
ще ми бъде тъжно
без твоите ръце.
Не си отивай,
ще ми бъде тъжно
без твоите единствени
ръце.
Не си отивай,
аз ще ти направя
най-страшното признание.
Под мостовете
не шумят реки,
когато ти не си със мен.
Пристанищата
са най-мръсно доказателство
за липса на море,
когато теб те няма.
Не си отивай.

Jenom mě neopouštěj,
co bych si počal
sám bez tvých rukou.
Jenom mě neopouštěj,
co bych si počal
sám bez tvých
jediných rukou.
Jenom mě neopouštěj,
vyslechni moje
horoucí vyznání.
Pod mosty
nešumí řeky,
nejsi-li se mnou.
Přístavy jsou jen
špinavým důkazem,
že moře není,
nejsi-li tady.
Jenom mě neopouštěj.

П р и з н а н и е

Целувам твоите ръце
там, където
със прилив нежносин
трепти и тихо бий сърцето ти.
Ний вече сме отвъд
обидното страдание -
отвъд
безпомощната скръб сме ний.
Не ще убием в тъмнината тайно
ни спомена безкрайно светъл,
ни оня светъл ден,
на който светлината бе свидетел.
Студените предградия
на страх и самота
не ще ни примирят със участта
да бъдеме сломени и ограбени.
Недей ми казва „Сбогом“.
Нека никога не се сближат
в страхливи плахи гуми
твоите устни.
Твоите устни...
„Сбогом“ да каже всяка друга би могла,
но не и ти със нежното съчувствие
на своя поглед насмешлив и умен
като самата древност и тъга.
„Сбогом“ ще каже всяка друга.
С груби сенки
изникват тъмни дървеса пред нас,
безкрайно жаген се задъхва вятъра

V y z n á n í

Líbám tvé ruce
na místech,
kde v namodralém, něžném přílivu
potichu bije tvoje srdce.
Máme už za sebou
ponižující trápení,
bezradný smutek
máme už za sebou.
Nezbavíme se tajně v nočních tmách
vzpomínky světlé
na onen světlý den,
jenž si vzal světlo za svědka.
Studená předměstí
strachu a samoty
nás nepřinutí přijmout úděl
zlomených, oloupených.
Neříkej sbohem.
Necht' slova plachá, zděšená
nepřejdou nikdy
přes tvoje rty.
Tvé rty...
Sbohem by mohla říci kterákoliv jiná,
jen ty ne – se svým něžným soucitem
v pohledu výsměšném a moudrém
jak dávná minulost a stesk.
Sbohem ať řekne kterákoliv jiná.
Stín černých stromů
vstoupil nám do cesty,
žíznlivý vítr lapá po dechu

в пустинята на сивия паваж
и лунния седеф бледнее хладен
върху немеещи листа,
върху косата ти –
върху нощта бледнее.
Гаси скъпернически мрак
съзвездията уморени:
така огньовете гасят
след отшумяло тържество.
Но сякаш в тази тъмнина
по-ясно виждам как
в очите ти блуждае разрушена
вселената на моята любов.

v pustině šedivého dláždění
a lunná perleť bledne, ulpívá
na němých listech
a na tvých vlasech,
na noci ulpívá.

Lakotné temno zhasíná
znavená souhvězdí –
stejně se zhasínají světla
na konci slavnosti.

V nastalé tmě
vidím však jasněji,
jak ve tvých očích bloudí
v střepinách
vesmír mé lásky.

Звездни мигове

Защо е нужно да се лъжем повече,
дори и аз разбрах – не ме обичаш.
Тъй клонката след птицата отлитнала трепти,
готова да приеме друга птица.
О, нека не се лъжем повече
и страдаме отново –
излишно е, съвсем излишно.
Но аз съм с теб сега
и с крачки бавни
ний бавно приближаваме нощта:
мълчим и между дъвама ни застава
със черна сянка отчуждеността
и твоя поглед става тъй далечен,
гъха спокоен.
Ти не си със мен,
ти си със всякой друг,
но не и моя, само не и моя.
Ти вече си във утрешния ден,
забравила ме в тази нощ враждебна,
в която близостта ни осветява
безкрайността на всеки миг,
тъй както мъртвите звезди
пространствата все още озаряват.

H v ě z d n ě o k a m ž i k y

Nevím, proč bychom měli ještě lhát,
vždyť je to jasné: už mě nemiluješ.
Větev se chvěje, když z ní vzlétne pták,
chvěje se před tím, než k ní slétne jiný.
Ó, ušetřme si lži
a nové trápení –
tak zbytečné, tak zbytečné.
Jsem s tebou teď
a krokem pomalým
pomalu blížíme se k noci:
mlčíme
a mezi nás jak černý stín
vkrádá se odcizení,
tvůj pohled je tak vzdálený,
tvůj dech je klidný.
Nejsi už se mnou,
náležíš komukoliv jinému,
jenom mně nenáležíš, mně už ne.
Žiješ už zítřejšímu dni,
zatímco mě jsi zanechala v této nepřátelské noci,
v níž naše blízkost osvětluje
bezbřehost každé z chvil
tak, jako mrtvé hvězdy stále ještě
svým svitem ozařují prostory.

●

Под калното небе,
огънато
от кален равномерен
вятър,
ти би могла
да се почувстваш
някак си щастлив
за туй,
че ти си жив все още
под калното небе,
огънато от кален
равномерен вятър –
всред пътища
с посоку
към победа
или гибел.

●

Pod kalným nebem,
jež ohnul
kalný a rovnoměrný
vítr,
mohl bys pocítit
štěstí,
že jsi stále ještě živ
pod kalným nebem,
jež ohnul
kalný a rovnoměrný
vítr,
na cestách,
jež vedou
k vítězství
či zmaru.

●
 Tu между гвама
 подлеци
 не се опитвай да се
 пишеш трети.
 Камо последен
 чужденец
 тръгни.
 Намериш ли трева,
 спи на тревата.
 Ако намериш гървеса,
 под гървесата спи,
 а има ли река,
 спи край реката.
 Когато няма нищо,
 под небето
 спи,
 презърнал някаква
 измислена
 звезда,
 и не мисли
 къде ще стигнеш
 и кога ще стигнеш,
 но само
 между
 гвама подлеци
 не се опитвай
 да се пишеш
 трети.

●
 Mezi dvěma lotry
 nedělej ze sebe
 třetího.
 Odejdi, jako bys byl
 cizinec.
 Najdeš-li někde trávu,
 spi v trávě.
 Najdeš-li někde stromy,
 spi pod stromy
 a bude-li tam řeka,
 spi u řeky.
 Jestli tam nenajdeš nic,
 spi
 pod širým nebem,
 v náručí nějakou
 smyšlenou
 hvězdu,
 a nelámej si hlavu tím,
 kam až dojdeš
 a kdy tam dojdeš,
 jen
 mezi dvěma lotry
 nedělej ze sebe
 třetího.

Отплуване

На Божидар Божилков

Ако след тебе бавната вълна
остави върху пясъка крайбрежен
студена пяна, сол и светлина
и твоите стъпки по брега изчезнат;
ако зад борда в сънното море
за миг се стрелнат едролосни риби,
подплашени с отблясъка горещ
на вдигнатата котвена верига;
ако самотни чайки загребат
с крила покоя, неподвижно светъл,
и видиш за последен път брегът,
изрязан рязко в синьото безветрие –
в сърцето си какво ще вземеш ти,
какво ще вложиш в себе си завинаги?
Седefeldът ли, прохладен и златист,
в разтворената звездна раковина
на утринта над морския простор?
Солената целувка върху устните
или съзата в тъмното око,
погълнала небе, вода и суша?
Ти ще отплуваш и от нощ до нощ
ще се утайва в теб морето шумно,
пречунило в кристалната си площ
рибарите край мъртвата лагуна
и черните носачи на памук,
и стачници в замрелите пристанища,
и матуиран гневно свит юмрук,

O d p l u t í

Bozidaru Bozilovovi

Jestli v tvých stopách vlna pomalá
zanechá sůl a třpyt a chladnou pěnu
na mořském pobřeží, kde do rána
tvé stopy zvolna zmizí do ztracena,
jestli se střemhlav vrhnou do hlubin
hejna ryb, náhlým světlem vylekaná,
až v ranním slunci prudce vzplane stín
uvolněného kotevního lana,
a jestli raci zvednou na křídlech
klid světlý, nehybný a dokonalý
a spatříš naposledy onen břeh,
jenž jasně utkvěl v bezvětrné dáli,
řekni: co s sebou vezmeš na cestu,
co navždy odneseš si s sebou v duši?
Perleť snad, chladivou a zlatistou,
jež leží v otevřené hvězdné mušli
časného jitra v dáli nad vodou?
Polibek s chutí slané mořské hloubi,
či v tmavém oku slzu žalostnou,
v níž nebe, voda, pevnina se snoubí?
Ty tedy odpluješ a den co den
moře se v tobě bude usazovat:
rybáře v opuštěné zátocě
hladina křišťálová v sobě chová,
černochoy s žoky kávy na bedrech,
i stávku v liduprázdných přístavištích,
i napřaženou tetovanou pěst,

разплискал с удар пръстените кани.
Ти дълго ще пътуваш и при теб
ще се разсейва сумракът каторжен,
и в твоето обветрено лице
морето бронз и свобода ще сложи.
В загадъчната смътна далнина
зората ще се ражда и умира,
но не забравяй бавната вълна,
безшумно заличила твоите дири.
Морето ще разкъса твоя флаг
и котвата желязна ще изтръгне,
ако не е със тебе оня бряг,
от който ти за някъде си тръгнал.

jež nepálené misky hněvně tříští.
Ty budeš dlouho cestovat a znej:
prořídene soumrak, jenž tě léta mořil,
zmužní tvůj ošlehaný obličej
a moře do něj bronz a volnost vloží.
V záhadných, tajuplných dálavách
jitřenka vstává, v spánku víčka klojí,
ty ale věz: je vlna pomalá,
jež kdysi smyla s pobřeží tvé stopy.
Moře tvou vlajku v cáry rozerve,
zrezaví kotva, proudy usmýkaná,
jestliže s sebou nebudeš mít břeh,
z něhož jsi kdysi odplul do neznáma.

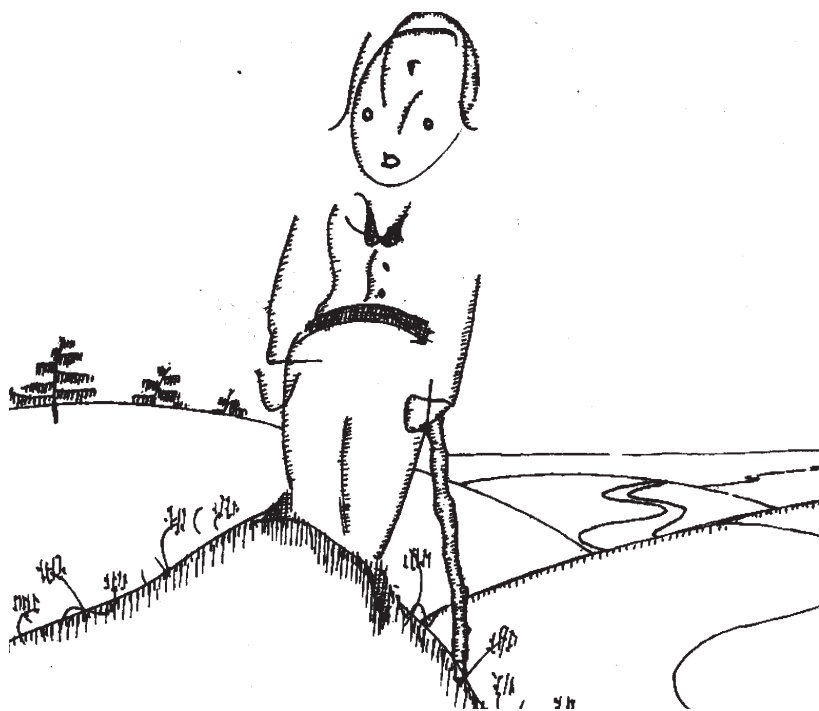
Н а п ъ т

Излиза вятър и от хълма
ти слизаш с него, а пред вас
шуми в студеното безмълвие
и съхне жълтата трева.
По цялото небе разлян е
чер мрак и тегне върху теб
окървавеното мълчание
на този залез без небе.
Къде ще спреш, къде под вятъра
сърцето си ще подслоних?
Вървиш и знаеш, че те чака
тъга всред четири стени.
Вървиш, а вече във Несебър
прозорците горят, но там
измежду тях един те дебне
с дълбоката си тъмнина.
И ти не ще се върнеш. Няма.
И този вятър ще завей
със пясък стъпките и само
остава есенният кей
и кораба. Ти тръгваш днеска,
а чайките ще викат тук
и ще покрий викът им трескав
прибоя с равния си звук.
И може би нощта безсънна
ни с миг не ще се угължи,
не ще тъжат очите тъмни
ни миг за тебе може би.
И тъй е по-добре. Излишна е

N a c e s t u

Zvedá se vítr. Z tiché stráně
scházíte spolu; do ticha
šelestí dlouze, odevzdaně
tráva, jež žlutne, usychá.
Nebe se zahalilo černí
a tíha padá na tebe:
tíží ti západ zkrvavený,
ten západ slunce bez nebe.
Kde v nepohodě složíš hlavu,
kam půjdeš v čase větrném?
Víš dobře, že tě očekává
stesk uprostřed čtyř holých stěn.
Jdeš, Nesebar se rozsvěcuje,
za okny jasné světlo plá,
je tam však okno – oko sluje
a za ním na tě číhá tma.
Ne, ty se nevrátíš. Ať vane
vítr a pískem zasype
všechny tvé stopy nesmazané
a k molu vede kroky tvé.
Odpluješ? Dneska. Bez váhání.
A racci křikem řezavým
pokryjí mořský příboj slaný
a jejich hlasy splynou s ním.
A noc se jistě neprodlouží
o chvíli, další z bezesných,
a tmavé zraky nezatouží
spatřit svůj odraz v očích tvých.
A to je dobře. K čemu smutek

скръбта на този хубав бряг...
И утре в синьото затишише
рибарите ще пеят пак.
Но в потъмнялото пристанище,
в града, спокойно свечерен,
една частица ще остане
поне от твоето сърце.
И корабът с товар от спомени
ще отпътува с вечерта
и ще се скрий на хоризонта
отвъд – зад синята черта.

na tomhle pěkném pobřeží?
Rybářům v modři rozklenuté
zpěv od úst k ústům poběží.
Navečer, až se začne šerit,
ve ztichlém městě s přístavem
zanecháš srdce. Celé? Stěží.
Část z něho tam však zůstane.
Lod' naložená vzpomínkami
odpluje nocí k obzoru
a skryje se tam někde za ním –
za modrou čarou v prostoru.

Д а л е ч н о п л а в а н е

На Никола Мавродинов

Ти често в есенните бегли дни
стоеше тук на камъка, изгладен
от време и вълни,
и твоят поглед чезнеше във хоризонта.
Безсилно слънце милваше ръката ти
със белези и хълмчета, кораби от веслата,
с тъмнеещи реки от бавна кръв.
Зовеше твоя залив, очертан
с гори от бронза стар,
но ти стоеше неподвижен, слян със камъка,
а твоят поглед чезнеше все там във хоризонта.
Приспало кораби и лагуи,
огладило най-тънките си гънки,
морето угваше при теб.
То чуваше как бие тъй полека,
съвсем полека твоето сърце
и ти говореше, угрижено снишило глас.
Над вас лениви гларуси
пронизваха простора ведър,
а ти се разговаряше с морето.
Във дългата беседа
изплуваше голям самотен кит,
над мачтите притихваха пасати
и жълти тигри гебнеха в тръстиките
край мрачните тропически реки.
С метална неподвижност се изрязваха
високи палми в зноя,
гасяха бури пламъка спокоен на южните звезди,
в безумна лунност тънеха лагуни,

D a l e k á   p l a v b a*Nikolovi Mavrodinovovi*

V podzimních, letmých dnech
často jsi stával tady – na kameni, ohlazeném
časem a vlnami,
a pohled upíral jsi k horizontu.
Malátné slunce laskalo ti ruku zjizvenou
a zmozolenou vesly,
tu ruku, na níž zvolna tekou tmavé řeky krve.
Tvůj záliv volal tě,
byl vykroužený lesy jako ze starého bronzu,
tys ale nepohnutě stál jak srostlý s kamenem
a zrak jsi stále upínal tam – k horizontu.
A moře, která uspalo své lodě a své loďky
a uhladilo všechny svoje vrásky,
to moře přicházelo k tobě.
Slyšelo,
jak pomaloučku bije tvoje srdce
a hovořilo s tebou ustaraně přitlumeným hlasem.
Leniví raci křížovali
průzračný prostor nad vámi
a ty jsi besedoval s mořem.
Z dlouhého rozhovoru vplynula
veliká, osamělá velryba,
nad stěžni utichaly pasáty
a žlutí tygři číhali
ve třtinách kolem chmurných říčních toků v tropech.
Jak vystřižené z kovu stály nepohnutě
vysoké palmy v odpoledním žáru,
pokojné světlo jižních hvězd
zhášely bouře,
v šíleném lunném svítu ztápěly se zátoky,
zářili kolibřici....
Na palubě se zachvívaly žábry

колибри светеха -
и трепкаха с хриле върху палубата
сребристи влажни риби.
О, твоят кораб беше тъй далече!
О, тъй далеч бе твоят кораб, влюбен в безкрайността!
И странните названия
Баб Ел-Мандеб, Валпарайзо, Гваделупа
звучаха като заклинания,
в които се откриваше светът
без разстояния, без граници!

Как прогължителен бе този разговор с морето,
като далечно плаване,
като завръщане в далечното отечество.

Когато потъмнееха скалите
и влажни сенки спираха на кея,
с далечността във себе си -
ти тръгваше, взел сбогом от морето.

Морето те обичаше, но ти -
ти повече обичаше морето
и твоите стъпки нивга не отвеждаха
отвъд дълбоко синята черта,
навеки свързала сърцето ти със хоризонта.

Крайбрежната позлата се топи.
Нощта е близко.
Ниско над водата
денят се мярва за последен път
с безжизнената чиста бледнина
на близката си смърт.
Третия денят на чайките с крилата

stříbřitých, vlahých ryb.

Ó, tvá loď byla

tak daleko!

Tvá loď, jež prahla dychtivostí po nekonečnu,
byla tak daleko!

A divné názvy

Bab El Mandeb, Valparaiso, Guadeloupe

zněly jak zaklínadla,

jež otvírala svět

bez dálek a bez hranic!

Předlouho trvala ta vaše rozmluva -

jak plavba daleká

či návrat do vzdálené domoviny.

Když skály potemněly

a vlhké stíny začaly se shromažďovat na molu,

tys, dálku v sobě, odcházel,

když předtím dal jsi sbohem moři.

Moře tě milovalo, ale ty -

ty ještě více miloval jsi moře

a tvoje kroky nikdy nevedly

dále než k oné temně modré čáře,

jež navždy spojila tvé srdce s horizontem.

Pobřežní pozlátko se zvolna vytrácí.

Noc je už blízko.

A nízko nad vodou

mihl se naposledy den -

mrtvolně, čistě bledý

jak sama smrt.

Ten den se chvěje spolu s křídly racků

v podzimním, neslitovném šeru

a ty, námořníku,

ty se už nikdy nevrátíš.

всред есенния безпощаден мрак
и ти, моряк, не ще се върнеш вече.
Последният попътен вятър вее
и в залива небето се изгубва
като огромно корабно платно,
над твоя камък стръмно се люлее
последната, най-тъмната вълна,
и ти ведно със нея ще отплуваш
в посоките на безпределността.

Příznivý vítr fouká naposledy
obloha nad zálivem vzdouvá se
jak obrovitá loďní plachta,
strmě se zvedá nad tvým kamenem
poslední, nejtemnější vlna –
odpluješ spolu s ní
směrem k nekonečnu.

Превод от български: Люмила Кроужилова
Z bulharštiny přeložila Ludmila Kroužilová

Преводът на стихотворения на Иван Пейчев е направен по следните издания: *Лаконично небе*, Хр. Г. Данов, Пловдив, 1967; *Есен на брега*, ДИ, Варна, 1868; *Стихотворения*, Български писател, С., 1969; *Далечна близост*, Народна култура, С., 1996.

За мотивите, дълга и обществената мисия

Искра Боева

Явор Милушев. Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденска България. Академично издателство „Марин Дринов“, С., 2005

Когато човек види на корицата на книга името на толкова популярен актьор като Явор Милушев, естествено, очаква тя да бъде посветена на личния и творческия му живот или на театъра, киното, изобщо на изкуството. Особено след като много групи актьори, известни на средното поколение българи, вече написаха и издадоха своите спомени и размисли с надеждата да припомнят не само собствените си проблеми и успехи в близкото минало, но и да очертаят контурите на историята на българския театър и кино.

Обаче тази книга на Явор Милушев напълно се разминава с подобни очаквания. Първо, тя съвсем не е мемоарна или лична, второ, в нея авторът не е наблюдател, а изследовател и анализатор, и трето, книгата е фокусирана доста по-назад във времето, а гонякъде и в пространството. Представа за целта на тази сериозна книга (авторският текст е от 244 с. и е придружен от 52 снимки, 12 документа и 259 библиографски позиции) ни дава посвещението, което се състои от три части:

1. на 120-годишнината от Съединението на Княжество България и Източна Румелия;
2. „На чехите, носители на идеите за славянско единство и съпричастни към Българското възраждане, борбите за

национално освобождение и Съединението на Княжество България и Източна Румелия, участвали във войните под българските бойни знамена и дали своя принос за изграждането на следосвобожденска България”;
 3. „*В памет на Рудолф Турн-Таксис по повод 170 години от рождението и 100 години от смъртта му и на Антон Бернкопф по повод 125 години от рождението на Константин Бернкопф и в памет на неизвестния воин, спасил живота на своя командир*”.

Рядко се срещат толкова пространни и всеобхватни посвещения, но това е необходимо, защото то показва същинската амбиция на автора – чрез разказа за съдбата и делото на двама чешки юристи и споменаването на многобройните груги чехи в България да покаже славянското централноевропейско съпричастие към раждането и съграждането на поредната славянска държава, появила се в Източна Европа – България. Чуждестранната помощ, оказана на българите през Възраждането, националноосвободителното движение и първите стъпки на

модерната българска държава, е една от проявите на характерната за европейците съпричастност към страданията и усилията на другите. В този общоевропейски процес през XIX в. са въвлечени и българите както със своя принос в борбите на другите народи, така и като благодарни получатели на помощ отвън. В контекста на времето отпреди век и половина трябва да се постави и книгата на Явор Милушев, тъй като тя се опитва не само да припомни, но и да възроди общеевропейската чувствителност към общото наследство. Разбира се, в това отношение тя не е нито първата, нито е уникална – на ролята на поляците при изграждането на българската държава е посветена книгата на Збигнев Клейн „Полски следи в изграждането на нова България 1877-1914” (С., 2004), а за много по-съществената дейност на чехите има значителен брой изследвания, повечето от които добросъвестно са посочени в библиографията на книгата.

Посвещението, с което започва книгата на Явор Милушев,

посочва не само мотивите за написването на книгата, но и нещо друго – усещането му за личен дълг и обществена отговорност. Не е тайна, а и в книгата това е изрично подчертано, че Явор Милушев е сред българските издънки на аристократичната фамилия Бернкопф. Това ми дава основание да нарека неговото историческо изследване изпълнение на личен дълг към предците, за да не останат забравени техните безкористни професионално-юридически заслуги за България, като бъдат засенчени от по-ярките, но по-спорни политически събития. Едва ли подлежи на съмнение, че личната връзка с миналото е най-здравото градиво на настоящето и бъдещето, затова е отранно, че все повече българи са мотивирани да изпълнят дълга си към миналото, като припомнят за всеотдайността на своите предшественици, която се е изразявала и заплащала не толкова с парични знаци, а с морално удовлетворение и благодарност. Всъщност книгата обхваща много повече лица и събития

от изброените в посвещението, а написването ѝ говори и за още нещо. За това, че авторът е бил мотивиран не само от историята на своето семейство или от хобито си (поне отстрани изглежда, че роленето в миналото му е страст), но и от едно качество, което става все по-рядко: желанието да се служи на обществото. Съзнанието за обществена мисия проличава не само от темата на книгата – да се припомни на днешното българско общество как е направила първите си крачки съдебната ни система и как сме започнали своя дълг и май още не напълно завършен път към правовата държава. За желанието на Явор Милушев да служи на обществото говори и това, че в продължение на четири години (2001–2005) той беше заменил театралната сцена с парламентарната. С други думи, когато към депутатския му мандат прибавим и тази книга, плод на сериозна проучвателна работа (по едно и също време), става ясно, че Явор Милушев сам е последвал стъпките на българските и чешките

възрожденци, според които най-важното задължение на гражданина е да служи на своя народ и общество.

След като писах толкова много за мотивите на автора, вероятно трябва да добавя нещо и за съдържанието на книгата „Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденска България“. Като всяка историческа книга нейното предназначение е преди всичко да запознае своите читатели с действията на определен кръг хора в определен отрязък от миналото. В случая става дума за цивилизационната мисия на представителите на чешката интелигенция сред българите в онзи повратен момент, когато започваме да изграждаме своята държава. Длъжна съм да направя и уточнението, че за своя национална държава чехите трябва да чакат още четири десетилетия и това донякъде обяснява тяхната всеотдайност в изграждането на българската. Въпреки че книгата е посветена на двамата юристи Антон Бернкопф и Рудолф Турн-Таксис, в разказа са споменати повечето чешки дейци, работили във всички сфери –

науката, културата, стопанството, социалната, държавната администрация. Те са представени като професионалисти, посветили се на българската култура и държава, но и като хора, свързали съдбата си с младата славянска държава.

Едновременно с високата материя любознателният читател, у когото годините на прехода вече са развили интерес към клоката и интригата, може да намери и любопитни съдебни сюжети, най-яркият от които безспорно е случаят с убийството на младата унгарка Анна Симон от български офицер. А позициите в това дело силно наподобяват днешните спорове между националисти, ксенофоби и привърженици на правото за всички.

Книгата на Явор Милушев „Чешки профили в общественото развитие на следосвобожденска България“ не е развлекателно, а полезно четиво. Тя е изпълнена с факти, разказва живота на много хора и се опитва да внесе по-голяма яснота за първите стъпки на българската законодателна система.

История на село Войводово – поглед към минало, настояще и бъдеще

Ирина Коларска

*Neco Petkov Necov, Dějiny Vojvodova.
Vesnice Čechů a Slováků v Bulharsku.*

Překlad: Temenužka Křivánková a Marek Jakoubek.

*K vydání připravili, předmluvou a poznámkami opatřili Marek
Jakoubek, Zdeněk R. Nešpor a Tomáš Hirt.*

*Ve spolupráci se Studijní a vědeckou knihovnou Plzeňského kraje vydalo
Občanské sdružení Vojvodovo, 2006.*

В процеса на изследователската си работа в с. Войводово М. Якоубек и З. Р. Нешпор се запознават с „хрониката“ на Нецо Петков Нецов, посветена на всичко „чумо, видено и преживено в с. Войводово, Ореховско“. Впечатлени от уникалността на текста и „безспорната откровеност“ на автора, младите учени се заемат със задачата да направят достъпен труда на Нецо Петков както за научните среди, така и за обикновените чешки читатели. Така през 2005 г. излиза от

печат чешкият превод на книгата „История на Войводово. Едно село на чехи и словаци в България“. В своя предговор М. Якоубек и З. Р. Нешпор се спират на предисторията на появата на с. Войводово. Проследяват произхода на чешките и словашките фамилии, заселени у нас в края на 19. в. и причините за техните миграции. Обръщат специално внимание на професионалните специфики на общността, залегнали дълбоко в нейния социален живот. Подчертават, че строгото

спазване на религиозните канони се отразява както на моралните норми на общността, така и върху нейната „замвореност“ спрямо съседните селища. С оглед на това българинът Нецо Петков играе незаменяема роля в селото, тъй като представлява своеобразна връзка на чешкото село със света. Скоро след заселването си в с. Войводово той застава начело на много местни културни, просветни и политически дейности. М. Якоубек и З. Р. Нешпор отбелязват, че като член на БКП и участник в политическите процеси преди и след 09. IX. 1944 г. Н. Петков става водеща фигура в общността – основоположник на земеделското и скотовъдното дружество, началник на работническата бригада, директор на земеделското дружество, дори кмет на селото. Именно тогава българинът пише и своята „История на с. Войводово“. Както самият автор отбелязва в увода, книгата описва историята на общността в периода 1900–1950 г. Той счита за дълг

на всеки човек да осигури приемственост между поколенията и затова се опитва да опише събитията „такива, каквито действително са били“. Чешките етнолози определят текста като уникален, тъй като е резултат от труда на човек, който, макар и „външен“ за общността на войводовските чехи и словаци, съжителства и работи с тях, влиза в конфликти с общността им, но и познава обичаите и езика ѝ. Нецо Петков отразява важните моменти в историята на с. Войводово – неговото основаване и изграждане, транспорт и поминък, географски и професионални характеристики. Посвещава отделни глави на въпросите, свързани с политическия живот, националностите, нормите и обичаите в общността. Интерес представляват още статистическите изчисления на автора и процентното разпределение, което той прави относно отглеждането на земеделските култури и

добитък. Авторът на уникалната история обръща внимание на просветата и образованието в селото. Проследява историята на основното училище, привличането на нови учители за нуждите на селището за всяка учебна година. Дава подробно описание на помещенията, в които се обучавали чешките и словашките ученици. Авторът разказва още за създаването и дейността на читалището, появата на читалищното кино и ползата от него. По-нататък на вниманието на поколенията Нецо Петков предлага информация за занаятите, търговията, Кредитното дружество, в което и самият той взема дейно участие. Важно значение за с. Войводово има още създаването на Земеделското дружество, неговото разширяване и изграждането на специална за целите му сграда. В тази част от своята история Н. Петков се спира поотделно на всеки от отраслите в животновъдството, както и на организацията на

Земеделското гужество. В края на книгата авторът прилага пет таблици – на заселниците във Войводово, на преселниците от Горно и Долно Уйно, Кюстендилски окръг (1950), преселници от с. Белица, Ихтимански окръг (1952), на изселниците от Войводово (през различните години), на чехите и словаците, изселили се в периода 1947–1950 г. Посредством хрониката за всичко „чүто, видено и преживено в с. Войводово“ българинът Нецо Петков успява да изпълни своя дълг към поколенията. Той оставя след себе си един изключителен историко-етноложки документ, който съхранява спомена за специфичната етнодиаспора на селището. Като заключение на книгата преводачите са приложили статията на Владимир Пенчев, посветена на войводовските чехи. В нея той прави етнологично проучване на войводовските миграции, селището и неговите жители. Акцентира върху факта, че общността структура още от самото начало се насочва

към единство, а не към вътрешностни структури, което обуславя силните миграционни вълни през следващите десетилетия. Те, от своя страна, оказват влияние върху числения състав и етническото и конфесионалното съотношение в рамките на войвогодското общество.

В изследването си В. Пенчев спира вниманието си върху средствата и начините, използвани от войвогодските заселници за запазване на чешката си идентичност. Така той разглежда последователно религията, езика, училището и фолклорната традиция като етнически диференциращи и етнически съхраняващи фактори за съществуването на войвогодската етнодиаспора. Други въпроси, засегнати в статията, се отнасят го приноса на чехите за основаването и развитието на с. Войвогово, ремиграцията, настъпила след края на Втората световна война.

Констатацията на В. Пенчев, че днес чехите във Войвогово се броят на пръсти и са останали само спомените за тяхната общност, е носталгичната нишка, която свързва статията с приложените от М. Якоубек и З. Р. Нешпор мемоари на Амалце Хрузова и Анка Босилова. Стихотворенията на Теменушка Кршиванкова и Иван Василев Йовчев, посветени на Войвогово, са поставени от съставителите като поетична рамка на книгата, изпълнена с любов и носталгия. Приложено е още „Послание от жителите на с. Войвогово”, писано по случай честването на стогодишнината от основаването на с. Войвогово и петдесетата годишнина от установяването на заселниците от Ихтиманско и Кюстендилско (02.09.2000). То е ориентирано към техните потомци и осъществява връзката между минало, настояще и бъдеще.

Юбилеен сборник за Йозеф Добровски

Емилия Македонска

Josef Dobrovský. Fundator studiorum slavlicorum. Příspěvky z mezinárodní vědecké konference v Praze 10. – 13. června 2003. Vydali Vladimír Vavřínek, Hana Gladková, Karolína Skwarska. Praha 2004, s. 560

За всеки бохемист е удоволствие да се запознае със сборника, събрал в себе си приносите на участниците в международната научна конференция, посветена на гвеста и петдесетата годишнина от рождението на бащата на славянската филология Йозеф Добровски (1753-1829). Конференцията е проведена през 2003 г. в Прага и включените в сборника доклади показват, че е била повод за среща на изследователи на делото на забележителния учен и обмяна на актуални изследвания върху неговото многостранно творчество. Като отделно издание към сборника е публикувана обширната студия на Ф.

Томсън „Й. Добровски и славянската библия” (Francis J. Thomson. Dobrowsky and the Slavonic Bible).

В научната конференция са взели участие повече от 80 изследователи на делото на Добровски от 14 славянски и западноевропейски страни, а също и от САЩ. Включените в сборника доклади от конференцията свидетелстват за напредъка в проучванията на делото на Й. Добровски и биха били полезни и за българския читател.

Докладите са систематизирано подредени в шест тематични раздела. С личността и епохата на Добровски ни запознават статиите от първия раздел *Josef Dobrovský - osobnost a*

doba. Разделът започва с пространната статия на Р. Вечерка, очертаваща измеренията на националната и универсалната значимост, която има научното дело на „патриарха на славистиката“ (R. Večerka – *Dobrovský*).

Другите статии се спират на разностранната личност на Йозеф Добровски и мястото, което той заема в политическите, духовните и културните метаморфози на своето време (M. Hlaváčka – *Josef Dobrovský a jeho doba aneb proměny doby a Dobrovského limity*), на неговите философски и религиозни възгледи (Fr. Daneš – *O filozofických a nábožensko-etických postojích Josefa Dobrovského*), на Масариковото схващане за Добровски и дело то му (Jiří Brabec – *Masarykovo pojetí osobnosti a díla Josefa Dobrovského*) и т.н., а своеобразен край на този раздел представлява статията, посветена на портретите на Й. Добровски (L. Sršeň – *Osobnost Josefa Dobrovského prezentovaná portréty*).

Вторият раздел от сборника е озаглавен *Dobrovský - historie a historiografie* и включва приноси, посветени на историческите интереси на Добровски, на отношението му към Русия и

русофилството, към историята на евреите (Marie Vlahová – *Josef Dobrovský a počátky historické kritiky v Čechách*; Radomír Vlček – *Dobrovský, Rusko a rusofilství*; Edward L. Keenan – *Josef Dobrovský and the Слово о поакы Игореви* и гр.).

Третият раздел носи заглавие *Dobrovský - paleoslavistika a biblistika* и обединява докладите, които разглеждат интересите на Добровски към старославянския език/старобългарския език (Christian Hannick – *Die Institutionis linguae Slavicae von Dobrovský und seine sprachgeschichtlichen Auffassungen* и гр.), към старочешките ръкописи на Библията (Jaroslava Pečírková – *Josef Dobrovský a staročeské biblicé rukopisy*, Ludmila Rasnerová – *Dobrovský a česká bible hlaholská*), към хърватския текст на молитвата *Отче наш* (Аница Назор – *Хорватският текст молитви Отче наш в интерпретации Добровсково*), а също и приносите му за хебраистиката (Stanislav Segert – *Hebraistický odkaz Josefa Dobrovského*). В този раздел е включено и резюме на чешки език на съпровождаща сборника като отделно издание студия

на Ф. Томпсън. Четвъртият и петият раздел несъмнено ще предизвикат вниманието на онези, които се интересуват от въпросите на славянското езиковедство и на чешкия език. Четвъртият раздел, озаглавен *Dobrovský a (slovanská) jazykověda*, обединява доклади, разглеждащи общолингвистичните и славистичните интереси на Й. Добровски (*Zoe Hauptová – Josef Dobrovský a počátky indoevropské jazykovědy*; *Roland Marti – Die „Classification der slawischen Dialecte“* и гр.). Приносите на Добровски в областта на езиковедската бохемистика разглеждат докладите в петия раздел *Dobrovský a čeština*, част от тях са посветени на възгледите му за книжовния чешки език и отношението им към съвременната езикова ситуация (*Hana Gladkova – Ještě jednou ke koncepci spisovného jazyka u Josefa Dobrovského*; *Oldřich Uličný – Co zavinil Dobrovský* и гр.), други разглеждат бохемистичното дело на Добровски във връзка с преподаването на чешки език (*Stefan M. Newerkla – Josef Dobrovský a jazykové příručky výuku češtiny ve Vídni a jejím okolí* и гр.). Разделът завършва с

доклада на Б. Лехечка за електронното издание на немско-чешкия речник на Й. Добровски.

В шестия раздел от сборника *Odkaz Dobrovského ve slovanské filologii* са включени докладите на Л. Лаптева, Л. Гаврюшина, В. Ляшук и други учени, които разглеждат въпроси, свързани със значението на Добровски и неговото дело за славянската филология и развитието ѝ в отделни славянски страни (*Людмила Лаптева – О влиянии творчества Й. Добровского на развитие славяноведения в России в XIX веке*; *Irina Orel – Josef Dobrovský and his influence on Slovenian Grammarians During the First half of the 19th Century*; *Ondřej Bláha – Dobrovský a polabština* и гр.).

Ограниченият обем на настоящия отзив не позволява по-обстойното представяне, но още веднъж може да подчертаем, че луксозното издание на Славянския институт в Прага представлява интересно научно четиво и недвусмислено доказва непреходността на делото на Й. Добровски и неговото значение днес за редица езиковеди не само от славянския свят. Приятно четене!

На 31 май 2006 г. на тържествена церемония в Чешкия център сдружението „Бохемия клуб“ бе наградено с медал за принос към популяризирането на чешката култура в чужбина. От името на министъра на културата на Чешката република Витезслав Яндак медала *Artis Bohemiae amicis* връчи Н. Пр. Петър Доклагал.

Предложението за удостояването на „Бохемия клуб“ с това високо отличие е направено от г-р Ивана Сръбкова от Славянската библиотека към Националната библиотека в Прага и от доц. г-р Павел Яноушек, директор на Института за литература към Чешката академия на науките. Предлагаме на вашето внимание публикуваната по този повод във в. „Твар“ статия на Ивана Сръбкова, посветена на сдружението и неговата дейност.

HB

Artis Bohemiae Amicis pro bulharský Bohemia klub

Хроника

Ivana Srbková

Začněme oficiálně: posledního května tohoto roku předal mimořádný a zplnomocněný velvyslanec České republiky v Sofii Petr Dokládal v zastoupení ministra kultury Vítězslava Jandáka rezortní medaili Artis Bohemiae Amicis za šíření dobrého jména české kultury v zahraničí sdružení bulharských bohemistů Bohemia klub. Slavnostního udělení se zúčastnili vůdčí osobnosti Bohemia klubu i jeho členové z řad studentů, bohemistů a literátů. Pro úplnost dodejme, že rezortní medaile putovala do Bulharska podruhé – v minulém roce byla udělena básníkovi a překladateli Vaťovi Rakovskému.

Společnost Bohemia klub založila na podzim roku 1993 skupina sofijských bohemistů. Hlavním cílem tohoto sdružení (první organizace svého druhu v Bulharsku) je soustředit bohemistickou činnost a přispívat tak k popularizaci české kultury a českého jazyka. Bohemia klub sice vznikl jako univerzitní seskupení nadšenců pro vše české, jeho členy však jsou nejen absolventi a studenti bohemistiky, ale i bulharští intelektuálové se zájmem o českou kulturu. Činnost klubu zahrnuje besedy, přednášky, vzpomínkové večery, prezentace knih, vědecká fóra, setkání s představiteli české vědy, kultury a umění i překladatelské a odborné soutěže. Čestným předsedou je významný bulharský literární vědec prof. Nikola Georgiev, ve funkci před-

sedů doposud působili přední bohemisté ze Sofijské univerzity sv. Klimenta Ochridského doc. Janko Báčvarov, doc. Vladimír Penčev a doc. Margarita Mladenova; současným předsedou je v druhém mandátu doc. Vladimír Penčev.

Stěžejní činnost Bohemia klubu představuje práce vydavatelská, přičemž zdůrazněme, že se toto sdružení jako jediné zabývá vydáváním české literatury v Bulharsku soustavně. Existuje časopis *Homo boemicus* a k němu se přiřazují dvě edice Malá česká knihovnička, která vydává dosud nepublikované překlady z české krásné literatury, a Velká česká knihovna, kde se objevují spíš odborné práce s bohemistickou problematikou; ročně jsou to v průměru čtyři překlady české beletrie nejen současných, ale i klasických autorů a jeden až dva tituly odborné literatury. Hlavní redaktorkou časopisu *Homo boemicus* a obou vydavatelských řad je od roku 2006 Ani Burova. Finančně časopis *Homo boemicus* zaštiťuje Ministerstvo zahraničních věcí ČR – Odbor kulturních a krajaňských vztahů. Ministerstvo kultury ČR se pak formou grantů podílí na vydávání překladové literatury v literárních přílohách. Bulharskému čtenáři tak byli představeni významní autoři klasické i současné české literatury; jmenujme alespoň Karla Hynka Máchu, Karla Jaromíra Erbena, Julia Zeyera, Vladislava Vančuru, Karla a Josefa Čapka, Vítězslava Nezvala, Jakuba Demla, Ladislava Klímu, Karla Michala, Jiřího Kratochvíla, Ivana Klímu, Sylvii Richterovou či Michala Viewegha. „Jistý bulharský časopis je pozoruhodný: čtyřikrát ročně vydávaná revue solidního rozsahu – pokaždé se samostatnou knižní přílohou a přitom věnovaná české literatuře, kultuře, vztahům s Českou republikou,“ napsal o *Homo boemicus* Vladimír Macura (Tvar,

14/1995). Podrobnou sondu do jeho čísel uzavírá slovy: „Nepřehlédnutelná je osobitá atmosféra časopisu – přátelsky intimní, euforická, mísící vážnou práci na poli bulharsko-českých vztahů s humorem a rozverností... Ale i přes ty očividné praporce radosti a hravosti nemůže ujít pozornosti také, kolik je tu za vším práce: ... v oblasti redakční a ediční, ale konečně i práce pedagogické ve snaze zapojit do činnosti Bohemia klubu a přitáhnout k časopisu mladé bohemistické a čechofilní pokolení.“

Jakosi „ochrannou známkou“ časopisu se stává hned od počátku v roce 1994 postava Švejka; ostatně i čestného předsedu Bohemia klubu významného literárního teoretika Nikolu Georgieva pojí s českou literaturou ponejvíce právě jeho švejkologické bádání. Novinářský jazyk nese stopy stylistiky jednoho ze zakladatelů Bohemia klubu Velička Todorova (1954-2000) – vyznačuje se neologismy, slovními hříčkami a hrou s českými reáliemi na bulharské půdě. Postupně se vyhraňují určité stálé rubriky (nota bene je tu i Švejknnews), zdůrazňuje se však i specifický charakter čísel, což v praxi znamená tematické zaměření na určitý aspekt česko-bulharských literárních a kulturních vztahů; uveďme třeba bulharsko-český eros či sto let českého filmu. Časem se rozšiřuje okruh lidí kolem časopisu o spolupracovníky „zvenčí“, jak tomu bylo například u čísla věnovaného české hudbě v Bulharsku či politologické problematice. Nezanedbatelný je i fakt, že jak redakce, tak i autoři jednotlivých příspěvků pracují bez nároku na honorář.

Česká veřejnost se měla možnost seznámit s činností Bohemia klubu prostřednictvím výstavy v Národní knihovně ČR – Slovanské knihovně v roce 2001; na besedu v rámci její vernisáže do Prahy přicestoval předsed-

АВТОРИТЕ В ТОЗИ БРОЙ

ИСКРА БАЕВА – доцент по съвременна световна история в Историческия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“. Занимава се с историята на Централна и Източна Европа през XX в. Има няколко книги, между които „Източна Европа след Сталин, 1953–1956. Полша, Унгария, Чехословакия и България“ (1995), „България и Източна Европа“ (2001), „Българските преходи“ 1939 – 2005 (2006).

ФЕЛИКС ВОДИЧКА (1909-1974) – литературен историк, теоретик и текстолог, директор на Института по чешка литература към Чешката академия на науките, преподавател в Карловия университет. Ф. Водичка е един от водещите представители на Пражкия лингвистичен кръжок и на чешкия структурализъм. Формулира структуралната концепция при литературноисторическия подход. Интересува се предимно от прилагането на теоретичните постановки върху конкретна литературноисторическа проблематика.

Преведеният текст е от неговата книга „Структура на развоя. Литературно-исторически студиум“ (Struktura vývoje. Studie literárněhistorické. Praha, Dauphin, 1998).

ИРИНА КОЛАРСКА – завършила „Славянска филология“ в СУ „Св. Климент Охридски“ и защитила докторска дисертация на тема „Функции на словото във фолклорния обред“.

ЯРОСЛАВ КРЕЙЧИ – историк и философ, интересува се от въпросите на мира, изследва проблемите на националната идентичност в Централна Европа, автор е на монография, посветена на Мирослав Турш (Miroslav Tuř – filozof, pedagog a estetik českého tělocviku, Kolín, 1986). Преведените текстове са от неговата студия „За чешкото и европејското. Чешкият национален характер“ (O češství a evropanství. O českém národním charakteru, Ostrava, 1993).

ФРАНТИШЕК КУТНАР (1903-1983) – преподавател по история във Философския факултет на Карловия университет, член на Чешката академия на науките. Изследва зараждането на чешкия бароков и възрожденски патриотизъм и национализъм; разглежда етапите и процесите при формирането на чешката нация. Преведеният текст е откъс от завършената през

1939 г. книга „Възрожденският патриотизъм и национализъм. Студии върху националното и общественото съдържание на чешкостта в периода на Възраждането” (Obrozenké vlastenectví a nacionalismus. Příspěvek k národnímu a společenskému obsahu češství doby obrozenké), която поради цензурни съображения не е публикувана приживе на автора, а излиза едва през 2003 в издателството на Карловия университет „Каролиnum”.

ЕМИЛИЯ МАКЕДОНСКА – завършила „Славянска филология” в СУ „Св. Климент Охридски” и защитила докторска дисертация в Карловия университет. Работи в Катедрата по славянско езикознание при Софийския университет като преподавател по чешки език и история на чешкия книжовен език. Интересите ѝ са в областта на чешкото словообразуване, историята на чешкия език и чешкото езиково възраждане.

ВЛАДИМИР МАЦУРА (1945-1999) – литературовед, дългогодишен директор на Института за литература към Чешката академия на науките, прозаик, преводач от естонски език. Освен на монографията „Знаци на раждането. Чешкото национално възраждане като културен тип” (1995), от която е преведеният тук откъс, той е автор на изследването върху символния език на социалистическата култура „Епоха на щастието” (Šťastný věk, 1992), на сборника със семиотични есета „Обувките на Масарик” (Masarykovy boty, 1993), както и на романа „Гражданинът Монте Кристо”, издаден на български от изд. „Панорама” през 2000 г., и на четиритомния епически цикъл „Този, който ще бъде” (Ten, který bude).

ИРЖИ РАК – преподавател във Факултета по социални науки на Карловия университет. Занимава се със съвременна чешка история. Изследва чешките представи за собственото минало, тяхното функциониране и тенденциозни употреби, както и съвременното митотворчество. Преведеният текст е от неговата книга „Някогашните чехи... Чешки исторически митове и стереотипи” (Bývalí Čechové... České historické mýty a stereotypy. Praha, H & H, 1994).

МИЛОШ РЖЕЗНИК – преподава европейска регионална история във Философския факултет на Техническия университет в Кемниц (Германия). Занимава се с история на колективните идентичности, история на средновековна Европа и на XIX век. Автор на истории на Полша и Беларус. Преведените текстове са от неговата книга „Формиране на модерната

нация. „Дългият“ европейски XIX век” (Formování moderního národa. Evropské „dlouhé“ 19. století. Praha, Triton, 2003).

КАТАРИНА СЕДЛАКОВА – завършила е Философския факултет на Университета в Прешов (Словакия) със специалност „Славистика и словашки език“, защитила е докторска дисертация към Славистичния кабинет на Словашката академия на науките, работила е като преподавател във Философския факултет на Университета „Матей Бел“ в Банска Бистрица (Словакия). В момента е лектор по словашки език и култура във Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“.

ИВАНА СРЪБКОВА – работи в Славянската библиотека при Националната библиотека на Чешката република. Преводач на българска художествена литература на чешки. Автор на множество публикации, свързани с българската литература и култура в специализирания печат и в чешката преса.

АЛЕКСАНДЪР СТИХ (1934-2003) – чешки езиковед и литературен историк; преподавател във Философския факултет на Карловия университет. Методологично изхожда от принципите и подхода на чешкия структурализъм, но отчита и традиционните за чешката литературна история социологизиращи тенденции. В ранните си изследвания се насочва към анализа на книжовния език през Възраждането, а в по-късните – към чешката барокова словесност.

Преведеният текст е от неговата книга „От Карел Хавличек до Франтишек Халас. Лингволитературни студиуми“ (Od Karla Havlíčka k Františku Halasovi. Lingvoliterární studie. TORST, Praha, 1996).

МИРОСЛАВ ХРОХ – преподавател във Философския факултет на Карловия университет. Един от най-известните чешки историци зад граница. Занимава се с европейска политическа и икономическа история в широк времеви диапазон – от Късното средновековие до Ранното възрождане. Изследва национализма и европейските национални движения в компаративен аспект.

Преведеният текст е от неговата книга „На прага на националното битие. Копнеж и реалност“ (Na prahu národní existence. Touha a skutečnost. Praha, Mladá fronta, 1999), оценена от сп. „Деци а час“ като най-добра историческа книга за 1999 г.

НОМО ВОНЕМІСUS
2-3/2006

Съставители на броя

Славея Димитрова
Михаела Кузмова
Владимир Пенчев

Редактори на броя:

Славея Димитрова
Михаела Кузмова

Художник на корицата

Красимир Апостолов

Печат Вулкан⁴

Бохемия клуб

Издателство

Стигмати